ЕТНОЛОГИЯ И ЕПИДЕМИИ

Социокултурни измерения на пандемията от COVID-19



Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Етнология и епидемии

Социокултурни измерения на пандемията от COVID-19

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

INSTITUTE OF ETHNOLOGY AND FOLKLORE STUDIES
WITH ETHNOGRAPHIC MUSEUM

ETHNOLOGY AND EPIDEMICS

Sociocultural Dimensions of the COVID-19 Pandemic

Edited by **Vihra Baeva and Angelina Ilieva**

Sofia • 2021
Prof. Marin Drinov Publishing House
of the Bulgarian Academy of Sciences

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА ЕТНОЛОГИЯ И ФОЛКЛОРИСТИКА
С ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ

Етнология и епидемии

Социокултурни измерения на пандемията от COVID-19

Съставители

Вихра Баева и Ангелина Илиева

София • 2021

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Сборникът е колективен опит за осмисляне и обговаряне на „първата вълна“ на пандемията от COVID-19 и нейните разнопосочни отражения в различни сфери на социалния и културния живот в перспективата на хуманитарните и социалните науки. Участват 14 автори с разностранни интереси и интердисциплинарна специализация в областта на етнологията, фолклористиката, социалната и културната антропология, психологията, теологията и християнската философия, музикологията, медийните изследвания и др. Статиите им предлагат многопосочни и взаимно допълващи се погледи към темата и така очертават една по-обща картина за първите месеци на пандемичната криза в български контекст с нейните специфики, предизвикателства и последствия.

Снимка на първа корица: *Вихра Баева*

© Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 2021
© Вихра Господинова Баева, Ангелина Иванова Илиева, съставители, 2021
© София Любомирова Попйорданова, художник на корицата, 2021
© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021

ISBN 978-619-245-094-6

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение
Пандемията от COVID-19 и нейните социокултурни измерения / 9

Албена Георгиева
Епидемиите и обновяването на света: фолклорни разкази и традиционни практики, свързани с епидемични болести / 15

Петър Петров
Културата на институционалното недоверие през лупата на епидемиите / 31

Анелия Касабова
Как пандемията COVID-19 стимулира интердисциплинарни научни изследвания / 39

Владимир Домозетски
Глобализацията в условия на кризи: чужденецът вирус и вирусът чужденец / 51

Ивайло Марков, Десислава Пилева
Пространствена мобилност и семейно-родствени отношения в условията на пандемия от COVID-19 / 61

Невена Димитрова
Православие и пандемия: физика и метафизика в литургийното действие / 73

Михаела Виденова
Да сънуваш по време на пандемия. „Големите“ сънища и световните кризи / 85

Ангелина Илиева
Генерала и неговото фенство. Наблюдения върху една „пандемия на участието“ / 102

Вихра Баева
Коронавирусът като муза. Новото песенно творчество, вдъхновено от COVID-19, и неговите фолклорни измерения / 124

Станой Станоев
„Смях срещу коронавирус“ / 151

Галина Луканова
Предизвикателствата пред ансамблового пеене в условията на пандемия / 164

Юлия Попчева
Виртуалното хоро. Групите по народни танци зад граница по време на епидемията от COVID-19 / 177

Еля Цанева
Откроените ниши на културна уязвимост при епидемията от ТОРС (SARS) в Азия през 2002–2003 г. – спомени и впечатления на етнолога очевидец / 187

Авторите в сборника / 198

TABLE OF CONTENTS

Introduction
The COVID-19 Pandemic and Its Sociocultural Dimensions / 9

Albena Georgieva
Epidemics and Renovation of the World: Folk Narratives and Traditional Practices Related to Epidemic Diseases / 15

Petar Petrov
The Culture of Institutional Distrust through the Lens of Epidemic / 31

Anelia Kassabova
How the COVID-19 Pandemic Can Stimulate Interdisciplinary Scientific Research / 39

Vladimir Domozetski
Globalization in Conditions of Crisis: The Foreigner as a Virus and the Virus as a Foreigner / 51

Ivaylo Markov, Desislava Pileva
Spatial Mobility and Family-Kin Relations in Conditions of the COVID-19 Pandemic / 61

Nevena Dimitrova
Orthodox Christianity and Pandemic: Physics and Metaphysics in the Liturgical Action / 73

Mihaela Videnova
Dreaming During a Pandemic. "Big" Dreams and World Crises / 85

Angelina Ilieva
The General and His Fandom. Observations on a Participatory Pandemic /102

Vihra Baeva
Coronavirus as a Muse. New Song Creation Inspired by COVID-19 and Its Folkloric Aspects / 124

Stanoy Stanoev
"Laughter against Coronavirus" / 151

Galina Lukanova
The Challenges Faced by Ensemble Singing in Conditions of a Pandemic / 164

Julia Popcheva
The Virtual *Horo* Dance. Folklore Dancing Groups Abroad during the COVID-19 Pandemic / 177

Elya Tzaneva
Highlighted Niches of Cultural Vulnerability during the SARS Epidemic in Asia in 2002–2003. Memories and Impressions of the Eyewitnessing Ethnologist / 187

About the Authors / 198

ВЪВЕДЕНИЕ

ПАНДЕМИЯТА ОТ COVID-19 И НЕЙНИТЕ СОЦИОКУЛТУРНИ ИЗМЕРЕНИЯ

Ангелина Илиева, Вихра Баева

През декември 2019 г. в град Ухан, административен център на провинция Хубей в Китай, е наблюдавана група случаи на пневмония с необичайна клинична картина. Първоначално китайските власти правят опит да потулят новината, включително и като налагат наказания на осем души за „публикуване и разпространяване на невярна информация в интернет без потвърждение“, но в началото на 2020 г. обявяват започнало разследване на „загадъчната вирусна пневмония“[1]. От пациентите е изолиран вирусът, причинител на заболяването, и молекулярният анализ показва непознат до този момент на медицината коронавирус, колебливо наречен „нов коронавирус 2019“ (2019-nCoV). Случаите на новото заболяване нарастват експлозивно в Ухан, пренасят се и в други китайски градове, а на 13 януари е регистриран и първият случай извън страната – в Тайланд. Въпреки последвалото „заключване“ на Ухан, над пет милиона души междувременно са напуснали града и региона главно поради традиционните пътувания, свързани с празнуването на Китайската Нова година (Sun et al. 2020).

В края на януари Световната здравна организация (СЗО) отчита регистрирани случаи на новото заболяване в 18 държави извън Китай (за Европа това са Франция, Германия и Финландия) и обявява „спешност за общественото здраве от международно значение“, като препоръчва на всички готовност за действия по ограничаването му, „включително активно наблюдаване, ранно откриване и справяне със случаите, проследяване на контактите и предотвратяване на по-нататъшното разпространение“[2]. Изследователската група към международната комисия по таксономия на вирусите установява, че новият коронавирус е близък на вече познатия на науката SARS-CoV, отговорен за епидемията от тежък остър респира-

[1] Вж. https://www.bbc.com/news/world-asia-china-50984025 (8.11.2020).

[2] Вж. https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov) (8.11.2020).

торен синдром[3] през 2003 г., и го нарича SARS-CoV-2 (Coronaviridae Study Group 2020). За да обхване широкия спектър от клинично представяне на инфекцията със SARS-CoV-2, вариращa от безсимптомна до тежка, включително с фатален завършек, а също и в желанието си да намери име, което „да не отпраща към географски район, животно, индивид или група хора и което е произносимо и свързано с болестта", СЗО предлага названието COVID-19, т.е. коронавирусно заболяване – 2019[4]. На 11 март 2020 г., като отчита над сто хиляди потвърдени случая в 114 държави, Световната здравна организация обявява COVID-19 за пандемия[5].

Новината за първите потвърдени случаи на COVID-19 в Европа идва от Бордо, Франция, но Италия е европейската страна, която най-рано се сблъсква с тежестта на здравната криза, причинена от епидемията. Ломбардия и особено град Бергамо се превръщат в символ на COVID-19 трагедията с репортажите за претоварени болници и морги, за конвои от камиони, превозващи ковчези с покойници, и за лекари, принудени да избират на кого да окажат необходимата медицинска помощ. Италия е и първата европейска държава, която обявява на 9 март пълно национално „заключване" и налага безпрецедентни, ограничаващи разпространението на заболяването мерки: забрана за напускане на дома, освен за работа или по медицински причини, затваряне на всички публични места, на училищата и университетите, забрана на пътуванията и събиранията, отменяне на културните и спортните събития, вечерен час[6]. Скоро след това подобни ограничения са наложени в Испания и Франция, а СЗО обявява Европа за новия „епицентър" на пандемията. От средата на март до началото на май 2020 г. на практика цяла Европа е под действието на различни по строгост противоепидемични ограничения и мерки[7].

Първите четири случая на COVID-19 в България са потвърдени на 8 март. Две седмици по-рано със заповед на министър-председателя Бойко Борисов е създаден Национален оперативен щаб за противодействие на епидемията с ръководител началника на Военномедицинска академия генерал-майор проф. д-р Венцислав Мутафчийски[8]. Освен да организира, координира и наблюдава всички действия, насочени срещу разпростра-

---

[3] На англ. език: severe acute respiratory syndrome (SARS). Между 2002 и 2004 г. са регистрирани общо 8096 случая в 29 държави, починали са 774 души. Епидемията се счита за овладяна. Вж. https://en.wikipedia.org/wiki/Severe_acute_respiratory_syndrome (8.11.2020).

[4] Вж. https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-2019-ncov-on-11-february-2020 (8.11.2020).

[5] Вж. https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020 (8.11.2020).

[6] Вж. https://www.politico.eu/article/italy-orders-total-lockdown-over-coronavirus/ (8.11.2020).

[7] Вж. https://www.dw.com/en/coronavirus-what-are-the-lockdown-measures-across-europe/a-52905137 (8.11.2020).

[8] Вж. https://coronavirus.bg/bg/231 (10.11.2020).

нението на заболяването в страната, Щабът започва да изнася и редовни информационни брифинги пред медиите и обществеността. На 13 март Народното събрание единодушно гласува за въвеждане на „извънредно положение“, което остава действащо в продължение на два месеца. Същия ден със заповед на здравния министър Кирил Ананиев са въведени и основните противоепидемични мерки, съобразени с препоръките за „социална дистанция“: преустановяват се посещенията на всички заведения, зали и търговски центрове; затварят се детските градини, а училищата и университетите преминават към дистанционна форма на обучение; преустановява се провеждането на спортни, културно-развлекателни и научни събития; работодателите следва да осигурят възможности за дистанционна форма на работа, ако спецификите на дейността го позволяват[9]. С приети поправки в Закона за здравето се предвиждат глоби от 5000 лв. за нарушаване на противоепидемичните мерки, за неизпълнение на наложена карантина или за отказано лечение[10].

Само седмица по-късно, от 21 март, мерките са затегнати: забранени са разходките в паркове, градски градини, спортни и детски площадки; въведени са възрастови ограничения в часовете за пазаруване на хранителни продукти и лекарства; организирани са контролно-пропускателни пунктове на входовете и изходите на областните градове[11]. С допълнителни контролно-пропускателни пунктове са блокирани и ромските квартали в някои от големите градове – едно от най-противоречивите действия на управляващите кризата, предвид насочването му към уязвима етническа общност и внушението, че за всички хора, принадлежащи към нея, е свойствено дадено поведение или качество (Ваксберг 2020). Също така противоречива и провокираща обществената тревожност е реакцията на пандемията от страна на Българската православна църква с отказа ѝ да промени част от ритуалните практики или да отмени предстоящите великденски служби – реакция, определена като проява на „религиозен фундаментализъм“ (Енчева 2020).

Непосредствените социални последствия от наложените ограничения са множество хора (понякога цели квартали и градове) в изолация, от която самотата и психическият дискомфорт са предполагаемо най-мекият ефект: за част от поставените под карантина предизвикателство са снабдяването с храни и лекарства, всекидневното и медицинското обслужване. Възприемането и реакциите не само за пандемията, но и за останалите процеси в света изцяло се „медиатизират“. Емоционални изблици на страх, гняв и агресия са провокирани не само от невидимата заплаха на вируса, но и от загубата на доходи, работа и перспективи. От

[9] Вж. https://coronavirus.bg/bg/175/ (10.11.2020).

[10] Вж. https://coronavirus.bg/bg/148 (10.11.2020).

[11] Вж. https://www.dw.com/bg/България-въвежда-нови-извънредни-мерки-заради-коронавирус/a-52862341 (10.11.2020).

ключово значение за социалния отклик на кризата в дадено общество са способностите за приспособимост и гъвкавост на неговата култура, балансът между личните и колективните интереси, степента на доверие между гражданите, както и между граждани и управляващи, склонността да се следват правила или да се нарушават (вж. Kubba 2020). Пандемията от COVID-19 и въведените мерки за нейното овладяване променят не само установените навици и всекидневния начин на живот, но и същностните модели на свързване и общуване с другите, самата идея за общност. Препоръчваната „социална дистанция" противоречи на фундаментални човешки потребности от съчувствие и утеха, от взаимна подкрепа в трудни времена. Вместо за социално дистанциране, психолозите започват да говорят за „дистанционно социализиране" с помощта на дигиталните технологии, за нови форми на поддържане на колективната солидарност, за физическо или *пространствено дистанциране*, но за запазване на *социалната близост* и нейните споделени отговорности (De Witte 2020; Abel, McQueen 2020). Както по света, така и у нас кризата подтиква хората към неочаквани мобилизации, към нови споделени жестове на благодарност – например задружното ръкопляскане на медиците всяка вечер от прозорци и балкони, и на солидарност – например със събраните милиони левове[12] дарения за борба срещу коронавируса (Детев 2020).

В ситуацията на всеобща криза колегията на Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей към Българската академия на науките потърси начини да се включи в движението за социална солидарност и подкрепа със своята хуманитарна гледна точка и с основния си капитал от знания и специфични експертизи. Така се роди научнопопулярната рубрика „Етнология и епидемии" с редактор Вихра Баева в сътрудничество с ПР специалиста на ИЕФЕМ, докторант Юлия Попчева. Рубриката стартира на 31 март с публикуването на кратък анонс на фейсбук страницата на ИЕФЕМ[13]. Последва поредица коментари на специалисти от Института по различни аспекти на темата за пандемията от гледна точка на науките за човека: етнология, фолклористика, социална и културна антропология, психология. През следващите месеци в рубриката излязоха общо 18 текста от 14 автори, които бяха един вид „научна журналистика" – бързи „снимки" на случващото се около нас с

---

[12] Според съобщение на Българския дарителски форум към 1 май събраните дарения за борба с COVID-19 в България достигат близо 34 милиона лева. Вж. https://www.dnes.bg/obshtestvo/2020/05/01/blizo-34-mln-lv-sa-dareni-za-borba-s-koronavirusa.448145 (10.11.2020).

[13] Вж. https://www.facebook.com/iefem/photos/a.201860036525995/3193989487313020/?type=3&theater (11.11.2020). В рубриката участваха (с по един или два текста) авторите Ангелина Илиева, Стамен Кънев, Албена Георгиева, Петър Петров, Дария Василева, Станой Станоев, Вихра Баева, Владимир Пенчев, Владимир Домозетски, Михаела Виденова, Ивайло Марков и Десислава Пилева (в съавторство), Юлия Попчева и Лина Гергова.

първоначални щрихи на научно осмисляне и анализ. Текстовете предизвикаха видим обществен отзвук, за който свидетелстваха както медийният интерес, така и множеството харесвания, споделяния и коментари в социалните мрежи, а също и някои оживени дебати и критики, породени от конкретни публикации.

С отзвучаването на първата вълна на COVID-19 у нас през юни 2020 г. рубриката „Етнология и епидемии" естествено приключи своето фейсбук битие. За сметка на това обаче възникна идеята за нейното продължение в едноименен сборник – вече с научни текстове – който да предложи по-задълбочено осмисляне и обговаряне на пандемичната криза и нейните разнопосочни отражения в различни сфери на социалния и културния живот. Именно на този етап към екипа се присъедини Ангелина Илиева в качеството ѝ на съсъставител и съредактор. Като съставители специално държахме изданието да се публикува в електронен формат със свободен достъп, за да достигне до всеки, който има интерес към темата.

В сборника се включиха отново 14 автори, като някои доразвиха и разгърнаха своите фейсбук коментари в академичен дискурс, а други се присъединиха допълнително с нови материали и наблюдения. Като предимство на авторския екип можем да изтъкнем неговата интердисциплинарна специализация, както и присъствието на различни поколения изследователи (от докторанти до утвърдени учени). Всички те отправят многопосочни и взаимно допълващи се погледи към темата и така постепенно започват да сглобяват една по-обща картина за първите месеци на пандемията от COVID-19 в български контекст с техните специфики, предизвикателства и последствия.

Въвеждащите текстове от сборника предоставят поглед към българската традиционна култура: фолклорните представи и вярвания за болестите и епидемиите, обредните практики за тяхното овладяване и лекуване, установената култура на недоверие към институциите и налаганите от тях санитарни мерки в младата българска държава. В по-голямата си част статиите осмислят непосредствено наблюдавани реакции и културни механизми за справяне с първата вълна на пандемията от 2020 г.: надеждите за благоприятното влияние на БЦЖ ваксината върху COVID-19; въздействието на ограничителните мерки върху глобалните процеси, мобилността и миграцията; предизвикателствата пред православната църква и нейните ритуални практики; появата на „големи" сънища и активирането на колективната архетипна образност; медийното присъствие на генерал Венцислав Мутафчийски и разгърналата се около него фенкултура; интензивното авторско и фолклорно творчество в различни жанрове – песни, вицове, мемета; променените модели на свързване и изпълнение в колективните форми на изкуство като ансамбловото пеене и танцуване. В заключение са предложени спомени и размисли върху „нишите" на културна уязвимост, които всяка епидемична криза неизбежно откроява.

След краткото затишие през лятото на 2020 г. пандемията от COVID-19 продължава своето развитие, като достига невиждани до момента размери. Продължиха да текат мощни процеси на разместванията и трансформации в начина на живот, поведенията и нагласите на отделните индивиди, общности и групи, а също и на обществото в глобален план. Пандемичната криза откроi като увеличително стъкло проблеми, пробойни и недъзи от различен порядък в различни нива на обществената система. Тепърва предстои да видим как ще продължи и по какъв начин ще приключи всичко това и как ще изглеждат постпандемичният свят, постпандемичната култура, постпандемичният човек. Дотогава ни остава да се възползваме от редкия шанс да сме преки свидетели и участници в събития от историческо значение и като изследователи да регистрираме, документираме и анализираме протичащите процеси. Защото осъзнаването, обговарянето и осмислянето на ставащото вече е крачка към справянето с него.

Литература

Ваксберг, Татяна 2020: „Съгласни сме с мерките, но да са еднакви за всички". Какво прави полицията в ромските махали. – *Свободна Европа*, 20.03.2020, https://www.svobodnaevropa.bg/a/30498091.html (10.11.2020).

Детев, Александър 2020: Шанс за българите да станат общество. Казва се „коронавирус". – *DW*, 31.03.2020, https://www.dw.com/bg/шанс-за-българите-да-станат-общество-казва-се-коронавирус/a-52969121 (10.11.2020).

Енчева, Светла 2020: Православен фундаментализъм по време на пандемия. – *Тоест*, 21.03.2020, https://toest.bg/pravoslaven-fundamentalizum-po-vremena-pandemiya/ (10.11.2020).

Abel, Thomas, David **McQueen** 2020: The COVID-19 pandemic calls for spatial distancing and social closeness: not for social distancing! – *International Journal of Public Health*, 65, 231, https://doi.org/10.1007/s00038-020-01366-7 (10.11.2020).

Coronaviridae Study Group of the International Committee on Taxonomy of Viruses 2020: The species *Severe acute respiratory syndrome-related coronavirus*: classifying 2019-nCoV and naming it SA RS-CoV-2. – *Nature Microbiology*, 5 (4), 536–544, doi: 10.1038/s41564-020-0695-z (10.11.2020).

De Witte, Mellisa 2020: Instead of social distancing, practice "distant socializing" instead, urges Stanford psychologist. – *Stanford News*, 19.03.2020, https://news.stanford.edu/2020/03/19/try-distant-socializing-instead/ (10.11.2020).

Kubba, Sama 2020: The Importance of Culture in Societal Responses to COVID-19. – *Harvard Political Review*, 14.10.2020, https://harvardpolitics.com/culture-response-covid-19/ (10.11.2020).

Sun, Jiumeng et al. 2020: COVID-19: Epidemiology, Evolution, and Cross-Disciplinary Perspectives. – *Trends in Molecular Medicine*, 26 (5), 483–495, doi: 10.1016/j.molmed.2020.02.008 (10.11.2020).

ЕПИДЕМИИТЕ И ОБНОВЯВАНЕТО НА СВЕТА: ФОЛКЛОРНИ РАЗКАЗИ И ТРАДИЦИОННИ ПРАКТИКИ, СВЪРЗАНИ С ЕПИДЕМИЧНИ БОЛЕСТИ

Албена Георгиева

Резюме. Текстът се занимава с представи и практики по време на епидемии в традиционната култура. Очертават се идеите за болестите като „развала“ или като свръхестествени същества, които идват от отвъдното и „замърсяват“ опитомения човешки свят, предизвиквайки връщане към хаоса. Описани са начините за предпазване и справяне с тяхното присъствие: „заораване“ на селището, бягство на „чисто“ място, палене на жив огън и провиране през теснина, прогонване или омилостивяване на болестта. Предложено е тълкуване на практиките при епидемии и мотивиращите ги представи като начин за обновяване на света, за неговото символично „създаване“ отново.

***Ключови думи*:** болести, епидемии, заораване, жив огън, провиране, омилостивяване

EPIDEMICS AND RENOVATION OF THE WORLD: FOLK NARRATIVES AND TRADITIONAL PRACTICES RELATED TO EPIDEMIC DISEASES

Albena Georgieva

Abstract. The text concerns traditional notions and practices at time of epidemics. It reveals the ideas about the diseases as a kind of *decay* or as supernatural creatures coming from *beyond* and *polluting* the cultivated human world, causing its return to chaos. Different methods of protection from them and of coping with them are outlined: *ploughing around* the settlement; escaping to a *clean* place; lighting a *live fire*; squeezing through a specially prepared garment or through the roots of a tree; banishing or propitiating the disease. The practices at the time of epidemics and the notions which motivate them are interpreted as a way of restoring the world, of its symbolic *creation* anew.

Keywords: diseases, epidemics, ploughing around, live fire, squeezing through, propitiation

Пандемията от COVID-19 ни подтиква да си припомним историческите сведения за предишни епидемии, за начините, по които хората са се опитвали да ги преодоляват, както и за многобройните дадени жертви. Това ни предпазва от спонтанното и банално допускане, че лошото се случва „все на нас“, а донякъде ни отрезвява и в опитите да търсим причини и да роптаем срещу „несправедливостта“ на сполетялото ни бедствие. Епидемии е имало открай време и хората все е трябвало да се справят с тях. Документирани са фолклорни обяснения за възникването на самите болести, както и редица традиционни практики, прилагани с надежда за спасяване от тях.

Болестите – представи и произход

Според една от легендите за създаването на човека, когато Господ направил тялото му от кал и го оставил да изсъхне, през нощта дяволът го надупчил с тояга. На сутринта Господ запушил дупките с различни треви, вдъхнал на човека душа и му обяснил как да се лекува с тези треви, когато някъде го заболи. Внушението е, че болестите идват от дявола, който се опитва да развали Божието творение. Но пък дяволската намеса получава противодействие, като за да поправи повреденото тяло, Господ използва лековитите билки. Някога хората познавали тези билки и успешно се лекували с тях, но с времето започнали да ги забравят (Приложение № 1)[14].

Според друг текст, записан сто години по-късно, когато Исус Христос и *св. Рангел* (Архангел Михаил) ходели по земята и си приказвали, архангелът отбелязал голямата грешка, която направили с хората, защото според него „*видиш ли, казва, народа какво станà буен – ни познава тато, ни познава мамо, ни познава Господ – забравено сичко!*“. Тогава Исус Христос, Господ – както изрично посочва текстът – му казал, че това е лесно поправимо: ще дадат болестите, които пък ще се лекуват от различни треви. И оттогава „*се сейнàло из народа пищàва* [писъци, олелия], *почнало по некой да боледува. Некой вика: „Олеле, тато!“, некой вика: „Олеле, мамо!“, некой вика: „Олеле, Боже!“ И от тамока ние сме получили големите епидемии, от определението на Исус Христос и свети Рангел*“[15].

---

[14] Първоначално легендата със заглавие „Как са станали лековитите билки“ е отпечатана в Гинчев 1882: 173. Същата е препечатана със заглавие „Дяволът надупчва тялото на създадения от Бога человек“ в Иванов 1925: 336–337; както и със заглавие „Създаването на човека“, № 2, в Георгиева, А. 2017: 39. Сходно е и съдържанието на текст № 5 „За всяка болка и билка“ в Петкова 1996: 33–34, първоначално разказан отново от Цани Гинчев в статията му „Нещо по българската народна медицина“ (Гинчев 1890: 73).

[15] Болестите и лековитите билки – № 35 в Георгиева, А. 2017: 84–85; записал Росен Малчев със заглавие „Приказка как се явили бедствията“ на 25 юли 1982 г. в с. Черешовица, област Монтана, от Кръсто Йорданов Петров, род. 1905 г., 2 клас, земеделие.

Налага се обобщението, че във фолклорните представи болестите са един вид „развала“, „повреда“ на създадения от Бога човек, причинена от дявола при сътворението или дадена от Господ впоследствие, когато хората станали „буйни“ и занемарили уважението към близките си и към Бога. Тази повреда обаче е поправима, тя само трябва да припомня на хората, че са се отдалечили от първоначалния замисъл на Бога, по чиито образ и подобие са създадени. Но тя трябва да припомня и Божията милост да даде билките, за да се лекуват с тях и така да могат да възстановяват този първоначален Божи замисъл.

Идеята за болестта като упадък и „замърсяване“ на човешкия свят, а за лекуването като прочистване, обновяване и връщане към началата на този свят, е проследима и в други представи и текстове, свързани с епидемии. В подкрепа на схващането, че болестта не завършва непременно със смърт, че тя е лечима и от нея има спасение, говори друга легенда, записана от Марко Цепенков и разказана от баща му: Господ изпратил смъртта да отнема живота на хората, но тя се върнала при него и му се оплакала, че хората твърде много я проклинат. Тогава той ѝ казал, че ще прати по хората най-различни болести и те ще започнат да кълнат тях, а не нея, макар че пак тя ще слага край на живота им, защото „*ако има ден, ке има и лек. Болес душа не вади. Болнийо стануат, здравийо умират*“[16]. Хората, следователно, умират не защото боледуват, а защото им свършват отредените дни; когато имат още дни, успяват да се справят с болестта.

Най-страшната болест, която някога обезлюдявала цели села, била чумата. В традиционната култура най-често си я представяли като стара, грозна и рошава жена – олицетворение на самата смърт. Можела обаче да се явява и като различни животни, както уверява Марко Цепенков в записаната от баща му легенда за нейното създаване: „*Се преправала на жена, на мачка, на яре и друго*“[17]. Вярвало се, че чумата получава от Господ тефтер със списък на хората, които трябва да „*удари*“ (Маринов 1914: 193). Повечето фолклорни текстове уточняват, че това са грешните, покварените (*погани*) хора: „*Който не си върви по пато, у него влазя и го морѝ – Бог я праща. Она гледа наште грешки, запише си къде има грешки, къде не вървиме по редо*“[18]. Димитър Маринов пък подчертава, че „*Господ я праща не за отделни грешници и престъпници, а само когато голяма част от жителите на едно село, на един град, на един цял край станат грешници, станат лоши и вършат беззакония*“ (Маринов 1914: 192). Според вече посочената легенда, записа-

---

[16] „Господ, смъртта и болестите“ – № 1 в Петкова 1996: 27–28; препечатана от: „Господ и смъртта“ – записал М. Цепенков от баща си в Прилеп. – СбНУ, кн. 15, № 2, 92–93.

[17] „Чумата“ – № 28 в Георгиева, А. 2017: 76; записал М. К. Цепенков от баща си, Коста Цепенков, в Прилеп. Първоначално публикувано в СбНУ, кн. 12, 1895, № 3, 140–141.

[18] Георгиева, А. 2017: 77; инф. Анка Младенова Въжарова, род. 1915, 7 клас, земеделие, клисарка от 1977, записали Валентина Измирлиева и Петко Иванов на 27.04.1988 г. в с. Крайници, Софийска област.

на от М. Цепенков, чумата най-напред причинила смъртта на царя, чиито тежки прегрешения довели до появата ѝ (Георгиева, А. 2017: 75–76). А според друго вече цитирано изказване, в началото Господ я създал толкова страшна, че сам се уплашил от нея. Пратил силен гръм, та я „*треснал*" и вратът ѝ се схванал. Така тя започнала да удря само тези, които са пред нея, защото не можела да си върти главата настрани (Георгиева, А. 2017: 76–77; вж. сходно твърдение и в Маринов 1914: 193).

Ритуални практики за предпазване от епидемии

Най-радикалният начин на хората да се спасят от чумата (а и от други епидемични болести) бил, като напуснат селото и избягат в гората – на ново и „чисто" място. Много често по този начин цялото село трайно се премествало в пространството. Новото място, на което се установяват, най-напред се ***заорава*** – практика, на която се приписва магическа предпазна сила и която била позната в Южна България и в Добруджа, където има преселници (Маринов 1914: 558; Георгиева, Ив. 1983: 147). Заораването се прави преди болестта да засегне обитаемата територия, защото се смята, че ако след извършването му се окаже, че болестта е попаднала във вече ограденото място, тя ще остане там и няма да може да го напусне.

Заораването е сложен обред и трябва да отговаря на редица изисквания. Дървените части на ралото се изработват от дърво близнак – когато от корена са изникнали едновременно два ствола. За палешника (лемежа) се събира желязо от девет различни околии – села или градове, а изковаването му се извършва в *потайно* време – между полунощ и първи петли – от двама братя близнаци, съблечени съвсем голи. Воловете, които теглят ралото, също трябва да бъдат близнаци и юнци (млади), каквито трябва да са и момците орачи – пак братя близнаци. Самото оране се извършва също нощем и в потайно време, орачите пак трябва да са съблечени голи, като единият води воловете, а другият прави браздата с ралото. Заораването се извършва около обитаемата територия, като се правят три концентрични кръга на известно разстояние един от друг и последната бразда трябва да съвпадне с началото на първата. По време на извършването му всички са предупредени, че не трябва нито да влизат, нито да излизат от селото – смята се, че ако някой наруши символичната граница или пък види момците, докато я правят, обредът губи своята магическа сила (Маринов 1914: 557–558). Вярвало се, че браздата от *заораването* прави ограденото място недосегаемо за болести и всякакви зли духове. Обредът обаче се извършвал рядко, защото е трудно осъществим. Има книга от Вълко Грозев, посветена на такова *обиорано* село – Сусам, в община Минерални бани, Хасковска област (Грозев 2002).

Трудността при изпълняването на заораването кара хората да прибягват до друг „по-лесен" обред: ***провиране през дреха***. Разбира се, дали

наистина е лесен за изпълнение, може да се съди по също сложните и трудни изисквания към него. За една нощ – от залеза до изгрева на слънцето, трябва да се изработи магическа дреха. По-конкретно, след залез се остригва вълната на черен нескопен овен, изпира се, суши се, влачи се, преде се, намотава се, изтъкава се платно и от него се ушива дреха, която трябва да е готова преди да изгрее слънцето.

През тази дреха на следващата нощ някъде извън селото – на нива, в градина или в храсталак, и отново в *потайна доба* – след полунощ и преди първи петли, се провират всички от къщата, поотделно мъжете и след това жените, тъй като отново трябва да са голи и не е добре да се виждат едни други. Вярва се, че който е минал през дрехата, е неприкосновен за болести. Понеже се приготвя трудно и е ценна поради целебната ѝ сила, след това ризата може да се даде на съседи, които са помагали за изработването ѝ (Маринов 1914: 559). Има сведения, че за да не ги лови чума, някога са се провирали и през корените на орех или друго вековно дърво (Петкова 1996: 163–164).

При епидемии по хора и по животни се прибягва и до друга практика: т.нар. ***див, жив, млад, нов* или *божи огън*.** Неговото добиване също е обредно и е свързано с трудни за изпълнение изисквания и предварителна подготовка, която не може да се осъществи в момента на възникналата необходимост – когато болестта вече е засегнала селото или околни селища. Предполага се, че стопаните предвидливо са подготвили „за всеки случай" необходимите материали и сечива, така че да са под ръка, когато стане нужда от тях.

От липово дърво – близнак, отсечено и съхнало три години, се правят два кола, които здраво се забиват в земята. На еднаква височина от земята в тях със свредел се издълбават дупки, които са една срещу друга и в които се мушкат двата края на вретено, направено от леска (някъде от хвойна), която също да е дърво близнак, съхнало три години. Около средата на вретеното се намотава въже или ремък и двата му края се хващат от двама млади мъже близнаци. Ако не са близнаци, може да са двама братя, от които единият е първо дете, а другият последно (т.нар. *изтърсак*, след когото майката не може повече да ражда). Двамата започват бързо да дърпат въжето в едната и в другата посока и при въртенето си вретеното силно се трие в двата края. Там се поставя суха прахан, която в един момент се запалва. От този огън всички минават и запалват своята прахан, която отнасят в дома си, най-често на керемида.

Така се подновява огънят в къщата в случаите, когато се смята, че старият е загубил своята сила и вече не предпазва от болести и зли сили. При епидемии обаче всички от къщата минават край огнището с живия огън и на пламъка му пърлят ходилата и лактите си. Смята се, че всеки, който е направил това, е неприкосновен за болести. Когато живият огън се прави при епидемии по животните, от него, освен че се подновява огънят в до-

машното огнище, се кладе и голям огън при някоя клисура или теснина, прокопана за целта, и през нея провират животните – добитък, коне и пр. Това се прави на отдалечено и относително скрито място, тъй като мъжете, които подкарват добитъка, отново трябва да са голи и там не се допускат жени. Смята се, че така огънят пречиства животните от болестта и те остават недосегаеми за нея (Маринов 1914: 559–561; вж. и Петкова 1996: 167–168).

Разказват се и случаи на ***прогонване*** или ***извеждане, пренасяне*** на болестта. Разказ от село Момчиловци например представя как чумата била пренесена в товара от вълна, който гурбетчии донесли в селото си и така членове на семействата им се заразили и починали[19]. Представата за възможността да бъде пренесена, мотивира и вярата, че болестта може да бъде „физически" отстранена чрез изгонване. Намирали се хора, които не се страхуват от нея и успяват да я унищожат: един хвърлил в огъня товара с вълната, в която се е скрила, и така я изгорил[20]; друг я усетил, че го следи като куче, и успял да ѝ избяга[21]; трети пък специално бил търсен от цялата околия, за да пропъжда болестите с нагрята в огъня желязна лопата, с която ги преследвал из цялата къща[22]. Смятало се също, че за прогонването на болестта могат да помогнат молитвата на свещеник или ходжа, както и различни лечебни практики, извършвани от баячки и знахарки: баяния, леене на куршум, носене на муски и пр. (Петкова 1996: 165).

Записала съм и разказ, който отразява една разпространена и позната на различни места практика – извеждане на болестта от селото. Неда, прабаба на моя събеседник Атанас Атанасов от с. Знаменосец, Старозагорско, била от малкото останали живи през *чумавото*. Тя, тогава още млада и мома, омесила пита, намазала я с мед, завила я в бохча и рано сутринта преди изгрев я занесла на кръстопътя, който води към съседното село Хадживатлий, днешно Даскал Атанасово. Така болестта напуснала Знаменосец и започнала да мори хората в това съседно село[23].

В миналото били убедени, че болестта съжалява вдовици и сираци и ги подминава, а също така, че може да бъде омилостивена. Когато се чуело за епидемична болест, която застрашава хората, те много внимавали да не споменават името ѝ, за да не я „разлютят". Отнасяли се към нея с уважение и внимание, наричали я „*майчица*", „*сладка*" и „*медена*", опитвали се, според представите и възможностите си, да я предразположат, за

---

[19] „Гурбетчии донесли чумата" – № 10 в Петкова 1996: 40–41: препечатано от Канев 1975: 575; записано от Костадин Г. Килханов.

[20] „Как сърцат кираджия погубил чумата" – Петкова 1996: 110–111: препечатана от Гинчев 1988: 134.

[21] „Измамил чумата" – Петкова 1996: 111–112; препечатано от Канев 1975: 575; записано от Тодора Арнаудова, 85 г., и Атанас Жекин, 95 г.

[22] Петкова 1996: 165; препечатано от Любенов 1887: 42.

[23] Петкова 1996: 121. „Баба Неда изпратила чумата" – инф. Атанас Атанасов, род. 1899, 4 клас, шивач и зидар; записала Албена Георгиева през 1987 г. в с. Знаменосец, Старозагорско.

да не разболява членовете на семейството, или ако ги разболее, бързо да оздравеят, а боледуването им да мине леко и без усложнения. Разказват се и конкретни случаи на излекувани хора, които се отнесли добре с нея и тя ги пощадила. Бащата на Марко Цепенков например, когато бил болен на легло от чумата, през нощта чул тропот и гласове и излязъл навън. Видял керван, с който пътувала самата болест. Тя му пожелала здраве, както и той на нея. Впоследствие оздравял, а болестта напуснала селото[24].

Друг случай е документиран в с. Прèвала, Чипровско: когато бил дете, комшията на събеседничката бил болен от чума и вече го чакали да умре. В къщата влезнала одърпана жена и поискала да се сгрее при печката, че ѝ било студено. Те я поканили да яде с тях, тя хапнала малко и когато си тръгнала, им казала: „*дèтето нема да ви ỳмре, що ме убаво посрещнате: нема кой да се протѝви с мене. А я че си идем, що съм си пошла, да не закъснеем*“[25]. Детето оздравяло, а след този случай в селото престанали да боледуват.

Тъкмо защото се вярва, че болестта може да бъде омилостивена и да пощади тези, които се отнасят добре с нея, при епидемия ѝ слагат софра и вечер оставят корито, гребен и хума с котле топла вода, та ако посети къщата, да може да изкъпе детето си. Вярва се обаче, че тя жестоко си отмъщава на тези, които не я зачитат, както е описано в редица песни. Интересно свидетелство в тази връзка е, че „*болните от Variola vera не само че не ги лекуват никак, но и прибягването до лекарска помощ при боледуването от сипаница се счита за постъпка, която най-много може да „разсърди“ болестта*“[26]. По същата причина при епидемии се избягвало и църковно опело, защото „*ако се мъртовецът опеел от свещеника, болестта се разсърдвала и щяла да мори повече*“[27]. Тоест, на болестта не трябва да се оказва съпротива и самото прибягване до помощта на „специалисти“ като лекаря и свещеника се смята за неуместно, тъй като може да я обиди.

Подновяване на света

Вярванията за епидемичните болести и практиките за профилактика и лечение не свършват с изброените дотук, които са основни. Те са трудно приложими днес, но вглеждането в тях разкрива начина, по който в миналото се възприемат светът и мястото на хората в него. Болестта се мисли като *увреждане* и *развала*, причинена от *чужда* и *зла* свръх-

---

[24] „Керванът на чумата“ – № 45 в Петкова 1996: 105; „Чумата“ – записал М. К. Цепенков в Прилеп, СбНУ, кн. 4, 1891, № 1, с. 120.

[25] Георгиева, А. 2017: 77; инф. Елисавета Игнатова Орлова, 73-годишна, неграмотна, земеделие; записал Борислав Давидков на 18.7.1981 г. в с. Превала, Чипровско, област Монтана.

[26] Петкова 1996: 172; СбНУ, кн. 5, 1891, Басанович, Ломско, с. 97.

[27] Петкова 1996: 172; Маринов 1984: 522.

естествена сила, която нахлува в човешкото пространство и нарушава установения в него порядък. За да се възстанови здравословния баланс, тя трябва да бъде изгонена или пък подканена с добро (със сладка пита) да го напусне. В повечето документирани разкази и изказвания присъства убеждението, че болестта се изпраща като наказание за извършени грехове и за неспазване на морални норми, при това не само на отделни индивиди, а на цели общности. Но в същото време на нея ѝ се приписва и известна самостоятелност, тя може да проявява отстъпчивост и благосклонност, може да се смилява над вдовици и сираци и да е снизходителна към тези, които ѝ оказват уважение и гостоприемство. Както и към другите свръхестествени същества, които олицетворяват природата, владеят благата и често заплашват човека, отношението към болестта е неоднозначно. То варира от воюване с нея и прогонване със сила до стремеж към омилостивяване и предлагане на дарове (жертви), които да спечелят нейната благосклонност и отстъпчивост.

Друга линия очертават практиките *заораване*, *провиране* и *жив огън*. В тях прозира една колкото древна и митична, толкова устойчива и постоянно възраждаща се представа за човешкия свят като жив организъм. След своето създаване и „безпроблемно" съществуване в началото, след своя разцвет, развитие и зрялост, в него постепенно се натрупват грехове и развала, той се руши и отдалечава от своя идеален първоначален замисъл, замърсява се от поквара и болести – „износва" се и се нуждае от пречистване и прераждане. Както е в емблематичната история с библейския потоп, това необходимо обновяване на света става чрез неговото унищожаване и последващо създаване отново. Тъкмо такова пресъздаване на човешкия свят и връщането му към неговите начала символизират заораването и живият огън.

Произвеждането на *жив* огън, както прозира и в различните му названия – *див*, *млад*, *нов* или *божи* – символично представя добиването му по примитивен и първичен начин, макар това да е донякъде привидно, тъй като отново се извършва със създадени от човека сечива. Във всеки случай то онагледява идеята за първото добиване на огън от хората чрез триене, за началото на неговото „опитомяване" и използване в човешкия свят – за светлина и топлина, за предпазване и за преработване на природните продукти. Добиването на първия огън всъщност е равнозначно на зараждането на самата човешка култура, доколкото в митологията най-важното деяние на т.нар. културен герой е именно предаването на огъня на хората, по-точно предаване на умението да го добиват чрез триене (вж. Мелетинский 1982). Произвеждането на жив огън, следователно, е възпроизвеждане на началото на човешката култура, връщане към нейните корени, когато тя е била жизнена, силна и неопорочена, способна да пази хората, да устоява на природните стихии и да се справя с болестите и злите сили, които ги олицетворяват.

Заораването, от друга страна, е символично основаване на царство – очертаване на граница, която отделя своето от чуждото пространство и създава усвоена и опитомена в резултат на културна човешка дейност територия, защитена от хаоса на отвъдните диви и природни, заплашителни и често враждебни свръхестествени сили. Съзидателната роля се отрежда на братята близнаци, които според своята древна митологична символика притежават магически възможности. Смятани за заченати с намесата на свръхестествено същество – божество или демон, те донякъде имат неговите необикновени способности, могат да контактуват с отвъдните сили и да им въздействат. Близнаците във всички техни варианти – при хора, животни и растения, са проява на избраничество, на чудотворна сила и власт, на възможности за посредничество между хората и свръхестествените същества (вж. Иванов 1980; Попов 1991). При заораването те отново се явяват в ролята на културни герои и родоначалници, които основават територията на новото царство – новото селище, в което няма развала и болести, което е чисто и безопасно.

Недвусмислена е символиката на обновление и при провирането – през дреха, теснина, корени на дърво и пр. Провирането представя прераждане – символично преминаване през природна или изработена от човека „утроба", която осигурява прекрачване на границата между своя и отвъдния свят и поставя вододел между предишното замърсено и болестно състояние и раждането на нов, освободен от нечистите сили живот. Изработването на магическите предмети и самото действие се преживяват като потъване в тъмния свят на нощта, мъртвите и демоните и ново раждане в просветлението и съграждащата сила на светлината и изгряващия нов ден.

Все още притиснати в хватката на непознатия досега вирус, се питаме, дали ще настъпи прераждане и обновление на днешния ни свят, дали ще започне нов живот и ред, които да оправдаят и компенсират ограниченията и жертвите, дадени по време на сегашната пандемия?

Литература

Георгиева, Албена 2017: *Когато Господ ходеше по земята. 77 легенди с тълкувания*. Съст. Албена Георгиева. София: Изток-Запад.

Георгиева, Иваничка 1983: *Българска народна митология*. София: Наука и изкуство.

Гинчев, Цани 1882: Народни приказки. – *ПСп*, год. II, кн. 3. Достъпно на: http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/28546 (22.10.2020).

Гинчев, Цани 1890: Нещо по българската народна медицина. – *СбНУ*, кн. 3, 70–136.

Гинчев, Цани 1988: *По няколко думи (за занаятите, билкарството и поверията на българския народ)*. Съставител С. Янев. София: Земиздат.

Грозев, Вълко 2002: *Сусам – обиораното село. История. Материална и духовна култура. Бит и душевност*. Кърджали: Родопи.

Иванов, Вячеслав В. 1980: Близнечные мифы. – В: *Мифы народов мира*. С. А. Токарев (гл. ред.). Т. 1. Москва: Советская энциклопедия.
Иванов, Йордан 1925: *Богомилски книги и легенди*. София (Второ фототипно издание: Наука и изкуство, 1970).
Канев, Константин 1975: *Миналото на село Момчиловци, Смолянско*. София: Отечествен фронт.
Любенов, П. Цв. 1887: *Баба Ега или Сборник от различни вярвания, народни лекувания, магии, баяния и обичаи в Кюстендилско*. Търново.
Маринов, Димитър 1914: *Народна вяра и религиозни народни обичаи*. – *СбНУ*, кн. 28.
Маринов, Димитър 1984: *Избрани произведения*. Т. 2. София: Наука и изкуство.
Мелетинский, Елеазар М. 1982: Культурный герой. – В: *Мифы народов мира*. С. А. Токарев (гл. ред.). Т. 2. Москва: Советская энциклопедия.
Петкова, Светла 1996: *Чума село изгорила*. Съст. Светла Петкова. София: Наука и изкуство.
Попов, Рачко 1991: *Светци близнаци в българския народен календар*. София: БАН.

Съкращения

ПСп – Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец (София). Кн. 1–71, 1882–1910.
СбНУ – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (от кн. 19 – Сборник за народни умотворения и народопис). Кн. 1–65, София, 1889–2012.

Албена Георгиева
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 6
1113 София, България
albena.georgieva@iefem.bas.bg

ПРИЛОЖЕНИЯ

№ 1

Дяволът надупчил създадения от Бога човек

Едно време, когато направил дядо Господ човешкото тяло от кал, оставил го да пренощува и на сутринта щял да му духне душа. През нощта дошъл дяволът и с една тояга надупчил всичкото тяло на ръшето. На сутринта дошъл дядо Господ и като видял човешкото тяло сѐ дупки, рекъл:

– Хъ, това е направил дяволът, за да ме кара да правя друго тяло! Ето пък аз що ще направя – и взел да бере трева наоколо, късал трева – ту от тая, ту от оная – и тулил дупките; късал и тулил, додето най-после изтулил всичките и взел, та ги замазал и загладил.

Подир това духнал в човека душа, човекът оживял и дядо Господ му казал:

– Като те заболи негде тялото, да береш от тия треви и да се цериш с тях, от тях да пиеш, с тях да се поливаш, с тях да се пушиш и с тях да връзваш раните.

Първият човек познавал тия билки, познавали ги и неговите синове, внуци и правнуци, но после, полека-лека взели да ги забравят. Лековитите билки са много, но човек не ги знае, затуй казват: „за пара цяр има, кой го знае".

Легендата е от Търновско и първоначално е отпечатана със заглавие „Как са станали лековитите билки" в Гинчев 1882: 173. Същата е препечатана със заглавие „Дяволът надупчва тялото на създадения от Бога человек" в Иванов 1925: 336–337, както и със заглавие „Създаването на човека", № 2, в Георгиева, А. 2017: 39.

№ 2

Чумата

Пред да имало чума на земява, си бил еден цар на една земя, кай що било сѐ лето, преку девет мориня. Той цар бил най-погàниот на векот, триста лошотии праел на раята своя: от що кье му текнело, тоа кье сторел. Най-големото зло, що го имал, било що коя жена да видел, сѐ кье я обезчестел, дури за страмота йе чоек да кажит како и безчестуал.

Имала една сиромашка жена една кьерка – како жената, така и кьерката биле многу предаени на Бога. Еден ден я видел царот жената кай си одела в църква заедно со кьерка си и пратил лугье да му я донесат девойката от сиромашката жена при него, за да я всили. Отишле лугьето царцкьи и я зеле девойката от сиромашката жена, та му я донесле при царот. Едно я донесле при царот и повтил да я всилуат, арно ама девойчето, бидейки било от мерата нàдвор ързелия, никако не му се предавало. Откоа видел безчестнио цар, оти девойчето умирало и не се предавало, го предал на големи макьи да го мачат, дури да го кандисаат да се предаит на царцкото саканье или да умри.

Най-после беше умрело от макьи и не беше се предало. Арно, туку проклетио цар, откоа беше умрело девойчето, беше го всилил, шу на негоото да му биде и го затворил девойчето умрено во некой подрум, чункьи во тие саати беше му се отворил еден бой от некой друг цар и собрал войската, що имал, сета, та отърчал тамо да се тепа и да го вракя другио цар. Арно ама от лошотията негоа ич Господ не му помогна, ами войската сета беше му се изтепала и полуйната от земята беше му я зеле. На деветте месеци се вратил на столнината, застрамен како никой нигде. При се що толку зло беше го нашло, пак от лошотиите не се остаал. От негоиот лошотилък беше се опояле полуйната от раята негоа. Беше му

текнало еден ден за девојчето, що беше го всилил умрено и беше го затворил во подрумот, да пойди за да го видит. Влегол во подрумот и коа го гледат девојчето – ич неразсипано, си лежало спру́жено, како да спие, само во сърцето било подуено и нещо како живо йе мърднуало. Позастанал да гледат що кье ѝ бидит на девојчето во сърцето, що йе мърдат, и най-после о що я пизмел, я удрил со клоца, що да можи, по сърцето и веднаж беше се родила чумата от девойката умрена и беше застанала на нозе просто и му рекла на царот:

– От поган татко сум се зачнала и от умрена майка родена, затоа кого кье видам, кье го изпоганам кай скришните места и кье го умрам. Тебе те видоф за пръв пат, татко, и тебе кье те изпоганам за веднаж да умриш, за що си сторил, да найдиш!

Тоа прогоорила чумата и беше го изпоганила царот, татка йе, та на часот беше умрел. Откоа го отепала татка йе, си излегла от подрумо и кого кье видела пред себе, се кье го изпоганела и кье го удрела, та кье го умрела. Во тоа време я гледале чумата явно и дури я научиа, ич отпред нея не йе се истаале, тикьи многу со лесно си и тепала лугьето. Тепала, тепала, дури сите погани лугье и изтепала и откоа беа останале честните, си преишла во друга земя и тамо потепала. Зер така било повела Божя, що я прошетала сета земя и биела чумата лугье: мажи и жени на ден по многу стотници, дури и илядници, за да викаат лугьето: „себеп-онан Бог-джанъна“ на той, що се стори себеп и се роди чумата“. Ете що рекле стари: „еден чини, ильяда тегнат“. Во времето тогашно, коа беше биела силно чумата, дури му стоеле пред нея лугьето, стоеле; откоа виделе, оти сите кье и сотрит, трещиле да бегаат: по планинье, по долинье, за да се крият от неа, арно ама чумата и тамо и наогявала лошите и избивала. Се преправала на жена, на мачка, на яре и друго.

„Чумата“ – № 28 в Георгиева, А. 2017: 76; записал М. К. Цепенков от баща си, Коста Цепенков, в Прилеп. Първоначално публикувано в СбНУ, кн. 12, 1895, № 3, 140–141.

№ 3

Гурбетчии пренесли чумата

Когато бех на дванайсет години, тръгнах с дюлгери на гурбет из Кърджалийско. Старците разправяха за чумавите времена, как бегали бащите и майките им по горите, как мрели от нея и кой я донесъл в нашето село [Г. Дерекьой]. Ето и легендата:

Имало трима „Пулюски братя, които били леви люде“, с никого не се сбирали и тримата ходили самотни на „курбет“. Те били дюлгери и работили из Беломорските села. Поради предателството на техния баща Пулю в селската борба с Аджи ага те били също ненавиждани от селото. Чакоровци и Пулювци имали постоянна вражда, даже не се и поздра-

вявали едни с други. Трима братя през 1836 г. били на гурбет в село Еникьой, Ксантийско. Винаги със себе си водили по едно муле за яздене и за каране на дюлгерския хайгот (инструменти). В средата на м. юли те натоварили мулетата с жито, вълна и армагани и си тръгнали за село. Тъкмо тогава била привършена църквата и осветена на третия ден, Илинден. Трима „курбетчии" през Четак хванали Друма и излезли на Могилата. Там разтоварили товара и пуснали мулетата да пасат, понеже било още много рано. На могилата забелязали, че едното муле било окъпано в пот, а „чувалът с вълната бил по-тежък от чувала с житото"! Щом се мръкнало, те натоварили отново добитъка и го подкарали към къщи. Мулетата пъшкали, а трима братя само мълчали, защото всеки от тях се усъмнил да не карат чумата в тежките товари. На Каменя се разделили. [...] По стария обичай мулето трябвало да се товари вътре в двора на къщата и пак там да се разтоваря при завръщането. Двамата братя Георги и Стою въвели мулетата в двора и още тозчас цялата къща „изпопукала и се потресла". Георги тежко въздъхнал и казал:

– Ааахххх, бубамулууу, запалихме селото!...

Стою му отвърнал:

– Изгорихме го, бубамулууу!

За да не разгневят чумата, не споменали името ѝ пред домашните си. Същото се случило и с Куртя при влизането на мулето в двора, къщата „изпопукала"... Още на другия ден жените изтърсили вълната на двора и повикали момичетата да я чистят и подреждат. За голямо учудване, във вълната имало много умрели и изсъхнали мишки. Десет дена след идването на Пулювци и в трите дома се разболели децата им. Болните останали в къщи, а здравите се разбягали. На Стою децата отишли „през река" на Пулюва плевня (Св. Архангел), жената на Георги с пет моми „главеници" избягала на свети Атанас в гората, а Куртю избягал на Пулюв чучур. Двете болни деца в Стоювата къща умрели, а двете здрави били срещу селото в плевнята. Майката идвала на реката под Златарската вода и мълком закачала торбата с хляба на здравите. На втория път донесла хляб и казала на здравите, че сестричките им са умрели. След една седмица умрели и тези на Пулюва плевня. Жената ги закачила с гагул и ги заровила обути с цървулите.

Петкова 1996: 40–41, № 10; препечатано от Канев 1975: 575; записано от Костадин Г. Килханов.

№ 4

Как сърцат кираджия погубил чумата

Не зная истина ли е или не, но ето що съм чувал от старите човеци: Някои си кираджии с коне, които ходяли от нашенските села надолу да носят вълна, натоварили си конете и си идяли. Един от другарите се

отбил в едно село да търси някого си, от когото имал да зема. Като влязъл в селото, не виждал по улиците никого – селото било зачумавено, а той не знаял. Отишъл у къщата на своя длъжник. Като похлопал на портите, излязла една стара жена, която той помислил, че е майка на длъжника и като я попитал де е син ѝ, тя му казала:

– Няма го дома, но довечера ще си дойде – нека го почака.

Нему не му се щяло, но нямало що да стори – останал. Постлали му да спи на чардака. През нощта дошла една стара баба с голяма рошава глава и седнала в една рог на стаята; около нея се явили още единайсет жени голи и рошави. Бабата зела да ги пита що са извършили и сяка си показала тефтеря и разказала де колко души е взела. Тогава бабата казала на една от голите жени:

– Тоя човек утре ще си ходи, та ще идеш с него и като стигнете конето, да се качиш на водича (първия кон, който води другите и носи на врата си звънец). Човекът разбрал каква е работата, но що да прави... На сутринта като излягъл из село, жената го възседнала и той я носил, догде стигнали конете. Той усещал, че му тежи нещо на гърба, но не можал да го види. Като стигнал конето и другарите си, една денк на водича зел да се навожда настрана; другарите му искали да му изправят денка, но той им разказал каква е работата и те го оставили. Конят се запенил и се уморил много. Един от дружината бил сърчън и без страх и рекъл на другарите си:

– Що ще става, да стане. Аз тая проклетия ще я изцеря, карайте вие полека, а аз ще ида напред, ще ви чакам в гората при тесния път – и заминал.

Като стигнали другарите му на уреченото място, видели, че той бил наклал два големи огня и щом дошел водичът между огньовите, той отрязал попрека (коланя) и хвърлил товара с вълната в огъня. Из огъня се дигнало писък и излегъл син пламък, който се върнал назад към онова село, дето спал другарят им. Пропъдил чумата и отървал другарите си и селото си.

Петкова 1996: 110; препечатана от Гинчев 1988: 134.

№ 5

Измамил чумата

Райчо Арнаутина от Радичовската махала избягал от чумата на Болшен в собствената си колиба. Една вечер с двете си сестри Рада и Рума отишли да вземат храна от къщи. На връщане, щом излизали на Вартоля, ги заследило едно кученце. Райчо се усъмнил, че това е чумата, и тихо казал на сестрите си да останат на Вопата в гората и през нощта, щом ги завика, те да бягат назад към Кадоброту. Райчо тръгнал за коли-

бата и кученцето го следило и кукнало пред огъня. Уверен, че това е чумата, Райчо намислил да я изхитри и избяга. Сварил качамак, извадил от гърнето мед, поставил всичко на софрата и казал на „чумата-куче“:

– Сега ти седни да ядеш, пък я ща ида да повикам сестрите си и те да вечерят.

Райчо излязъл от колибата и завикал:

– Радо-о-о, Румо-о-о!

Те му се отзовавали в гората и се отдалечавали, а той ги викал и следил, докато напълно се изгубил в тъмната нощ. Чумата разбрала, че Райчо я излъгал, и завикала през нощта по болшенските ливади:

– А-а-аххх..., Райчо, Райчо-о-о, как си ма ти хитро измами, как си ми ти хитро избега!

Петкова 1996: 111–112; препечатано от Канев1975: 575; записано от Тодора Арнаудова, 85 г., и Атанас Жекин, 95 г.

№ 6

Между това намират се хора, които не се боят от болестите, а ги пропъждат. Такъв бе дедо Спасе Банков от село Драгулевци (Изворска околия), който умря на 1875 година. Него го викаха по цялата почти Изворска околия да пропъжда болестите от къщята. Пропъждането му се състоеше в това: нагряваше в огъня добре една железна лопата и ставаше с нея да търси болестта по вълната, по дрехите и пр., като ѝ викаше: „Камо те, черо, от дека си дошла, да си идеш, излази от къщата, ако си тува, видиш ли светлата ми лопата, сега те изгорех!“ Въобще по селата, когато се разболее някой, лекар не търсят за него, а привикват свещеника, ако има такъв наблизо, да му почете и в случай, че от четенето не му замине до другия ден, изведнъж тръсят лек по вражалици, були, ходжи и цигани, които им дават за изцеление някакви тревки (билки) да се кадят с тях; вода, с която да се посипват; муски да носят, и най-сетне о̀лово или восък им топят, за да видят на какво място са срали (под глог или шипок), къде са наждрапали (нагазили) и ще ли да останат живи или не. Ако е да се посипват с вода или да се кадят с травки, то това го правят обикновено на разкръсте, за да може през нощ някой като минава през лековитото място, да го нагази и отнесе със себе болестта. В случай, че минующия съгледа поменатото място, заминава го и плювнува каде него.

Петкова 1996: 165; препечатано от Любенов 1887: 42.

№ 7

Едно време комшията дедо Петко бил болен и го чакали да умре и майка му се чудила, че че ѝ умре детето, че е много зле. И улезнала жена – една такава одърпана, като ненормална жена. Па влезла и она рекла:

– Че се огреем, че ми е студено – и седнала да се грее до кюмбето. Они ѝ турили синию да яде. Они си яли и я поканѝли:

– Айде ела да ядем.

– Че до̀йду – и пришла, па зѐла по малко. Подела и рекла – детето нема да ви у̀мре, що ме убаво посрещнате: нема кой да се протѝви с мене. А я че си идем, що съм си пошла, да не закъснеем.

Баба Живка (майката на детето) излезла да я изпроводи до портата, а она излезна̀ла и тръгна̀ла към Горна Лу̀ка (съседно село), па току щукнала и изчезнала, като да не я е имало. А нощта жената сънувала, че ѝ рекла:

– Я ви само заради детето дойдох. Я че си ода пак до̀ма.

А то това била чумата.

Георгиева, А. 2017: 77; инф. Елисавета Игнатова Орлова, 73-годишна, неграмотна, земеделие; записал Борислав Давидков на 18.7.1981 г. в с. Превала, Чипровско, област Монтана.



Чумата, вързана от св. Харалампий. Изображение от Дичо Зограф върху южната врата на иконостаса в църквата „Св. Петър и Павел“ в с. Тресонче, Северна Македония, 1853 г. (фрагмент). Източник: https://bg.wikipedia.org/wiki/Дичо_Зограф

КУЛТУРАТА НА ИНСТИТУЦИОНАЛНОТО НЕДОВЕРИЕ ПРЕЗ ЛУПАТА НА ЕПИДЕМИИТЕ

Петър Петров

Резюме. Това историко-антропологично изследване насочва вниманието към отношенията между селяни и представители на държавни институции в контекста на карантина и други насилствени санитарни мерки, налагани при инфекциозни болести. То изхожда от методологични разсъждения в социалните науки, изследващи бедствия, върху това, че бедствията създават контекст, в който поради своята наситеност и интензивност интеракциите са по-добре видими за изследователя. За емпиричен материал служат теренни записки на Димитър Маринов, направени в няколко села между 1886 и 1904 г. Анализът им показва, че общуването и взаимодействието между двете страни е белязано до голяма степен от взаимно недоверие, неразбиране (поради различия на възгледите) и незачитане. Различните вярвания и схващания за болестите и за ефективността на мерките срещу тях водят до напрежения и дори конфликти. В разговорите си с етнографа селяните споделят общи отрицателни нагласи към правителството, държавните институции и бюрокрацията. Виждат себе си като жертви на държавата и се опитват да заобиколят или да не изпълнят разпорежданията. При това те разбират, че действията им са незаконни, но ги приемат за легитимни, като същевременно подлагат на съмнение легитимността на наложените мерки, а с това – и легитимността на самите институции. Заслужава внимание фактът, че тези нагласи и практики стават доминиращи съвсем скоро след създаването на държавата.

Ключови думи: политическа култура, публично недоверие, поведенчески стратегии

THE CULTURE OF INSTITUTIONAL DISTRUST THROUGH THE LENS OF EPIDEMIC

Petar Petrov

Abstract. This historical-anthropological study focuses on the relations between peasants and representatives of the State (administrative, security and health authorities) in the context of quarantine and other coercive sanitary measures applied by the State at local level to prevent the spread of human and animal infectious diseases. It uses as a starting point methodological considerations in social sciences studying disasters: disasters create contexts in which social relations become more explicit because of

the intensity of the interactions. Empirically, it is based on an inquiry and field notes made by Bulgarian ethnographer Dimitar Marinov in several villages between 1886 and 1904. The analysis shows that the interaction between the two parties was largely characterized by mutual mistrust, misunderstanding (due to difference of views), and disrespect. Tensions and even conflicts resulted from the clash of beliefs and opinions related to diseases and usefulness of measures. In their talks with the ethnographer, peasants shared negative attitudes towards the government, the state institutions and the bureaucracy. They saw themselves as victims of the State and tended to circumvent or disregard the regulations imposed. They understood their actions were illegal but regarded them as legitimate while questioning the legitimacy of the measures enforced by state institutions, i.e. they questioned the legitimacy of the very institutions. It is worth mentioning that these attitudes and behaviors became dominant in society soon after the establishment of the state.

Keywords: political culture, state-society relations, public distrust, coping strategies

Мерките, особено по-строгите и по-твърдите, налагани от държавни институции за ограничаването на разпространението или за потушаването на някоя епидемия, често водят до съществени промени, нарушения и дори сривове в рутинното всекидневие на засегнатите хора. Ведно със самата епидемия те създават твърде чувствителен контекст, в който човешките преживявания и емоции са по-наситени, по-интензивни и – затова – по-отчетливи, т.е. по-добре видими, отколкото в „нормалното“ всекидневие. За етнолога тези кризисни събития могат да бъдат „прозорец“ или „лупа“, даващи му по-близък или по-дълбок поглед върху господстващите културни ориентации и поведенчески практики на актьорите в тези събития, а и отвъд тях[28]. На следващите страници ще се опитам да отправя поглед към държавата и гражданите, и отношенията между тях през прозореца на епидемии отпреди повече от сто години, т.е. съвсем скоро след създаването на новата българска държава.

„Как гледа народът на взиманите от правителството мерки срещу епидемии и как се отнася към тия, които нарушават тия мерки или ги избягват?“ е един от 256-те въпроса във въпросника на Димитър Маринов, по който той събира материали за българското уголвно обичайно право чрез теренни проучвания през последните две десетилетия на XIX и първите години на XX в. Публикува ги през 1907 г. в книга 6-а от поредицата си „Жива старина“. За да бъдат разбрани отговорите, които Д. Маринов получава, в техния исторически и социокултурен контекст, преди да премина към тях, ще маркирам някои особености на политическите процеси и здравната система по онова време – първите три десетилетия на новата българска държава. При създаването ѝ, а и във въпросните три десетиле-

[28] За използването на тази перспектива в антропологията на бедствията вж. Петров 2017: 65.

тия след това, мнозинството от нейното население (над 80%) живее в селата. Там административният апарат на Османската империя е бил представен много слабо и функциите му обикновено са се изчерпвали със събирането на данъци. По тази причина местните селски общности остават до голяма степен автономни и себедостатъчни управленски, съдебни и стопански единици, в които всекидневният живот се регулира от решенията на съвета на старците, социалния контрол, обичайното право, вярванията и ритуалите. Много скоро след Освобождението в селото „пристига" създадената по западноевропейски и отчасти руски образци централизирана и йерархично подредена държава с нейните институции и закони, които са чужди на селяните и често несъвместими с техните културни ориентации и социални норми. Става дума за процеси, които в Западна Европа са продължавали с десетилетия, дори столетия, докато в България те протичат само за няколко години. Просто изведнъж националната държава е вече там – в селото. Там, където буквално до вчера е съществувало основано на обичая самоуправление, като най-долен етаж на държавната администрация са създадени местни институции на централната власт, унищожаващи общинската автономия. В случая може да се говори за модернизация под формата на вътрешна колонизация. С много бърз темп се разраства чиновническият апарат и също толкова бързо той е поставен в зависимост от управляващите политически партии, които извършват назначенията. Процъфтява така нареченото „партизанство" – политическият клиентелизъм[29]. Тази вътрешна колонизация впрочем бива критикувана от редица селяни, с които Д. Маринов разговаря. Те заявяват отрицателното си отношение към отнетата им съдебна и управленческа автономия (Маринов 1907: 115, 221), към облечените във власт чиновници (с. 116–117) и към „натрапените" им от „София" закони, които „за нас са чужди", „чужди на нашите обичаи", като не скриват, че гледат на законите, разпоредбите и заповедите „през пръсти", не ги изпълняват, нарушават ги или ги изпълняват „само от голям страх", „със зор, насила" (с. 113–115).

Що се отнася до здравното дело[30], още с Временните правила от 1879 г. и в следващи специални правилници, в Закона за санитарното устройство (1888 г.) и отменилия го Закон за запазване на общественото здраве (1903 г.)

---

[29] За проникването на политическия център в общините, намесата му в решаването на местни въпроси, стесняването на сферите на компетентност на местното самоуправление и развитието на чиновническия апарат вж. по-подробно Даскалов 2005, т. 1: 60–73; Зундхаусен 1997; Hörpken 1994.

[30] В следващите редове се опирам на Даскалов 2005, т. 2. Вж. там подробности за устройството на здравното дело (с. 45–53) и отношението на населението към болестите и лечението им (с. 91–101). Р. Даскалов привлича множество източници от изследвания период – годишни отчети на окръжни лекари, доклади на лекари по различни проблеми, книги и статии от сферата на здравеопазването. Сред тях е и трудът на литовския медик, общественик и хуманитарист Йонас Басанавичус, известен в България като Иван

то е поставено под прекия надзор на министъра на вътрешните работи. Силно зависимо е от изпълнителната власт на всички равнища (държавно, окръжно, околийско и общинско) и се управлява централистично и бюрократично, а ролята на създадения Медицински съвет, т.е. именно на медиците с научна и експертна компетентност, е сведена до тази на съвещателен орган. От 1882 г. нататък биват предприемани редица начинания срещу заразните болести и епидемиите, като много от тях в „този ранен период носели всъщност санитарно-полицейски характер“ (Даскалов 2005, т. 2: 48). В същото време огромното мнозинство, включително в градовете, все още споделя представи за болестите като божие наказание; намира причините за тях в нарушени забрани, урочасване или омагьосване, а причинителите – в зли демони; лекува ги с билки (но и с всевъзможни вещи и вещества, съперничещи си по причудливост), баения, магии, прогонване и умилостивяване на демоните и ирационални „лечебни“ манипулации. Доверието към лекарите и научно основаната медицина е ниско; към тях болните прибягват (ако въобще и ако все още са живи), след като „народните“ средства са изчерпани безрезултатно. Нещо повече, отбягват лекарите и се противят на противоепидемичните мерки, за да не се „разсърди“ болестта (пак там, с. 99). Тези нагласи и практики се променят бавно, постепенно, в интересуващия ме период обаче те все още са доминиращи.

В книгата си, на три страници и половина, Д. Маринов представя записки от разговорите си с възрастни хора и свои наблюдения по формулирания въпрос за отношението на местните хора към правителствените противоепидемични мерки (Маринов 1907: 128–131)[31]. За публикацията си той подбира разказаното му от двама „дядовци“ съответно от селата Алтимир и Прогорелец (днес Якимово) в Северозападна България. Двамата му дават сведения от общ характер за отношението на местните хора към противоепидемичните мерки и по един конкретен пример: при *лошо гърло по децата* (дифтерит)[32] в Алтимир и *болест по добитъка* през 1886 г. (предходна спрямо разговора) в Прогорелец. Разказите им съдържат множество общи места както по отношение на изложените факти, така и по отношение на направените оценъчни изказвания. Д. Маринов впро-

---

Басанович, който работи като окръжен лекар в Лом (окръг Лом е обхващал околиите Лом, Кутловица и Берковица) точно в периода, в който Д. Маринов прави проучванията си в същия регион (вж. Бассанович 1891). За фолклорните представи за болестите и практиките за предпазване от тях вж. Албена Георгиева в този сборник.

[31] В курсив поставям изказвания на селяните, записани от Д. Маринов, а в кавички – цитати от негови собствени наблюдения и разсъждения. Частично съм осъвременил правописа.

[32] Силно заразна болест на горните дихателни пътища с бактериален причинител, при която се прилага изолация на заболелите; по онова време – широко разпространена и често с летален край. Според статистиката на Бассанович (1891: 142–143) с 451 смъртни случая в селата на Ломски окръг през 1888 г. на нея се дължи най-големият дял (18,35%) от общата смъртност на селското население.

чем отбелязва, че в „много села“ старците са му дали сходни сведения и са имали сходни възгледи с тези, които публикува, и като пример назовава поименно старци от четири други села в региона. Към този материал, събран чрез разговори, проведени извън кризисни ситуации, добавя две свои наблюдения от с. Марян, Еленско, от 1889 г., и от махалите, пръснати по Средногорския рид Белица край Ихтиман, от 1904 г., които е направил случайно при свои пътувания, но в ситуацията на кризисни събития – неназована болест по едрия добитък и ухапани от „бесни вълци“ говеда. В тези случаи на етнографа се е предоставила възможността да се запознае непосредствено с действията на властите и реакциите на засегнатите хора. Наблюдаваното и чутото в актуалните кризисни моменти има свои паралели в разказаното от двамата дядовци.

Тези паралели и общи места позволяват да се очертае една обща картина както на събитията, така и на разбиранията и оценките. В описаните случаи става дума за строги карантинни и други противоепидемични мерки в местни огнища на заразни болести по хората и добитъка, разпоредени от *началник* (вероятно околийски или друг по-висшестоящ). Основните актьори от страна на управлението са външни за селата, командировани са там – околийски стражари, фелдшери, понякога и лекари. По техни указания или (ако външните актьори не присъстват на място) по *дошла заповед* действа местната селска стража. Пред къщите на болните са поставени стражари или всички животни са събрани на едно място, селата са блокирани – селската стража *не пуща никого ни да излиза, нито пък някой да влезне*, нито да отиде да работи на полето, а при болести по добитъка не допуска извеждането на животни извън селото. От своя страна – според наблюденията и опита на двамата събеседници на Д. Маринов – *народът гледа на тия мерки не толкова с добро око и всеки гледа да избегне мерките, които е взело правителството* (Алтимир); *гледат на всичко това като на мъка, на тегло, и всеки се мъчи да избегне, да не изпълни заповедите, които дава докторът* (Прогорелец); нарушават ги *скришом*, използвайки „всички хитрости“ и дори физическа сила[33].

Двамата старци обясняват поведението на съселяните си, от една страна, с *простотията* им, т.е. с липсата на полезни знания при същевременно наличие на *суеверия* за болестите: хората си представяли болестите като *жени, пращани от Бога*, и се противели на разпоредените мерки, защото мислели, че с изпълнението им *се разсърдвала болестта*[34]. В действия-

---

[33] Д. Маринов описва отчасти комичен епизод от пътуването си от Марян към Беброво, в който се натъква на говеда, „скришом изкарани през нощта“ от селото на планинска поляна: пазещите ги селяни „ме взеха за чиновник и се спуснаха да ме държат“.

[34] Това обяснение е направено от дядото от Прогорелец през 1887 г. През същата година след донесение за дифтерит в съседното село Мадан споменатият д-р Басанович отива там, за да прегледа болните, но селяните „не ме пуснаха ни в една къща“. На това място лекарят привежда сведения от околийския лекар в Берковица, който посещава

та си обаче селяните се водят и от съвсем прагматични мотиви – от икономически: *работно време е, затворено цялото село да не мръдне, а пък нивите пропадат; ето това прави селяните да гледат да избягнат из село*. При болести по добитъка стремежът им е да запазят животните, които смятат за незаразени: опитват се да ги отделят от събрания накуп от стражарите селски добитък, за да не се заразят и за да ги изведат на паша, или се опитват да ги укрият, за да не бъдат застреляни заедно със заразените. Затова нощем търсят продука в блокадата и ги извеждат извън селото.

По-важен ми се струва друг довод, който дядовците привеждат. Те смятат, че *и чиновниците*[35] *са виновни* за реакциите на селяните, тъй като мерките *се прилагат от прости жандари или други чиновници, които нищо не отбират или ги прилагат наопаки*. При общуване с местните хора фелдшерът говори *много сърдито*, лекарят отговаря *друснато*, а *главният* не иска и да чуе мнението на селяните, които намират някои мерки при болести по добитъка в Прогорелец (също в Марян) за неуместни и нецелесъобразни и предлагат алтернативни. Изглежда, никой от тях не може или не иска да обясни на местните по разбираем за тях начин несъстоятелността на суеверията, смисъла на наложените ограничения и очаквания ефект. Поведението на външните актьори, дошли да спасяват селата, не е (или поне не е изцяло) съобразено с публичните им позиции, а отказът им да допуснат местни хора за участници в справянето с проблемите е категоричен – *„това не е ваша работа"*. Тази реплика на *главния* е отправена към група селяни, сред които е и кметът на Прогорелец, и е свидетелство за споменатото по-горе отнемане на компетентности на институциите на местното (само)управление и пренасянето им на по-високо равнище (околийско или окръжно). В същото време селяните виждат, че медицинските лица и особено чиновниците и стражарите не спазват мерките, а *главният* (било то след рушвет или на основа на партизанството – две явления, които са дискутирани нашироко на други места в книгата на Д. Маринов) прави изключение за селския кръчмар – позволява му да отиде до града с конския си впряг.

Старецът от Прогорелец е склонен да даде положителна оценка на усилията на държавните инстанции *да се прекрати болестта – много добре прави правителството*, но смята, че в селска среда те биха се увенчали с успех само *ако чиновниците, които се пращат по селата да прекратяват болестта, бяха по-внимателни* при изпълнението на службата си. В заключението си Д. Маринов подхваща думите му, за да напише няколко реда,

---

две тамошни села при епидемии – в едното болните деца били укрити, в другото „населението се съпротивило и не искало да приеме и изпълнява предложените нему санитарни мерки (изолация, дезинфекция), като се страхувало „да се не разсърди болестта" (Бассанович 1891: 185).

[35] В публикацията погрешно е отпечатано „виновниците".

които се четат като пожелание или препоръка: само ако работят с „много голямо внимание, много голяма преданост“, органите на здравеопазването ще могат да разчитат на това, че селячеството ще „бъде проникнато от това съзнание, че централната власт работи единствено с цел да помогне на населението и на стоката му в здравословно отношение“. В тогавашния момент обаче непоследователното и арогантно поведение на чиновниците държи местните хора далеч от възможността за такова проникновение. Точно обратното, спомага за формирането и бързото утвърждаване на представата, че държавните институции въвеждат мерки *не да пропъдят болестта, а само да ни мъчат*. Събеседниците на Д. Маринов сякаш използват изследователската анкета, за да се оплачат от позицията си на засегнати хора, преживели лош, травматичен опит, и за да излеят недоволството си. В случая са недоволни не толкова от проникването на държавата в селския и частния живот, колкото от начина, по който външни, висшестоящи инстанции се намесват във всекидневието им: със заповеди и рестриктивни мерки (които самите те не спазват или прилагат селективно), без понятни обосновки, без желание за диалог и взаимодействие.

Негативният опит и вече господстващата представа за държавата като злосторник или потисник предопределят ответните реакции и ръководят хората в техните актуални действия, а те още повече задълбочават проблемите, вместо да ги решават – селяните започват да гледат на наложените мерки *още по-леко* и прилагат „хитрости“, с които да ги заобиколят, като при това единодушно смятат поведенческите си стратегии и практики за легитимни, макар да разбират, че те стоят в разрез със законите и разпорежданията. *И тия, които скришом влизат или излизат, никой ги не осъжда, никой ги не издава*, споделя дядото от Алтимир по повод на стопаните, които тайно излизат от блокираното село, за да се погрижат за нивите си и овцете си на бачия. Същото казва и дядото от Прогорелец във връзка с нарушената забрана да се извеждат животни извън селото: *И всички знаехме кой си изкара добитъка из село, но си мълчахме, защото хората имат право*. Тук имаме класически пример за разминаването на законност и културна легитимност в общества с липсващо или ниско доверие в публичните институции[36]. Селяните разглеждат разпорежданията и наложените мерки (и по-общо – създадените от държавата законови норми) като нелегитимни, а собствените си дейст-

[36] По този въпрос вж. Джордано 2006: 189–190, 210–211. Събраните от Д. Маринов материали предлагат редица други примери за противопоставянето на законност и легитимност, особено що се отнася до отношението към данъчните и акцизните закони и съответните практики на селяните. Укриването на животни, земеделска продукция и алкохол бива осъзнавано като незаконно действие, но не бива схващано като грях, т.е. то е морално легитимно; преследва се от законите на държавата, но не и от обичайното право. Същевременно „опалничеството“ или „подсказването“ на властите кой и къде е укрил продукцията и стоката си бива приемано за грях (вж. Маринов 1907: 17, 26, 27, 37, 122).

вия като легитимни, въпреки че знаят, че са незаконни. В крайна сметка излиза, че самото неизпълнение на нормите е легитимно.

В резултат се отваря „пропаст между държавата и гражданите“ (Джордано 2006: 206), в този случай и епоха – конкретно селячеството. Селяните се чувстват жертви на една възприемана като враждебна на тях държава и „решават“ конфликтите си с нея и нейните институции чрез изнамирането и прилагането на стратегии за лукаво изплъзване от или заобикаляне на оценяваните като нелегитимни норми, мерки, забрани и ограничения. Впечатляващо на пръв поглед е, че публичното (институционалното) недоверие, разминаването на законност и легитимност и хитрите способи за справяне при конфликти (или общо казано – пропастта) изглеждат като вече културно утвърдили се през 80-те години на XIX в., т.е. още в първото десетилетие на младата българска държава. На тази бързина обаче трябва да се гледа с предпазливост, доколкото част от въпросните феномени се проявяват още през османско време и в новата държава само биват нагаждани към новия контекст. Приспособяването им към нови и нови контексти в хода на времето обяснява факта, че те остават трайни и до днес.

Литература

Бассанович, И. 1891: Материали за санитарната етнография на България. I. Ломският окръг. – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. 5, 3–185.

Даскалов, Румен 2005: *Българското общество*. Т. 1 и 2. София: Гутенберг.

Джордано, Кристиан 2006: *Власт, недоверие и наследство. Скептична антропология*. София: Полис.

Зундхаусен, Холм 1997: От предкапитализъм към ранен капитализъм. Трансформация на селото и селското стопанство на Балканите от XIX век до Втората световна война. – *Български фолклор*, № 3–4, 6–24.

Маринов, Димитър 1907: *Народно картелно (углавно) обичайно право*. София (= *Жива старина*, 6). Фототипно издание в: Димитър Маринов. *Българско обичайно право*. Съст. М. Василева. София, 1995.

Петров, Петър 2017: Бедствие след бедствието. Наводнение и възстановяване в едно българско село. – *Антропология/Anthropology*, 4, 63–92.

Höpken, Wolfgang 1994: Zentralstaat und kommunale Selbstverwaltung in Bulgarien 1880–1910. Zur Anatomie eines Modernisierungskonfliktes. – In: Todorova, Zwetana (Hg.). *Probleme der Modernisierung Bulgariens im 19. und 20. Jahrhundert*. Sofia, 24–39.

Петър Петров
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Московска“, 6а
1000 София, България
petar.petrov@iefem.bas.bg

КАК ПАНДЕМИЯТА COVID-19 СТИМУЛИРА ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Анелия Касабова

Резюме. В статията се проследява отзвукът в България на съобщения за имуностимулиращата роля на БЦЖ ваксината и възможния ѝ ефект срещу COVID-19. Проследяват се медийното отразяване и общественото коментиране, начините, по които се изваждат от забрава имена на личности и институции, обществените дискусии за социално разслоение, за зависимостите медицина – политика – икономика, за ролята на държавата в близкото минало и днес. Чрез конкретния пример се представя започващ проект за историята на следвоенна Европа, разгледана през призмата на медицината и здравеопазването: „Европейският Левиатан“: наследството на следвоенната медицина и общото благо (Leviathan)“, финансиран от Европейския съвет за научни изследвания (ERC) в категория „Синергия“, 2020–2026 г.

Ключови думи: ваксина на Калмет и Герин (БЦЖ), COVID-19, медиен отзвук, обществена дискусия

HOW THE COVID-19 PANDEMIC CAN STIMULATE INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH

Anelia Kassabova

Abstract. The article deals with the impact of reports of the immune stimulating effect of the Bacillus Calmette-Guerin (BCG) vaccination and its potential effect against COVID-19 in Bulgaria. The study delineates the media coverage and public commentaries on the topic and the ways in which names of individuals and institutions are rescued from oblivion in the new, pandemic context. Attention is paid to the public discussions on social stratification, on the dependencies between medicine, politics and economy, and on the role of the state in the recent past and today. By this concrete example, the author also presents a starting ERC synergy project (2020–2026) on the history of post-war Europe through the prism of medicine and health: "European Leviathan: The Legacy of Post-War Medicine and the Common Good".

Keywords: Bacillus Calmette-Guerin (BCG) vaccination, COVID-19; media reports, public discussion

В края на март – началото на април 2020 г., в рамките на няколко последователни дни – 27.03[37], 28.03[38] и 1.04[39], на медицински онлайн платформи с по-широк профил (Sciencealert и Medrxiv) се публикуват предварителни известия, несертифицирани чрез рецензиране (т.нар. preprint), в които австралийски епидемиолози и учени от академични институции в САЩ и Шри Ланка правят връзка между заболеваемостта и смъртността при заразяване с вируса SARS-CoV-2 и свързаното с него заболяване COVID-19 и т.нар. ваксина на Калмет и Герин (Bacille Calmette-Guerin, BCG) – БЦЖ.

В условията на тежка глобална пандемия, на огромно страдание, на страхове и очаквания за решения, тези съобщения се разпространяват светкавично и предизвикват бурни реакции. Значимостта и чувствителността към темата са толкова големи, реакциите – така силни, че на 12.04.2020 г. Световната здравна организация (СЗО) прави преглед на основните медицински научни бази данни и излиза с официално становище, в което се подчертава предварителният характер на съобщенията, комплексността на факторите, които влияят върху разпространението на пандемията, липсата на резултати от провеждащи се в момента клинични изследвания, които изискват по-дълъг период от време. Становището на СЗО е, че не се препоръчва използването на БЦЖ като превенция и лечение при COVID-19, но неонаталното ваксиниране с БЦЖ в страни с висока заболеваемост от туберкулоза е целесъобразно.

Медиен отзвук в България

Дискусията намира особено голям отклик в България. Още в края на март 2020 г. в Mediapool.bg[40] и на страниците на българската секция на американското списание за бизнес и финанси „Форбс“ (Forbes) излизат статии за изследването на американските учени към Нюйоркския технологичен институт, сред които има и българка, както и информация за започващи клинични изследвания в САЩ, Австралия, Нидерландия, Германия (Щърбанова 2020).

---

[37] Вж. https://www.sciencealert.com/australia-is-trialling-a-tb-vaccine-for-coronavirus-andhealth-workers-get-it-first – съобщение за започващи клинични изследвания: два протокола за клинични изпитвания с БЦЖ върху здравни работници, пряко участващи в грижите за пациенти с COVID-19 (21.04.2020).

[38] Miller, Reandelar, Fasciglione, Roumenova, Otazu 2020 – хипотеза въз основа на статистически данни.

[39] Shet, Ray, Malavige, Santosham, Bar-Zeev 2020 – хипотеза въз основа на статистически данни.

[40] Вж. https://www.mediapool.bg/vrazka-mezhdu-vaksinata-btszh-i-smartnostta-ot-covid-19-otkriha-epidemiolozi-ot-sasht-news305469.html (11.06.2020).

Забравени имена и факти

Медийното оживление и общественото коментиране на темата БЦЖ и COVID-19 се засилват след реакцията на СЗО от 12.04.2020 г. Един от първите онлайн вестници е „24 часа Пловдив“, в който на 13.04.2020 г. се публикува материал на Георги Банов със заглавие „Д-р Сребра Родопска внася полулегално първи щам на БЦЖ ваксината у нас“. Статията започва с твърдението: „В условията на пандемия от коронавирус все повече стават доказателствата, че в държавите, където е имало имунизационен календар срещу туберкулозата, заболяването протича по-леко. [...] Според последните проучвания заболеваемостта е 6 пъти по-малко“. С болд е изведено, че „България е втората държава в цял свят, която въвежда ваксината в календара си“. В регионалното издание се представя за първи път д-р Сребра Родопска, разработила и въвела българския щам *Sofia SL 222*, като се подчертава калоферският корен на нейния род. Публикацията се основава на интервю с внука на епидемиоложката – Георги Бобев[41]. БТВ кани Георги Бобев (18.04.2020), разказът за баба му в диалог с журналистката Радиана Божикова е допълнен с архивни снимки (Божикова 2020). Образите и текстът се разпространяват и чрез редица дигитални медии. В медии като „Стандарт“, Ladyzone се обръща специално внимание на факта, че става въпрос за жена лекар, изследователка, като представянето на д-р С. Родопска е в рубриката „Лайфстайл/Любопитно“[42].

На датата, на която д-р С. Родопска би навършила 107 г., 17 април 2020 г., онлайн платформата „Момичетата от града“ излиза с материал за „една изключителна българка, решена да стане лекар, за да се бори със заразните болести“. С въвеждащата уговорка, че „учени от цял свят изследват дали ваксината срещу туберкулоза усилва естествения имунитет срещу вируси и заболявания на дихателните пътища“, екипът в разговор със Сребрина Бобева, внучка на епидемиоложката, представя „д-р Сребра Родопска, учен с огромен принос за разработването на българската ваксина БЦЖ, която в момента се използва в повече от 180 страни по света“[43].

Краткото представяне на биографията на д-р С. Родопска в материалите, основани на разговорите с внука, и в тези, основани на разговор с внучката, е почти еднакво: Сребра Родопска е родена през 1913 г. в София, в семейство на учители. Рано се ориентира към лекарската професия и борбата със заразните болести, след дипломирането започва работа в Института по заразни и паразитни болести в София (днес Национален център – НЦЗПБ), където преминава цялата ѝ над 30-годишна кариера.

---

[41] Вж. https://m.24plovdiv.bg/ojivlenie/article/8440153 (13.10.2020).

[42] Вж. https://www.standartnews.com/lifestyle-lyubopitno/koya-e-d-r-srebra-rodopska-dala-ni-btszh-vaksinata-421343.html (18.04.2020); https://ladyzone.bg/laifstail/lica/zapoznajte-se-s-d-r-srebra-rodopska-na-kojato-dalzhim-balgarskata-bczh-vaksina.html (13.10.2020).

[43] Вж. https://momichetata.com/buditelkite/kogato-baba-ti-e-sposobna-da-promeni-sveta-istoriyata-na-d-r-srebra-rodopska-na-koyato-dlzhim-btszh-vaksinata (13.10.2020).

През 1948 г. С. Родопска заминава със съпруга си д-р Ташо Ташев, специалист по вътрешни болести, гастроентеролог, за Париж и в продължение на около една година изучава методите на производство на бактериални ваксини и серуми в Института „Луи Пастьор“ (Louis Pasteur Institute). След усилена експериментална работа по донесената френска ваксина започва производство на малки серии, чиито свойства д-р Родопска изпитва в лабораторни условия чрез въведени от нея методи на контрол. При започналата перорална ваксинация на новородени деца у нас се оказва, че в 1% от имунизираните се наблюдават лимфаденити. Поради това д-р Родопска заменя френския щам със субщам, донесен от Москва − 374А (БЦЖІ), като го адаптира. Новият щам се оказва по-подходящ и опитите ѝ потвърждават по-ниска остатъчна вирулентност и висока имуногенност.

От 1951 г. БЦЖ имунизацията става задължителна за всички новородени и деца до 18 години с отрицателен тест Манту (туберкулинова чувствителност). Заболеваемостта от туберкулоза при всички възрасти, особено тежките форми при децата, рязко се понижава. Дипломантка на д-р Родопска пренася българската ваксина във Виентам. Д-р Родопска и сътрудници към НЦЗПБ провеждат детайлни проучвания върху свойствата на БЦЖ щамовете, както и за усъвършенстването и стандартизацията на ваксината. В медийните съобщения се изтъква, че България е първа в Европа и втора в света след Япония във въвеждането на задължителна БЦЖ ваксинация (Деспотова 2020)[44]. През 50-те години на XX в. българският субщам на ваксината се обсъжда на международни форуми, днес се изнася в редица държави.

Макар кратките журналистически материали, представящи слабо известната дотогава д-р С. Родопска, да са сходни, има малки, но съществени разлики. В текстове, основани на разговор с внука на д-р С. Родопска Г. Бобев, се цитира, а в някои се извежда и като заглавие споменът му за „малко нелегалното“ пренасяне на френския щам БЦЖ от Института „Луи Пастьор“ в България: „пренесен е малко нелегално, но това са били обстоятелствата. Поне такива са ми детските спомени. Имало е някакви проблеми с изнасянето на щама, защото все пак е френска научна разработка, но са се справили“.

От имената към противопоставянето на системите

Героизиращият елемент изразява и засилва интерпретациите и коментарите в посока Желязната завеса, противопоставянето социализъм – капитализъм.

---

[44] Вж. и https://www.novinite.com/articles/204095/Countries+with+Mandatory+Policies+to+BCG+Vaccine+Register+Fewer+Coronavirus+Deaths (13.10.2020).

„Добре, че е бил социализмът, та сме ваксинирани и сега това ни е спасението! Задължителната имунизация – това е, но имаше държава, имаше здравеопазване, структури, РЗИ-тата [регионалните здравни инспекции] са оттогава, т.нар. демокрация всичко съсипа“ (А. Н., м., р. 1934 г., висше образование).

„БЦЖ ваксината я е имало и в България през 1930-те години, но е била толкова скъпа, че са могли да си я позволят само най-заможните и образовани родители“ (В. К., ж., р. 1962 г., висше образование).

Насочва се и към фармацевтичната индустрия като доходоносен бизнес със силна конкуренция:

„По време на соца фармацевтиката е изцяло държавна, ваксините са за сметка на държавния бюджет и се правеха такива, че да държат възможно най-дълго. В Западна Европа и ваксините, и лекарствата се заплащат. Лечението и ваксинирането са частен бизнес не за милиарди, а за трилиони. Затова фармацевтичните компании не са заинтересовани от техния дълготраен ефект“[45].

Силно изразени са и противоположните мнения:

„Заради идеологическото противопоставяне България изчаква съветската ваксина и закъснява с три години с масовата имунизация; лекарственото лечение (стрептомицин) също закъснява заради нежелание за обмен с капиталистическия свят“ (П. К., ж., р. 1958 г., висше образование).

Налагането на задължителни имунизации се определя като *„сталинистка“ мярка; незачитаща основни права на гражданите.* Правото на свободен информиран избор се изтъква от антиваксърското движение, което в България в сравнителен план е по-слабо изявено.

Много са и иронизиращите коментари: „Капитализмът изнежи хората, затова са сега така уязвими, докато соца – напротив, засили съпротивителните ни сили“ (С. В., м., р. 1958, висше образование).

„Дори коронавирусът бяга от комунизма. Ей го на – избяга от комунистически Китай, чак в Европа и Америка. Ама дори там гледа да стои далече от бившия соц“[46].

Разнопосочните мнения показват плуралистична медийна и обществена среда, но и продължаващи разриви и силна политическа поляризация на българското общество повече от 30 години след т.нар. промяна/преход. Общите кратки представяния в медиите и генерализиращите коментари разкриват значими „бели полета“ и потребността от целенасочени историко-етнологични изследвания.

---

[45] Вж. https://www.dnevnik.bg/sviat/2020/05/05/4062845_koronavirus_zashto_v_bivshata_gdr_ima_mnogo_po-malko/ (13.10.2020).

[46] Вж. https://www.dnevnik.bg/sviat/2020/05/05/4062845_koronavirus_zashto_v_bivshata_gdr_ima_mnogo_po-malko/ (13.10.2020).

Пандемия и национална идентичност

Укрепването на националната идентичност и гордост става (и остава) водещо. Името на д-р С. Родопска не се споменава във всички репортажи за БЦЖ ваксината, но във всички материали се подчертава ролята на България. Две основни аргументационни линии могат да се изведат. В някои от материалите се набляга на историческия принос на страната чрез адаптирането и производството на ваксината и въвеждането ѝ в задължителния имунизационен календар. В други публикации се изтъкват основно факти от постсоциалистическия период: днес БЦЖ е задължителна профилактична имунизация, от 1991 г. българската производствена БЦЖ лаборатория е една от малкото в света, които СЗО е одобрила за доставчик на УНИЦЕФ и на Панамериканската здравна организация (Pan American Health Organization).

Хипотезата, че ваксината е в основата на по-лекото преминаване на болестта и относително ниската смъртност от COVID-19 в България не е водеща в държавните мерки за овладяване на пандемията[47]. Отделни ефектни изказвания, изведени в медии като водещи[48], срещат и критичния въпрос дали „не помпат" единствено националното самочувствие[49]. Безспорна е обаче икономическата логика. Прагматичният подход определя търсенето на финансови възможности за разширяване на нови производствени линии за БЦЖ ваксината както за вътрешни нужди, така и за международния пазар, на който българската ваксина има утвърдени позиции.

От конкретния случай към глобална история

В България отзвукът от предварителните съобщения за имуностимулиращата роля на (българската) БЦЖ ваксина и възможния ѝ ефект срещу COVID-19 е голям, изваждa от забрава имена на личности и институции, активизира обществени дискусии за социално разслоение, за зависимостите медицина – политика – икономика, за ролята на държавата в близкото минало и днес. Въпреки че в редица държави започват клинични изследвания за създаване на (генетично променени) ваксини срещу туберкулоза, базирани на БЦЖ именно като имуностимулатор

---

[47] Предпазливо и умерено е изказването на ръководителя на Националния оперативен щаб ген. В. Мутафчийски: „По света вече се правят проучвания дали ваксината срещу туберкулоза, която е задължителна в България, наистина може да се окаже преграда за разпространението на коронавируса. [...] Има такива теории, дай боже да е вярно". – https://nova.bg/news/view/2020/04/01/283612/правят-проучвания-дали-ваксината-срещу-туберкулоза-е-преграда-за-коронавируса/ (13.10.2020).

[48] Вж. https://dariknews.bg/novini/bylgariia/borisov-kristin-lagard-se-chuvstva-sigurna-zashtoto-ima-bylgarska-bczh-vaksina-video-2223768 (13.10.2020).

[49] Въпрос на Диана Янкулова в „Неделя 150", 03.05.2020.

и срещу COVID-19, прегледът на онлайн издания на английски, немски език (не преводни български) разкрива липса на интерес и/или скептично отношение към „българската следа“ и общо към източноевропейския опит.

За периода до Втората световна война има повече изследвания, периодът на Желязната завеса в немалка степен продължава да бъде белязан от „стени“ в мисленето. На Изток дебатите продължават да се водят от полярни позиции „за“ и „против“ държавния социализъм, между които трудно се стига до диалог. „Стени“ има и на Запад, през последните години все по-често, а и самокритично, се подчертава необходимостта от преодоляване на западноевропейския центризъм в историографията – историите на Източна, Централна и Югоизточна Европа продължават да са до голяма степен изключени от историята на Европа и на света (Choluj, Kraft 2017; Kind-Kovacs, Bopp-Filimonov 2018). След 1989 г. „Източна Европа се превърна от *Втория свят* в *Другата Европа*“ (Kulawik, Kravchenko 2019).

Левиатан

Преплетената история на Европа е изследователската посока, заложена в проекта „Европейският Левиатан: наследството на следвоенната медицина и общото благо (Leviathan)“[50]. Проектът бе подготвен през 2018 г., далеч преди пандемията, но развитията от края на 2019 г. насам доказват необходимостта от подобно проучване.

Целта на проекта не е история на медицината в тесния смисъл на думата, а обръщане към историята на Европа през призмата на медицината и здравеопазването. Разглеждаме медицината като аналитичен инструмент за разбиране на отношенията между индивид, общество и държава. Хронологически в центъра на изследването е периодът след Втората световна война до 1990 г., но явленията ще бъдат проследявани с необходимата историческа дълбочина. Фокусирането върху Европа е продиктувано единствено от невъзможността (като логистика и ресурси) на този етап

[50] Проект „Европейският Левиатан: наследството на следвоенната медицина и „общото благо“ (*Taming the European Leviathan: The Legacy of Post-War Medicine and the Common Good*) е финансиран от Европейския съвет за научни изследвания (ERC) – 2019 г., категория „Синергия“, H2020 ERC-2019-SyG; GA 854503. Водещите изследователи са Фолкер Хес, Институт за история на медицината и за медицинска етика, „Шарите“, Берлин; Юдит Шандор, Централноевропейски университет, Будапеща; Улф Шмит, Университет Кент/Университет Хамбург и авторката на текста. Благодарим за активното участие в подготовката на проекта на Вероника Стоянова, Университет Кент, и на Джонатан Морено, Университет Пенсилвания. Проектът е с продължителност 6 години (1 октомври 2020 – 30 септември 2026 г.).

да се проведе изследване, включващо и други части на света. Но разбирането ни за проучването е като насочено към глобалната история.

Така наречените *работни пакети* с условните наименования *Тяло, Репродукция, Риск, Утопия* са така заложени, че да обединяват усилията на екипите от четирите институции. Това, което преминава през всичките *работни пакети,* са репродуктивните политики. Разширихме разбирането за „репродуктивна политика" – освен в тесния смисъл на думата като политика, насочена към възпроизводството на населението, включваме и политиките (концепции, нагласи, институции) по отношение на „инвалидност/неработоспособност/неспособност за работа", както и концепции за старостта и политиките към възрастните хора. Екипите от всички институции ще работят в сътрудничество по всички теми – изследване на лекарствените форми и фармацевтична революция; клинични експерименти/изпитания на ваксини, биоетика, медицински утопии и др.

Преплетени са и изследователските перспективи – имаме различни научни профили, предвиждаме всеки екип да извършва изследователска работа в други държави. *Западен поглед,* погледът на западноевропейски и северноамерикански учени върху останалия свят, е изследователска перспектива, която има дълбоки традиции. *Изтокът гледа Запада*[51] е сравнително нов подход, все още рядко се търси професионалният поглед на изследователи от „останалия свят", вкл. източноевропейци, върху западноевропейски и северноамерикански реалности. Надяваме се проектът „Левиатан" да покаже ползотворността от равностоен обмен на перспективи. Това изисква висока степен на саморефлексия. Още през 80-те години на XX в. на аргументирана критика е подложена позитивистичната представа, според която ученият може „обективно" да наблюдава и анализира реалността (история, култура, общество), приемана също за „обективна" (Nora 1987; Bourdieu 1993 и др.). Днес необходимостта от научна саморефлексия се подчертава в социалните и хуманитарните дисциплини, но въпреки това централният императив „изключване на субективността", формулиран от Франсиз Бейкън – *de nobis ipsis silemus*, като че ли все още е водещ. „Фабрикуването на познание (Fabrikation von Erkenntnis)" (Knorr-Cetina 1984), както и рецепцията и „употребите" на науката са свързани с конкретно време и общество (Dressel 1999). В „Левиатан" е заложена саморефлексията като метод – темите за личностната и научната социализация на учените, за собствените ни нагласи към периода на държавен социализъм, за предварителните хипотези и опита ни като изследователи с конкретни изследователски въпроси са същностна част от проекта.

Примерът с дискусиите около БЦЖ ваксината привеждам като показващ необходимостта от връщане към историята. Широк хори-

[51] Използвам метафорично заглавие на Уенди Брайсуел – Bracewell 2004.

зонт задава Ирина Недева в разговора си с внучката на д-р С. Родопска, Сребрина Бобева, в ефира на „Хоризонт“, БНР. Водещата журналистка обръща внимание на личността на микробиоложката, засяга темите пол, професионална работа, семейство. Използвайки историята на семейството медици, И. Недева се насочва към глобалността на света и по време на Студената война, но и без да се отрича значението на Желязната завеса (Недева 2020). Независимо дали се тръгва хронологично от края на XIX в., когато започва борбата с туберкулозата, или от съвременното представяне на конкретна личност, и в двата случая се стига до съвременността. Акцентите в съвременните журналистически материали у нас и в други държави, видяното и „невидяното“ в конкретната ситуация на пандемия, насочват към важни страни във функционирането на медиите. Спомените за д-р С. Родопска могат да бъдат разширени със събиране на житейски разкази, които биха показали различни гледни точки, позиции, интереси. Същевременно чрез тях биха могли да се проследят „процесите на стандартизация и дестандартизация на житейския път, на институционализация и индивидуализация“ (Колева 2002: 49). Спомените не разкриват „как е било“, но са показателни за културни ориентации (в широкия смисъл на думата, вкл. политически), в тях могат да бъдат „разчетени“ митове, идеологии (теоретично вж. Колева 1999; 2002). Уплътнени, разказите чрез това, което се изтъква, и това, което остава неразказано/незасегнато, могат да допринесат за проследяване на начините, по които се формира и функционира индивидуална и колективна памет; на начините, по които се създава и трансформира историческият разказ за определени събития.

Конкретният случай може да послужи като отправна точка за историческа реконструкция на борбата със заразни болести, което изисква събиране на допълнителни свидетелства от съвременници; анализ на законодателство и политики чрез писмени документи, архивни материали на различни институции (национални и международни), проследяване на (специализирани) медии от съответното време. За да се попълни картината на (международната) борба по овладяване на социални епидемии, е необходимо да се отчитат и значимите международни усилия от предходните десетилетия, в които България е включена[52]. Историята на борбата с туберкулозата е един от примерите от общата история. Общи са усилията за намаляване на детската смъртност и за овладяване на остри инфекциозни заболявания като полиомиелита, засягащ деца в ранна възраст и предизвикващ трайни увреждания (Vargha 2018). Клинични експерименти на ваксини и изследвания на лекарствените форми се развиват между Изтока и Запада. Здравеопазването след Втората све-

[52] Цялостно изследване конкретно за туберкулозата и борбата с нея в Ангелова 2020б.

товна война (и до днес) е организирано в рамките на националните държави, значението на различните рамкови условия е съществено. Но – както болезнено показва COVID-19, болестите не могат да бъдат спрени от национални или идеологически граници. И по време на Студената война медицината се развива в сложна взаимовръзка между западната либерална и социалистическата алтернативна модерност.

Какво променя изграждането на Желязната завеса: как се променят определенията за „общото благо“ (common good); как се развиват медицинските и обществените морални и етични норми; как се трансформират отношенията индивид – общество – държава – това са част от общите въпроси в проекта. Конкретизацията им минава през въпроси като: каква е била кадровата политика в областта на медицината; доколко сътрудничества са били прекъсвани, забавяни, променяни по идеологически и политически причини; как се е осъществявала съвместната международна работа при идеологическата конфронтация; как са се развивали фармацевтичните индустрии в плановата и в пазарната икономика и как са си взаимовлияели и взаимодействали. Поставянето на такива въпроси ще ни помогне да разберем по-добре капиталистическите и социалистическите общества както в техните различаващи се траектории, така и като взаимосвързани.

Историята на д-р С. Родопска е конкретен пример, който насочва към необходимостта от изследване едновременно на макро- (световно/европейско), мезо- (регионално/държавно) и на микониво. На микониво основополагащи са въпросите за всекидневието – какво е да си изследователка, съпруга на признат лекар; как са работили медицинските общности; как са се развивали взаимоотношенията лекар/медицински персонал – пациенти и мн. др. Изследването на пътя на конкретни личности, „следването им по петите“ е един от възможните подходи за разкриване преплетеността на света.

Световната пандемия показва необходимостта от изследвания във всички области на науката – в медицината, но и в обществените и хуманитарните науки. След първоначалните реакции основно на национално ниво, след затварянето на граници в буквален и в преносен смисъл пандемията засилва необходимостта от наднационална солидарност. Съществена предпоставка и същностен елемент на тази солидарност е общата памет, общата история. Укрепването на съзнанието за глобалния свят отваря неочаквани перспективи – една от целите на проекта „Левиатан“.

Литература

Ангелова, Милена 2015: Научно и социално конструиране на болестта: туберкулозата в края на XIX – първата половина на XX век. – В: *Природни науки, технологии и социални светове.* Съст. Д. Лилова. София: ЦАИ, 315–335.

Ангелова, Милена 2020а: „Последният кръстоносен поход“. Международните контексти на борбата с туберкулозата в България до средата на XX век. – *Балканистичен форум*, 2, 203–230.

Ангелова, Милена 2020б: *Болестта и обществото. Тубекулозата в България (1879–1951)*. (под печат).

Ангелова, Милена. 2008: В „единен противотуберкулозен фронт“. Борбата против туберкулозата в социалната и здравна политика на българската държава, 1944–1951 г. – *Балканистичен форум*, 3, 104–115.

Божикова, Радиана 2020: Историята на Сребра Родопска. – https://btvnovinite.bg/predavania/tazi-sabota-i-nedelia/istorijata-na-d-r-srebra-rodopska-na-kojato-dalzhim-balgarskata-tuberkulozna-vaksina.html (13.10.2020).

Колева, Даниела 1999: Житейският разказ – начин на употреба. – В: *Слънцето на залез пак срещу мен. Житейски разкази*. Съст. Даниела Колева, Райна Гаврилова, Ваня Еленкова. София: ЛИК, 7–30.

Колева, Даниела 2002: *Биография и нормалност*. София: ЛИК.

Константинов, Никола 2006: *Здравеопазването в България 1944–1952*. София: РИК „Диана“.

Недева, Ирина 2020: Спомен за д-р Сребра Родопска – създател на българската БЦЖ ваксина. БНР – „Хоризонт до обед“, https://www.bnr.bg/post/101263217 (13.10.2020).

Щърбанова, Вероника 2020: Помага ли БЦЖ ваксината срещу Covid-19. – https://forbesbulgaria.com/2020/03/31/8843/ (13.10.2020).

Bourdieu, Pierre 1993: *Soziologische Fragen.* Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Bracewell, Wendy 2004: East Looks West: East European Travel Writing on Europe. − In: Bocşan, Nicolae & Ioan Bolovan. *Călători români in Occident (Romanian Travellers in the West).* Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, 11–23.

Choluj, Bozena & **Kraft**, Claudia (Eds.) 2017: *Nach 1989. L'Homme. Feministische Zeitschrift fuer Geschichtswissenschaft,* 28, 1.

Despotova, Lyubima 2020: Well-known tuberculosis vaccine might turn into barrier for coronavirus. – https://www.bnr.bg/en/post/101250593/prof-despotova-well-known-tuberculosis-vaccine-might-turn-into-barrier-for-coronavirus (13.10.2020).

Dressel, Gert 1999: Reflexive Historische Anthropologie als konsequente Historische Anthropologie. Oder: Warum auch wir uns zu unseren Forschungsobjekten machen sollten. − In: Dressel, Gert; Rathmayr, Bernhard (Hgg.). *Mensch − Gesellschaft – Wissenschaft*. Innsbruck, 245–276.

Geertz, Clifford 1967: "Under the Mosquito Net". New York Review of Books. Retrieved 13 January 2020. – https://www.nybooks.com/articles/1967/09/14/under-the-mosquito-net/ (13.10.2020).

Geertz, Clifford 1988: *Works and Lives: The Anthropologist as Author.* Stanford: Stanford University Press.

Kind-Kovacs, Friederike & **Bopp-Filimonov**, Valeska 2018: Debating East Central Europe Again? German Academia and the Dilemma of Spatial Categories. – *Ostmitteleuropaforschung*, 16, 3, 307–314.

Knorr-Cetina, Karin 1984: *Die Fabrikation von Erkenntnis − Zur Anthropologie der Wissenschaft.* Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Kulawik, Teresa & **Kravchenko**, Zhanna (Eds.) 2019: *Borderlands in European Gender Studies: Beyond the East-West Frontiers*. Routledge.

Miller, Aaron, Mac Josh **Reandelar**, Kimberly **Fasciglione**, Violeta **Roumenova,** Yan **Li**, Gonzalo H. **Otazu** 2020: Correlation between universal BCG vaccination policy and reduced morbidity and mortality for COVID-19: an epidemiological study. – *MedRxiv.* https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.03.24.20042937v1 (13.10.2020).

Nora, Pierre 1987: Introduction. − In: Idem. *Essais d'ego-histoire.* Paris: Gallimard.

Shet, Anita, Debashree **Ray**, Neelika **Malavige**, Mathuram **Santosham**, Naor **Bar-Zeev** 2020: Differential COVID-19-attributable mortality and BCG vaccine use in countries. – *MedRxiv*, https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.04.01.20049478v1.full.pdf (13.10.2020).

Vargha, Dora 2018: *Polio Across the Iron Curtain: Hungary's Cold War with an Epidemic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Young, Michael W. 2014: „Writing his Life through the Other: The Anthropology of Malinowski". − *The Public Domain Review*, https://publicdomainreview.org/essay/writing-his-life-through-the-other-the-anthropology-of-malinowski (13.10.2020).

Анелия Касабова
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Московска" 6А
1000 София, България
anelia.kasabova@iefem.bas.bg

ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА В УСЛОВИЯ НА КРИЗИ: ЧУЖДЕНЕЦЪТ ВИРУС И ВИРУСЪТ ЧУЖДЕНЕЦ

Владимир Домозетски

Резюме. Статията разглежда в контрапункт водещи за постмодерността травмиращи епизоди като заплахата от тероризъм и заплахата от COVID-19, за да покаже как две на практика различни социални и обществени кризи могат да бъдат интерпретирани по сходен начин. Отделено е място на реактуализирането на дискусиите за глобализацията и на опитите чужденецът да бъде върнат в историческата позиция на маргинал. Разсъжденията се илюстрират с примери от България и Италия.

Ключови думи: чужденец, глобализация, COVID-19, терористични атаки, вирус, враг

GLOBALIZATION IN CONDITIONS OF CRISIS: THE FOREIGNER AS A VIRUS AND THE VIRUS AS A FOREIGNER

Vladimir Domozetski

Abstract. The article juxtaposes two crucial traumatic experiences of postmodern times, the threat of terrorism and the COVID-19 pandemic, in order to show how two virtually different social crises can be interpreted in similar ways in public discourses. The author also discusses the re-actualization of the debates on globalization and the attempts to return the figure of the foreigner to the historical position of a marginal. The observations and analyses are based on examples from Bulgaria and Italy.

Keywords: foreigner, globalization, COVID-19, threat of terrorism, virus, enemy

В рамките на две десетилетия за втори път толкова категорично се споделят предположения от различни анализатори и наблюдатели на съвременните социални процеси в епохата на постмодерността, че е настъпил преломен момент и обществата вече няма да бъдат същите. Нещо подобно се наблюдава в края на XX в. с рухването на двуполюсния свят, когато американският политолог Франсис Фукуяма, вдъхновен

от падането на комунистическия строй и тържеството на капиталистическата система, прокламира „края на историята“ (Фукуяма 2006). Това твърдение днес звучи преувеличено, но в подема на либералната идеология през 90-те години на XX в. се възприема напълно сериозно и днес илюстрира оптимистичния дух от хода на развитие на социалните и политически промени след края на Студената война.

От началото на XXI в. по различни причини оптимизмът на западните общества е заменен от песимизъм. Прогнозите не са обнадеждаващи за мястото, което следва да заемат (и по-скоро да отстъпят) в процеса на преначертаване на картата на света в областта на международните политически и икономически отношения. Атаките на 11 септември 2001 г. се възприеха като удар в „сърцето“ на глобализацията, защото разрушените търговски центрове, извисяващи високо кули в небето над „Манхатън“, олицетворяваха именно могъществото на световните финансови пазари на Запада. Следващият „удар“ е непознатата до този момент на науката вирусна инфекция[53], „огнище“ на която първо стана китайският 10-милионен град Ухан, преди да се разпространи в Европа и САЩ и да ги направи трайно най-засегнатите региони.

И двата случая подхранват в колективното съзнание мисълта за неочаквано настъпила катастрофа. Някои обществени анализатори разшириха този списък с други епохални епизоди, развили се в хода на съвременната история от началото на XXI в. – като например световната финансова криза от 2008 г. и бежанската криза от 2015 г. (Кръстев 2020: 20). При всички тях се поддържа представата за обречения на радикални негативни промени свят.

Предвижданията за развитието на световната политика създават предпоставки за накланяне на дебата *за* и *против* глобализацията. По тези въпроси през първото двадесетилетие на XXI в. изследователите ще се осланят на характерна за съответния период предпазливост в оценките, без значение каква позиция заемат. По този начин идеализмът от предходните няколко десетилетия няма да остане част от манифестирането на идеите за фундаменталното реорганизиране на света и начина на живот в него. В книгата „Кои сме ние? Предизвикателствата пред националната идентичност на Америка“ американският политолог Самюъл Хънтингтън помества цитата „елитите са космополитни, хората са локални“ (Хънтингтън 2006: 337) и разширява своите размишления в посока към разграничаване на човешката (локална) от икономическата (глобална) страна на глобализацията. Свободата на човек е условна, защото независимо от фундаменталното право да избира мястото си на живот, след като го е сторил, задължително преминава през различни форми на ограничения

[53] Тук става въпрос за заразяване със SARS-CoV-2 (тежък остър респираторен синдром коронавирус-2). В текста използваме популярното название на заболяването COVID-19.

в новата и непозната среда, наложени от етапите на преминаване на културна аклиматизация, докато при икономиката не само движението, но и свободата са абсолютни. Хънтингтън коментира и възприеманите за модел за успешни задгранични мигранти и дава пример с работещите в интернационални компании. Според автора този тип хора са лишени от класическата динамика на социализиране в чужда среда поради обстоятелството, че колегите им често също не са местни, а чужденци. Те живеят в частни квартали от затворен тип и по този начин са изолирани от автохтонното население. Следователно постигащите финансова независимост в чужбина невинаги могат да бъдат пример за пълноценно интегриране в приемната страна. За разлика от Хънтингтън, Кеничи Омае – автор на „Свят без граници" и „Краят на националната държава" – мисли за глобализацията именно от позицията на икономически, а не на политически и социологически анализатор и това му дава правото да поддържа тезата за еднозначно положителния ефект на глобализацията с оглед на доказаното национално-стопанско развитие и растеж (Ohmae 2005). Като разчита на теорията за икономическа взаимозависимост на държавите, споделена от редица американски политолози от 70-те години на XX в.[54], той съзира в отворените пазарни отношения път към реализиране на отколешната мечта за траен световен мир и благосъстояние, чийто „локомотив" са транснационалните компании (Ohmae 2002). В тази стилистика на изказване може да се изтъкне изводът, че както човекът може да се уморява от твърде бързия за неговото темпо на живот устрем на глобализацията, така корпорациите същевременно се зареждат с него.

Теоретикът на глобализацията Роланд Робертсън, който е автор на книгата „Глокализацията[55]: време – пространство – хомогенност", за разлика от Хънтингтън и Омае не противопоставя „локалното" и „глобалното". Авторът пише, че „глокализацията е част от съвременната глобализация" (Robertson 1995: 41) и това се изтъква като погрешен похват за глобализацията да се мисли раздробено.

Събитията от 11 септември 2001 г. и световната пандемия от 11 март 2020 г.[56] възобновиха дискурса за глобализацията. Тези дати се превърнаха в аргумент за даването на трибуна на критиците на глобализацията.

---

[54] Като напр. Най Джозеф и Роберт Кеохане. Техните идеи са отглас на споделените вече от Робърт Ейнджъл (носител на Нобелова награда за мир през 1933 г.) пацифистични представи за това, какви следва да бъдат постевоенните международни отношения.

[55] Понятията „глокален" и „глокализация" са формирани от понятията „глобален" и „локален", за да се покаже тяхната взаимосвързаност. Концепцията за глокализация произхожда от японската дума *dochakuka* (от *dochaku* – „живея на собствена земя"), свързана с принцип в земеделието за адаптиране на производство към местните условия.

[56] Бел. ред. На 11.03.2020 г. Световната здравна организация определи епидемията от COVID-19 за пандемия. Вж. https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020 (10.11.2020).

В някои аспекти мотивите за това взаимно се припокриват – отворените граници и миграцията са разчетени като част от основните стълбове на нейната уязвимост.

„Терористичните атаки актуализираха „онтологичната несигурност", която произтичаше от идеята, че глобализацията предоставя възможност на заплахите да се разпространяват със същата сила като търговията", казва Микел Размусен в изследването си „Паралелна глобализация на тероризма: 11 септември, сигурност и глобализация" (Rasmussen 2002). В текста, публикуван скоро след атентатите и озаглавен недвусмислено „Ерата на глобализацията приключи", авторът Джон Грей твърди, че „възгледът за нея като непреодолима историческа тенденция е разбит", а „свободният пазар не е нищо друго, освен „поредният утопичен проект" след краха на комунизма" (Gray 2001).

Тонът остава хладен в началото на 2020 г. с непредвидената епидемиологична обстановка от коронавирусната инфекция и големите здравни и икономически поражения както за света в цялост, така и за обществата от западните държави. Изследователи, обществеици и политици влязоха в задочни спорове едни с други.

„Тя е големият виновник да си отговорим какво се случи с нас", пише в статия на френската фондация „Robert Shuman" под заглавие „Коронавирус: глобализацията не е причината, а лекарството"[57]. Премиерът на Сърбия Ана Бърнабич обяви на международната конференция „Светът след коронавирус", организирана от Фонда „Белградски стратегически диалог", че „пандемията от COVID-19 постави под въпрос процеса на глобализация"[58]. Стивън Алтман, напротив, в статия, публикувана в *Hawrard Bussines Review*, отчита, че в условия на коронавирус много хора „пишат некролози на глобализацията" и въпреки че се наблюдава най-бързото свиване на международните пазари и прогнозите за 2020 г. варират между 13–32% спад на търговията, 30–40% спад на преките чуждестранни инвестиции и 44–80% спад на прихода на авиокомпаниите от продажбата на самолетни билети, той е категоричен, че е твърде пресилено да се правят подобни мрачни прогнози в дългосрочен план (Altman 2020). В тази връзка Карл-Хайнц Паке в анализ за *Die Zeit* твърди, че в ситуация на пандемия от COVID-19 се увеличават критиките по отношение на глобализацията, представяна като „виновна за факта, че вирусът се е разпространил изобщо". „Всъщност глобализацията е жертвата в дебата за вината и невинността в условията на настоящата световна здравна криза", пише още той в анализа си[59].

---

[57] Вж. https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0556-coronavirus-globalisation-is-not-the-cause-but-the-remedy (30.08.2020).

[58] Вж. https://www.24chasa.bg/novini/article/8637955 (29.08.2020).

[59] Вж. https://www.zeit.de/wirtschaft/2020-03/coronakrise-globalisierung-coronavirus-wirtschaft-gesundheitssystem (29.08.2020).

Има и още един виновник, който влезе в центъра на дискусията, и това е фигурата на „чужденеца“ – реална и имагинерна, релевантна на заплахата, олицетворявана от него.

Отново се направиха опити той да бъде поставен на „подсъдимата скамейка“ и да бъде върнат в историческата позиция на маргинал. За тази цел, усетили духа на настроение на мнозинството от хората, политически лидери[60] едни след други оповестиха провала на мултикултурализма. Този провал не може да бъде свидетелство за друго, освен признание за противоречивата същност на мигранта. Скоро след това, в резултат на психологическите, започнаха да се строят и физически бариери.

Като част от предизборните обещания на американския президент Доналд Тръмп през 2016 г. беше стартирано издигането на 850 км ограда на границата с Мексико[61], за да бъде ограничен броят на „нелегалните“ мигранти, които са нежелани в страната. В Европа издигането на 1200 км ограда, която да пази външните граници на ЕС[62], показва още един пример за отношението към чужденеца в наши дни. Тази инициатива също беше подкрепена от идеята, че жители на други държави, опитващи се да влязат, не са добре дошли. Въпреки че зад причините за издигане на бариерите се преплитат политически и икономически мотиви, а не са създадени тотално да отблъскват мигрантите поради техния чуждестранен произход, фактът, че след падането на Берлинската стена преградите са много повече отпреди[63] и освен сухопътни и морски, вече са създадени и „виртуални стени“ за контрол на кибердвижението в интернет, което днес се наблюдава в Китай[64], показва, че образът на чужденеца и на „чуждото“, което той символизира, може да се асоциира със заплаха и несигурност, водещи до големи последици след себе си за различни региони от света.

С настъпването на пандемията от COVID-19 под влиянието на обществения страх и безпокойство медии и управляващи поддържат представата за това, че съвременното общество и сега е призовано на „война“

---

[60] Ангела Меркел, Тони Блеър, Никола Саркози и др.

[61] Вж. https://www.bbc.com/news/world-us-canada-46824649 (01.11.2020).

[62] Вж. https://fr.reuters.com/article/us-europe-migrants-fences-insight-idUSKCN0X10U7 (01.11.2020)

[63] След края на комунистическия строй и идеологическото разделение на континента на Източна и Западна Европа от 1989 г. до днес европейските страни са построили над 1000 км стени, което е с шест пъти повече от дължината на разрушената Берлинска стена – символ на ограничението на свободата и на свободното движение, с което се олицетворяваше именно разделянето на комунистическия и социалистическия политически строй. Вж. https://www.chathamhouse.org/2019/11/why-we-build-walls-30-years-after-fall-berlin-wall (02.11.2020)

[64] По време на управлението на президента на страната Си Дзинпин ограничението на свободното сърфиране в интернет, наложено със закон от управляващата Китайска комунистическата партия, претърпява още по-силни измерения за населението на страната с цел гарантиране на държавната киберсигурност, застрашена от опасността от чуждо влияние. Вж. https://www.bloomberg.com/quicktake/great-firewall-of-china (02.11.2020).

срещу „невидим“ (Agamben 2015) и „опасен“ противник[65]. Изказът и патосът в него, тъждествени с използвания словесен поток срещу организаторите на терористични атентати от изминалите години, показват как се роди феноменът „вирусът чужденец“: причина за затваряне на редица национални граници както за излизане, така и за влизане в страната[66].

В книгата си „Съседи и чужденци: основи на външната политика“ Уилям Полк обяснява, че човек е изграден от външни на неговото съзнание микроорганизми и „другите“, чужденците, всъщност започват от самия него. Въпреки че оцеляването си организмът дължи именно на тях, продължава ученият, в човешката история „чужденецът“ в обществото се асоциира с „вирус“, който е заплаха за живота. Макар страховете от иностранеца да се разделят на рационални и ирационални, според Полк „в античните, средновековните и модерните общества думите „чужденец“ и „враг“ често пъти се заменят взаимно“ (Полк 2002: 8).

И други изследователи на исторически процеси достигат до подобни заключения – в умовете на хората вирусите са асоциирани с болести, пренасяни от инвазия от пришълци (Spinney 2017; Bellosi 2020). В съвременен аспект подобни психологически нагласи имат свойството да консолидират груповото самосъзнание и да го насочват към създаване на ксенофобски и расистки нагласи. Вследствие на тези асоциации еболата възроди викторианския образ на Африка като тъмен и опасен за белия човек континент, а по-рано сифилисът беше възприеман като „испански“ или „френски“[67]. Жан Делюмо обобщава, че подобно отношение не се среща само в съвременния свят, и връщайки се няколко столетия по-назад в европейската история, казва, че „потенциалните виновници за чумата през вековете, към които може да се насочи колективната агресивност, на първо място са чужденците“ (Делюмо 2002: 194). Според автора през 1596–1599 г. испанците от северната част от Иберийския полуостров са убедени във фламандския произход на чумата, предполагайки, че е пренесена с корабите от Нидерландия. През 1627 г. гражданите на Лотарингия я определят като „унгарска“. През 1636 г. тя вече е „шведска“, а през 1630 г. в Тулуза получава прозвището „миланска“ и т.н. (пак там: 196). Колкото по-несигурни и размирни са покосените от епидемии народи, толкова по-лесно се намират виновниците – едни други се обвиняват съседите.

---

[65] Квалификация, използвана от много политици и обществени лидери, като генералния директор на СЗО Тедрос Гебрейесус, Доналд Тръмп и президента на Франция Еманuел Макрон. Вж. https://www.npr.org/sections/coronavirus-live-updates/2020/03/26/822123471/we-are-at-war-who-head-says-warning-millions-could-die-from-covid-19?t=1598867978237 (31.08.2020); https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1239997820242923521 (31.08.2020). https://www.bbc.com/news/av/51917380/coronavirus-we-are-at-war-macron (31.08.2020).

[66] Най-напред срещу китайци и пътуващите от Азия към други региони на света.

[67] В зависимост от това къде се употребява името на болестта, произходът ѝ се асоциира с другата и никога със собствената страна.

В определени случаи тези „съседи“ може и да са по-далечни като физическа дестинация, защото глобализацията го позволява. Така в ситуация на пандемия от COVID-19 италианците първоначално бяха негативно настроени към китайските граждани и започнаха инстинктивно да ги отбягват. Скоро обаче и те усетиха върху себе си несправедливото отношение, ескалиращо понякога в расистки прояви, каквито впрочем сами бяха изразявали към другите[68]. Много бързо и изненадващо пътуващите италианци още с кацането си на различни международни летища разбраха, че заразата от коронавирус е допринесла за това националната им идентичност да ги направи уязвими по същата причина, която направи уязвими китайците. „Все още има инстинктивен страх: като видиш китаец, да стоиш на разстояние. Сега италианците видяха другата страна на медала – те да са посрещани зле и с подозрение в другите страни“, казва българка, която живее в Рим (Николова 2020).

Именно китайските предприятия бяха първите в Италия, които спряха дейност и затвориха врати при обявяване на извънредното положение на 31 януари 2020 г., когато бяха преустановени всички полети в посока *от* и *към* Китай. Италианската преса писа, че китайците стават жертва на омраза само поради националния си произход[69]. Тези прояви, известни като *синофобия* (от лат. Sinae – Китай и др.гръц. φόβος – страх), бяха типични за региона на Югоизточна Азия и основно за страните, които граничат с Китай, но се разпространиха в цял свят след разрастването на пандемията. Обратно – срещу неазиатските народи също ескалираха ксенофобски настроения[70].

Предпазната маска в ситуация на COVID-19 се превърна в символ със социално значение, при което липсата ѝ от лицето стана сигурен белег на изключеност от обществото. Медиите в средиземноморската страна периодично излъчват репортажи и интервюта в центрове за настаняване на чужденци. Организират се протести във Фюджи[71], Торинезе[72], Градиска д'Изонцо[73], Айруно[74] и др. Исканията са за осигуряване на санитарни мерки и се акцентира именно върху покриващото лицето

---

[68] Мнението се изразява в интервюта и разговори с италианци и българи, които живеят в Италия.

[69] Вж. https://www.lastampa.it/cronaca/2020/02/02/news/coronavirus-da-casapound-ai-campi-di-calcio-il-razzismo-e-di-casa-in-italia-1.38415778 (31.08.2020).

[70] Вж. https://www.swissinfo.ch/ita/covid-19_la-paura-del-coronavirus-accresce-il-risentimento-anti-occidentale-in-thailandia/45711536 (31.08.2020).

[71] Вж. https://roma.repubblica.it/cronaca/2020/04/07/news/fiuggi-253394600/ (31.08.2020).

[72] Вж. https://www.ilfattoquotidiano.it/2020/06/13/treviso-casi-di-covid-in-una-caserma-con-320-migranti-imposta-quarantena-le-proteste-sfociano-in-una-rivolta/5833733/ (31.08.2020).

[73] Вж. https://www.agronline.it/cultura/li-si-po-aumentano-le-proteste-nei-centri-di-accoglienza_20802 (31.08.2020).

[74] Вж. https://lecconotizie.com/cronaca/olginate-cronaca/airuno-la-protesta-dei-migranti-lasciati-senza-mascherine/ (31.08.2020).

предпазно средство като техен основен символ. В резултат на това част от бунтовете са под надслов *Vogliamo mascherine*[75] („Искаме маски"). Допълнително усложняващ ситуацията факт в условия на социална дистанция е, че местата, в които са настанени чужденците, са изградени по начин, който изключва разделянето на частното от публичното пространство.

Мигрантите без постоянна работа и дом също не разграничават частното от публичното пространство. Обикновено те се събират на възлови места в градската среда като жп и автогари, метростанции, подлези и др. Снимките в медиите показват, че те не спазват социална дистанция и не носят предпазни маски[76]. Предвид представата в общественото пространство за тях, че преживяват от съмнителни сделки на крадени вещи и от разпространението на наркотици, онлайн потребителите ги описват като „зараза" за обществото, а в условия на COVID-19 подобни коментари звучат двусмислено. Някои политически лидери изразяват публично тези представи. Италианският политик, бивш министър на вътрешните работи, Матео Салвини и президентът на Сардиния Кристиан Солинас обявиха, че „чужденците разпространяват вируса"[77]. Друг е въпросът, че голяма част от италианците не споделят подобни виждания[78].

Докато в Италия на фокус по време на строгите епидемични мерки от първите месеци на пандемията бяха мигрантите, у нас това са циганите. От десетилетия те се определят за неспособни да спазват законите и правилата на живот и това ограничава възможностите за интеграция в обществото. Затова в някои квартали както в София[79], така и в провинцията[80], когато вследствие на създадени „огнища" от COVID-19 бяха поставени от полицията контролно-пропускателни пунктове, се появиха предпоставки за избухването на бунтове. Интервюираните изразяваха мнението, че са жертва на опит да бъдат дискриминирани[81]. Публичното отхвърляне на маската се определяше като акт на публично отхвърляне на несправедливите обвинения към тях.

---

[75] Вж. http://247.libero.it/rfocus/41716794/1/airuno-la-protesta-dei-migranti-lasciati-senza-mascherine/ (31.08.2020).

[76] Вж. https://video.lastampa.it/roma/coronavirus-la-situazione-alla-stazione-tiburtina-di-roma-i-migranti-abbandonati-sono-un-rischio-sanitario/112537/112549 (31.08.2020).

[77] Вж. https://www.trend-online.com/prp/salvini-migranti-200829/ (31.08.2020) и https://www.sardiniapost.it/cronaca/covid-e-migranti-razzismo-a-monastir-la-sindaca-e-inadeguata-va-sfiduciata/ (31.08.2020).

[78] Едни от най-постоянните опоненти на антимигрантската реторика в страната са журналистът Роберто Савиано и опозиционни политически лидери като Матео Ренци.

[79] Кв. „Факултета" и „Христо Ботев".

[80] Гр. Пещера, кв. „Луковица"; гр. Ямбол, кв. „Райна княгиня"; гр. Перущица, кв. „Запад" и др.

[81] Вж. https://news.bg/regions/vmro-iska-prokuraturata-da-proveri-koy-podstrekava-kam-bunt-romskiya-kvartal-v-yambol.html (31.08.2020).

В пика на пандемията хипотези като тази на Славой Жижек, че „след технократската идва ред на философската революция“[82], напомнят на прекомерния оптимизъм на Франсис Фукуяма отпреди три десетилетия. Въпреки това с намаляването на нивата на първоначален психологически стрес и привикването с условията на живот в ситуация на опасност от заразяване с коронавирусната инфекция, поне временно заглъхнаха колективните обвинителни прочити по адрес на глобализацията и чужденците.

Литература

Ападурай, Арджун 2006: *Свободната модерност. Културни измерения на глобализацията*. 2006. София: Лик.

Делюмо, Жан 2002. *Страхът в Западния свят. XIV–XVIII век*. София: Рива.

Кръстев, Иван 2020: *Утре ли е вече? Как пандемията променя Европа*. София: Обсидиан.

Кръстев, Иван 2017: *След Европа. За слабостта и силата на Европейския съюз*. София: Обсидиан.

Николова, Силвия 2020: Анета Риналди: Covid-19 научи италианците на дисциплина, да се поучим от тях. – https://www.monitor.bg/bg/a/view/aneta-rinaldi-covid-19-nauchi-italiancite-na-disciplina-da-se-pouchim-ot-tjah-191631 (31.08.2020).

Полк, Уилям 2002: *Съседи и чужденци: основи на външната политика*. София: Лик.

Фукуяма, Франсис 2006: *Краят на историята и последният човек*. София: Обсидиан.

Хънтингтън, Самюъл 2005: *Кои сме ние?: Предизвикателствата пред националната идентичност на Америка*. София: Обсидиан.

Agamben, Giorgio 2020: Chiarimenti. – https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-chiarimenti (31.08.2020).

Altman, Steven 2020: Will Covid-19 Have a Lasting Impact on Globalization. – https://hbr.org/2020/05/will-covid-19-have-a-lasting-impact-on-globalization (29.08.2020).

Bellosi, Cecco 2020: Un “nemico invisibile”: il virus, la storia e lo straniero. – http://www.vita.it/it/article/2020/03/20/un-nemico-invisibile-il-virus-la-storia-e-lo-straniero/154562/ (29.08.2020).

Featherstone, Mike, **Lash**, Scott, **Robertson**, Roland 1995: *Global Modernities: Glocalization: time – space and homogeneity* – heterogeneity. London: Sage.

Gray, John 2001: The era of globalisation is over. – https://www.newstatesman.com/node/194169 (30.08.2020).

Greenhill, Kelly 2016. *The Weaponization of Migration*. London: Mark Leonard.

Ohmae, Kenichi 2005: *Il prossimo scenario globale. Sfide e oppurtunità di un mondo senza confini*. Milano: Etas.

Ohmae, Kenichi 2002: *Triad Power: The Coming Shape of Global Competition*. New York: Simon & Schuster.

[82] Вж. https://thephilosophicalsalon.com/monitor-and-punish-yes-please/ (31.08.2020).

Rasmussen, Mikkel 2002: 'A Parallel Globalization of Terror': 9-11, Security and Globalization. – https://www.researchgate.net/publication/238431870_'A_Parallel_Globalization_of_Terror'_9-11_Security_and_Globalization (30.08.2020).

Robertson, Roland 1994: Globalisation or glocalisation? – *Journal of International Communication*, 1, 33–52.

Spinney, Laura 2017: *Pale Rider: The Spanish Flu of 1918 and How it Changed the World*. New York: Public Affairs.

Владимир Домозетски
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Акад. Георги Бончев", бл. 6
1113 София, България
domozetski@gmail.com

ПРОСТРАНСТВЕНА МОБИЛНОСТ И СЕМЕЙНО-РОДСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЯ ОТ COVID-19

Ивайло Марков, Десислава Пилева

Резюме. Статията представя част от резултатите от проведеното от авторите сред български граждани анкетно онлайн проучване „Мобилност и социокултурни трансформации в условията на пандемия от COVID-19“. Фокусът е поставен върху въпросите, свързани с пътуванията, както и върху отношенията и контактите с близки и роднини. Целта на статията е именно да насочи вниманието към влиянието на пандемията от COVID-19 и създалата се криза върху семейно-родствените връзки и отношения, разгледани и в контекста на пространствената мобилност между населени места в страната и чужбина, доколкото тя е съществена част от обичайното всекидневие на хората до този момент.

Ключови думи: COVID-19, мобилност, миграции, семейство, родство

SPATIAL MOBILITY AND FAMILY-KIN RELATIONSHIPS IN CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC

Ivaylo Markov, Desislava Pileva

Abstract. The article presents results of an online inquiry on the subject of “Mobility and Sociocultural Transformation in Conditions of the COVID-19 Pandemic” conducted by the authors among Bulgarian citizens. The focus is upon questions linked to travelling and to relations and contacts with relatives and friends. The aim of the article is to direct the attention to the effects of the COVID-19 pandemic and the crisis it created on the family-kin bonds and relations. These are examined within the context of the spatial mobility between settlements in Bulgaria and abroad, as far as it has been a substantial part of people’s everyday life until the current pandemic situation.

Keywords: COVID-19, Mobility, Migrations, Family, Kinship

Въведение

Началото на пандемията от COVID-19 се свързва (т.е. подозира се, но не е напълно доказано) със случай на болестта, регистриран през декември 2019 г. в Ухан, столица на провинция Хубей, Централен Китай (WHO Report 2020: 10; Sirkeci, Yüceşahin 2020: 380). Коронавирусът SARS-CoV-2, причиняващ заболяването, е непознат до момента за света; досегашните изследвания показват, че се разпространява при близък контакт между хората, при вдишване на капчици, произведени от инфектирания, докато говори, кашля, киха и т.н.; заразяемостта е сравнително голяма (все още няма окончателни данни, но се смята, че е по-голяма, отколкото при грипа, но по-малка, отколкото при ебола или морбили); макар че 80% от хората се възстановяват от вируса без нужда от специално болнично лечение, един от всеки пет боледува тежко, като особено уязвими са възрастните и хората с хронични заболявания и отслабен имунитет, като се стига и до летален изход (WHO Q&A 2020). Ваксина все още няма. Разпространението и особеностите на вируса, макар и все още обект на проучване, предполагат като превенция повишена хигиена, дистанция между хората и ограничаване на придвижването. Някои изследователи откриват ясна корелация между миграцията и разпространението на вируса извън Китай – първоначално в съседните държави, Европа и САЩ, а след това и в по-голяма част от страните по света[83] (Sirkeci, Yüceşahin 2020; Guadagno 2020: 3; Chakraborty, Maity 2020: 2).

Повечето държави, регистрирали случаи на COVID-19, вземат драстични мерки срещу разпространението на вируса, затваряйки границите си за чужди граждани. Отменени са милиони пътувания (с въздушен или наземен транспорт), отложени или прекъснати са договори при трудова миграция, международният академичен обмен и студентската мобилност също са повлияни. Много от страните въвеждат ограничения върху придвижването вътре в своите граници. Затворени са заведения, детски градини, училища, университети. В редица държави се обявяват часове от денонощието, през които хората да не напускат домовете си, или се регламентира кога и при какви условия това може да става и на какво разстояние могат да се придвижват (вж. също Ullah et al. 2020: 2; Martin, Bergmann 2020: 1–4).

България не е изключение от това развитие. Първите случаи на заразата тук са регистрирани на 8 март 2020 г., а на 13 март Парламентът гласува въвеждане на извънредно положение в страната (ДВ 2020). В резултат през следващите дни и седмици са предприети мерки за

[83] Според данни на Световната здравна организация броят на засегнатите държави вече е над 200. Световната организация за миграция пък следи ежедневно влиянието на коронавируса върху мобилността –информация за актуалната обстановка, ограничения, забрани или отпаднали такива може да се намери на разработена за целта страница Mobility impacts Covid 19, https://migration.iom.int (12.10.2020).

ограничаване разпространението на вируса, като сред тях важно място заемат тези, ограничаващи мобилността: забранени са входящите полети от Китай, Южна Корея, Италия и Испания (17 март), отменени са всички вътрешни и международни туристически пътувания (17 март), установена е забрана за преминаване на държавните граници от граждани на 16 страни, силно засегнати от коронавируса, сред които половината са страни членки на ЕС (18 март), забранено е напълно влизането в страната на граждани на страни извън ЕС (20 март). Тези ограничения в рамките на извънредното положение[84] в страната постепенно обхващат и други държави. Единствено български граждани, прибиращи се от засегнатите страни, са допускани и поставяни под карантина. Между 21 март и 6 май са въведени мерки, ограничаващи и движението вътре в страната – на входовете на областните градове са изградени т.нар. контролно-пропускателни пунктове (КПП), през които са допускани хора, отговарящи на определени условия.

Така разпространението на COVID-19 и въведените мерки, целящи ограничаването му, създадоха нова социална реалност, в която хората продължиха живота си, но по начини, които за много от тях са различни от доскорошната рутина. Пространствената мобилност и миграциите, изобщо възможността да пътуваме, се оказаха една от силно засегнатите сфери от всекидневието и интегрална част от социокултурните измерения на тази криза. Самите ние като изследователи етнолози, за които голяма част от работата изисква присъствие на „терен“ и разговори с хората, се оказахме в неспецифична ситуация, отменихме много планирани работни ангажименти и теренни пътувания.

Методология

Всичко това ни провокира като част от екипа на Научноизследователската работилница „Мобилност. Миграции. Култура“[85] да мислим случващото се като част от исторически процес, който е важно да бъде проследен, за да оценим от гледна точка на етнологията и антропологията трансформациите и ефектите на тази криза върху мобилността между населени места в страната и чужбина, по разнообразни и често взаимнопреплетени причини (за работа, образование, грижа за роднини, участие в празници и ритуали, екскурзия и т.н.). За целта проведохме анкет-

[84] То е отменено, считано от 13 май 2020 г. Макар че много от ограничителните мерки са либерализирани, други продължават да действат в рамките на новообявената „извънредна епидемична обстановка“. Информация за динамиката в противоепидемичните мерки в страната, както и актуална информация може да се намери на https://coronavirus.bg (12.10.2020).

[85] Вж. https://www.facebook.com/mobilitymigrationculture (12.10.2020).

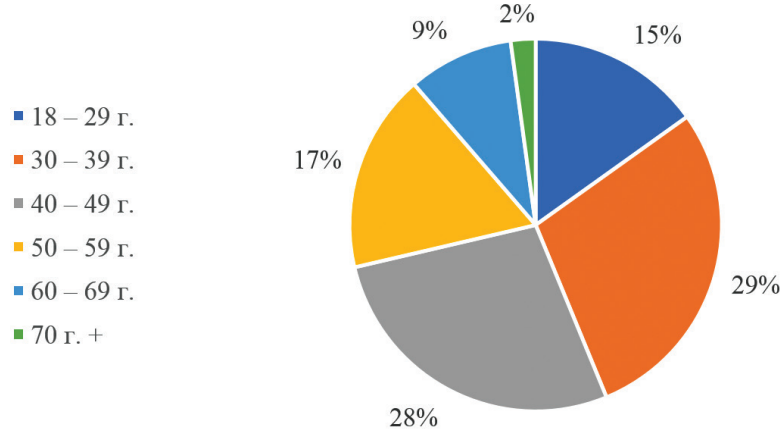
но онлайн проучване „Мобилност и социокултурни трансформации в условията на пандемия от COVID-19“ сред български граждани. В този текст представяме резултати по част от засегнатите в анкетата въпроси, свързани с пътуванията и с отношенията и контактите с близки и роднини. Целта на статията е именно да насочи вниманието към влиянието на пандемията от COVID-19 и създалата се криза върху семейно-родствените връзки и отношения, разгледани и в контекста на пространствената мобилност между населени места в страната и чужбина, доколкото тя е съществена част от обичайното всекидневие на хората до този момент.

Проучването беше осъществено между 5 април и 5 юни 2020 г., като първата анкетна карта е попълнена още на 5 април, а последната – на 25 май. Желанието ни беше да се фокусираме върху периода, в който в България в сила беше извънредното положение и действаха значително ограничаващи мобилността и миграцията мерки. Следователно с въпросите от първата част на анкетата се стремим да регистрираме обичайни модели и практики на мобилност в страната и чужбина, за да можем чрез въпросите от втората част да проследим какви трансформации настъпват след въвеждане на противоепидемичните мерки.

В анкетното проучване взеха участие 208 души, от тях 185 живеещи към момента на попълване на анкетата в България и 23 в чужбина. Респондентите от чужбина, за съжаление, са твърде малко и техните отговори няма да бъдат използвани при анализа в този текст. По-долу ще представим накратко някои основни характеристики от профила на респондентите, живеещи понастоящем в България.

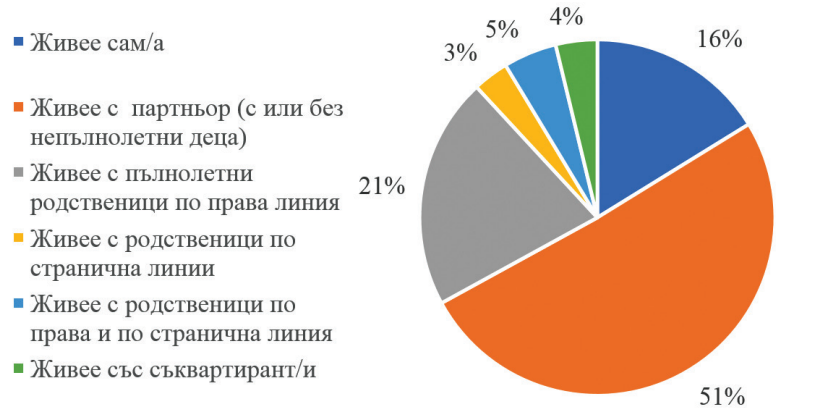
По отношение на пола 76% от участниците са жени, 23% – мъже, 1% са предпочели да не посочат. Разпределението по възрастови групи е следното (фиг. 1):

Фигура 1. Разпределение на респондентите по възрастови групи



Що се отнася до местожителството, 50% живеят в София, 34% – в областен град, 10% – в друг град, 3% – в село и 2% не са посочили. По-голямата част от респондентите живеят в дву- (32%), три- (26%) и четиричленни (19%) домакинства. Едночленните домакинства са 16%, а многочленните с 5 и повече души – 7%. Видно от фигура 2 е, че преобладават нуклеарни семейства с непълнолетни деца или без деца. Налице обаче е и съжителство на родственици от две или три поколения.

Фигура 2. Структура на домакинствата

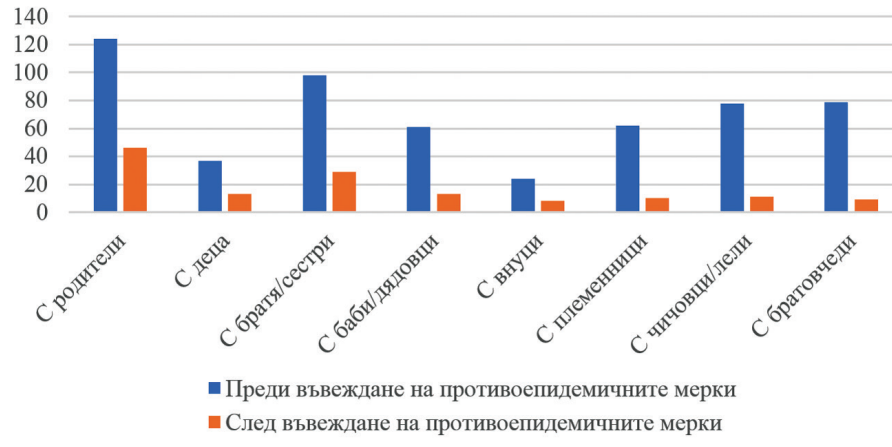


Данни и резултати

Налагането на ограниченията във връзка с разпространение на коронавируса предполага намаляване на срещите между родственици. Данните от анкетата напълно потвърждават това – ако преди около 70% от анкетираните са общували лице-в-лице с родителите си (с които не живеят заедно), то от началото на извънредното положение този дял намалява почти 3 пъти. Повече от три пъти са намалели хората, посочили, че се срещат с братя/сестри. Още по-ясно изразена е тази тенденция при директните контакти с баби и дядовци, където спадът е почти 5 пъти. Данните за общуването лице-в-лице с други родственици, с които респондентите не живеят заедно, преди и след въвеждането на извънредното положение и съпътстващите мерки в страната са сходни, което е видно от фигура 3.

Оказва се, че през предходната година 48% от респондентите са пътували при близки и роднини в страната между един и 5 пъти, а 39% – още по-често. Разбира се, това е само една от причините за осъществяване на вътрешни движения. Ако включим и останалите (екскурзия, командировка, посещение на културно или спортно събитие и т.н.), делът на

Фигура 3. Общуване лице-в-лице с роднини, с които анкетираният не живее заедно

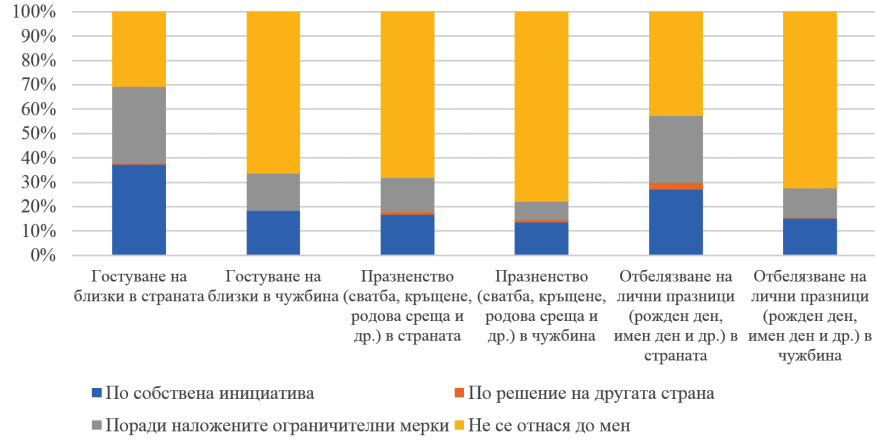


пътувалите в рамките на страната повече от 5 пъти за последната година нараства на 67%. За същия период в чужбина са пътували над 2/3 от анкетираните (44% – 1–2 пъти, и 25% – 3 и повече пъти). Същевременно 94 души (51%) са посрещали роднини от друго населено място в България и 53-ма (29%) – от чужбина. Като цяло данните показват висока степен на мобилност, а придвижването както в страната, така и извън нея заема важно място в живота на респондентите и на техните близки.

След въвеждане на извънредното положение обаче над 80% от анкетираните посочват, че не са напускали населеното място, в което живеят; 69% са отменили гостуване на близки в страната, а ⅓ от респондентите са се отказали от подобно пътуване в чужбина. Фигура 4 показва отменените пътувания и по още два повода: празненство (сватба, кръщене, родова среща и др.), отбелязване на лични празници (рожден ден, имен ден и др.). За този период едва трима души от анкетираните са посрещали роднини от страната, а петима от чужбина.

Отговорите на въпроси, свързани с полагане на грижи за близки, живеещи в различно населено място от това на респондентите, също показват вероятно ограничаване на тези дейности. През предходната година 15 души са пътували в България заради необходимост от полагане на грижа за малко дете, 49 посочват, че за целта са посрещнали друг свой роднина от страната или чужбина, а 43 души са изпращали децата си при роднини в страната или чужбина. След въвеждане на противоепидемичните мерки само петима от анкетираните са осъществили пътуване с цел грижа за малко дете, посрещналите близък, който да ги подпомогне в това, са 7 души, толкова са и изпратилите децата си при роднини. Пътувалите, за да се грижат за възрастен или болен родстве-

Фигура 4. Отменени пътувания в страната и чужбина след въвеждане на извънредното положение в България



ник, са 37 души през годината, предхождаща извънредното положение, и 11 за месеците, в които то действа.

Пак в тази връзка широко коментирано по медиите беше твърдението, че около Великден (19 април 2020 г.) много хора са нарушили ограниченията и са пътували. Отговорите на нашите респонденти обаче показват друго (фиг. 5). На въпроса как по принцип отбелязват празника почти половината са посочили, че обикновено посрещат гости от страната или чужбина или пък гостуват на близки и познати. За тазгодишния Великден обаче такива отговори практически липсват. Огромното мнозинство посочват, че са били само с хората, с които живеят в едно домакинство, а съвсем малко са тези, които са се събрали с роднини от същото населено място. Прави впечатление и известното увеличение на броя хора, които прилагат компенсаторен механизъм за преодоляване на физическата дистанция, а именно споделеното празнуване онлайн[86]. Допълнителни наши наблюдения и разговори с близки също свидетелстват за интересни примери в тази посока – например едновременното замесване на козунаци от майка и дъщеря по време на онлайн видеовръзка.

Друга важна тема, коментирана и широко отекнала в общественото пространство, е завръщането на български граждани от чужбина. Още към края на март беше посочена цифрата от 200 000 българи, пристигнали в страната[87]. Всеки пети от нашите респонденти също твърди, че

[86] Като цяло връзката между родственици не се прекъсва благодарение на информационните и комуникационни технологии. Темата ще бъде дискутирана в друг текст на авторите, който предстои да излезе в сп. „Българска етнология“ през 2021 г.

[87] Вж. https://nova.bg/news/view/2020/03/23/282467/масово-прибиране-200-000-българи-се-върнаха-в-България-през-последните-седмици (12.10.2020).

Фигура 5. Празнуване на Великден: обичайно и в условията на COVID-19



има роднини или познати, които са се прибрали в периода средата на март – края на м. май. Тенденцията е видима, но е важно и да отбележим, че това са основно хора, работещи сезонно или наети на временна работа, както и студенти, чиито присъствени занятия са отменени. От друга страна, голяма част от анкетираните (75%) посочват, че сред роднините и приятелите им има много останали в чужбина, особено онези, живеещи от повече време и създали дом там.

Дискусия

Кризата с COVID-19 по категоричен начин ни показа, че разпространението на вирусни инфекциозни заболявания и пространствената мобилност са несъмнено свързани, нещо повече – връзките са сложни и неоднозначни. От една страна, движението на хората би могло да допринесе за по-бързото разпространяване на заразите (Sabel et al. 2010: 126–128). От друга − мерките за предотвратяване на разпространението им дават своето отражение върху мобилността, например чрез драстичното ѝ ограничаване локално, регионално и дори глобално чрез правителствени разпореждания, каквото е налице в случая с настоящата пандемия (Martin, Bergmann 2020: 1). Безпрецедентното досега (макар и временно) свиване на разнообразни форми на човешката мобилност, в т.ч. трудови миграции, служебни командировки, академичен обмен, туризъм, поклонничество и т.н., е предпоставка за прогнозиране на дълбоки и дълготрайни ефекти върху тях с последици от социално, културно, икономическо и политическо естество и повишаване на усещането на тревожност и несигурност у отделни хора, групи, общности и дори об-

щества. В този контекст преди няколко месеца Ювал Ноа Харари написа: „Временните мерки имат лошия навик да надживяват извънредните ситуации, особено когато зад хоризонта винаги се крие нова извънредна ситуация“ (Harari 2020).

Затова регистрирането и анализът на процесите, касаещи в случая конкретно семейно-родствените отношения във времето на извънредното положение в България, са важни. За нас като изследователи на мобилността и миграциите това е още по-значима тема, от една страна, имайки предвид, че сред въведените противоепидемични мерки ограничаването на движението зае основно място, а от друга – защото днес мобилността е ключов фактор в семейно-родствените отношения и връзки. Родителите, децата, бабите и дядовците на много от нас не просто живеят в различни населени места в страната; в резултат на високите нива на миграция през последните 30 години близки родственици са пръснати в различни държави по света.

Ролята на бабите и дядовците в българското общество и култура като важни помощници на младото семейство при отглеждането и възпитанието на децата е добре позната (Iliev 2001) и превърнала се вече дори в стереотипна представа. Те продължават да заемат важно място в ценностната система на хората и обществото ни до днес, макар че през последните десетилетия увеличаването на пенсионната възраст и нарастването на средната възраст за раждане на първо дете променят възможностите за отглеждане на поколението с помощта на баби и дядовци. Това все още е практика, дори въпреки напредването на възрастта, особено в нередките случаи на недостиг на места в детски ясли и градини в големите градове. В българската етнология е регистрирана и ролята на баби и дядовци във връзка с емиграционните процеси – като отглеждащи децата, докато родителите работят извън страната, или пък като помощници в тази дейност в чужбина (Антова 2013: 354, 361–362; Антова 2020; Dimitrov 2018: 161–163, 167–168). От друга страна, многобройни са и случаите на грижи за възрастни родители, дори и когато те живеят отделно – чрез икономическо подпомагане, снабдяване със стоки и лекарства, но и чрез оказване на морална и емоционална подкрепа.

Затова, особено в първите месеци от разпространение на вируса в страната, когато информацията беше оскъдна и хората бяха до голяма степен подвластни на стреса от неизвестността и необичайността на ситуацията, много от тях ограничиха сами срещите си с възрастни роднини, спазвайки противоепидемичните мерки и изискванията за физическа и социална дистанция. Това е ясно доловима тенденция в отговорите на въпросите в проведената анкета. Същевременно една значителна част от случаите на прекратяване на контактите лице-в-лице беше вследствие на спрените полети от чужбина и наложените ограничения за вътрешни движения. Въвеждането на КПП на входовете и изходите на големите градове внесе допълнително напрежение и несигурност:

заповедта в първоначалния вариант[88] забраняваше всички пътувания и преминаване през КПП, с изключение на придвижване до месторабота, прибиране в местоживеене и спешни медицински случаи. Обществото пространство се изпълни със съобщения за опасността много възрастни хора да останат без продоволствия и лекарства, това провокира опити за заобикаляне на тази забрана и търсене на алтернативни маршрути. Така само в рамките на дни се стигна до изменение на заповедта, като се добави снабдяването на възрастни родственици със стоки и лекарства към основателните причини за пропускане през КПП[89].

Ограничената трудова миграция обаче се очерта в тези първи месеци като основен проблем[90]. Неслучайно недостигът на работна ръка в редица сфери (селско стопанство, строителство, социални грижи и домашна помощ и др.) се превърна в сериозно предизвикателство за редица държави в ЕС. Както отбелязахме по-горе, затворените граници в комбинация с ограниченията пред редица бизнес сфери оставиха значителен брой сезонни работници и такива с временни договори без възможност да продължат работата си. Същевременно икономическите сътресения в съответните страни, в които живеят български емигранти, е очаквано да засегнат и домакинските им бюджети, и съответно размера на изпращаните на техни родственици в България парични средства. Още през април Световната банка направи мрачни прогнози за намаляване с 20% на паричните средства, изпращани от мигранти в световен план (WB 2020). За България тези прогнози се изпълниха – според данни на Българската народна банка за първото тримесечие в страната са влезли с 24% по-малко парични средства, изпратени от български мигранти, в сравнение със същия период през миналата година (227 млн. евро през 2020 срещу 299,5 млн. евро през 2019 г.). През второто тримесечие на тази година емигрантските средства намаляват изключително рязко и са едва 39,4 млн. евро (за същия период през 2019 г. те са били 336,8 млн. евро)[91]. Всичко това, заедно с практическото прекратяване към онзи момент за неуточнен период от време на визитите и взаимните гостувания в двете посоки, трябва да се оцени като ситуация със сериозни социални, психологически и културни последици. По-нататъшното проследяване и изследване на тези динамични процеси и съпътстващите ги всекидневни практики, дейности, реакции, житейски избори в контекста на отношенията и комуникацията ни с нашите близки, жи-

---

[88] Вж. https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/03/20/rd-01-143.pdf (12.10.2020).

[89] Вж. https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/03/26/rd-01-153.pdf (12.10.2020).

[90] Той изисква отделен текст, тук сме маркирали само някои въпроси, имащи отношение към настоящата статия. Повече по темата вж. в Yayboke 2020; Guadagno 2020; Cohen 2020; Martin and Bergmann 2020; Fernandes 2020.

[91] Вж. https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_download/bop_geo_brakedown_bg.xlsx (12.10.2020).

веещи и/или работещи по-близо или далеч, би могло да покаже стратегии и компенсаторни механизми за по-лесно справяне и адаптиране към промените, пътища за социокултурна ангажираност и активност в условията на подобна криза, но и да регистрира проблематични ситуации около въвеждането на определени мерки.

Литература

Антова, Светлана 2013: Миграция на българите в Кипър и трансродителство. – *Българска етнология*, № 3, 351–367.

Антова, Светлана 2020: Остаряващите родители на трудови мигранти (по примера на възрастните от Белоградчик). – *Българска етнология*, № 2, 243–259

ДВ 2020: Решение за обявяване на извънредно положение, *Държавен вестник*, бр. 22, 13 март.

Chakraborty, Indranil and Prasenjit **Maity** 2020: COVID-19 Outbreak: Migration, Effects on Society, Global Environment and Prevention. – *Science of the Total Environment*, 728:138882; https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138882 (12.10.2020).

Cohen, Jeffrey H. Modeling Migration, Insecurity and COVID-19. – *Migration Letters*, 17 (3), 405–409.

Dimitrov, Nacho 2018: The Family in the Life-World of Labour Migrants: the Case of the Karakachans in Post-Socialist Bulgaria. – *Ethnologia Balkanica*, Vol. 21, 157–172.

Fernandes, Deepali. 2020. Remittances and Beyond: COVID-19 Impacts All Forms of Migrant Contributions to Development. – *IOM Opinion Piece*; https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3631461 (12.10.2020).

Guadagno, Lorenzo 2020: Migrants and the COVID-19 Pandemic: An Initial Analysis. – *International Organization for Migration, Migration Research Series*, № 60. Geneva; https://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs-60.pdf (12.10.2020).

Harari, Yuval Noah 2020: The World after Coronavirus. – *Financial Times*, March 20; https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75 (12.10.2020).

Iliev, Ilija 2001: Familie, Ideologie und Politik: Die Grossmutter in der städtischen Familie nach 1945. – In: Brunnbauer, Ulf; Karl Kaser (Hrsg.). *Vom Nutzen der Verwandten. Soziale Netzwerke in Bulgarien (19. Und 20. Jahrhundert)*. Wien: Böhlau Verlag, 89–114 (12.10.2020).

Martin, Susan, Jonas **Bergmann** 2020: Shifting Forms of Mobility Related to COVID-19. International Organization for Migration. – https://publications.iom.int/system/files/pdf/shifting-forms.pdf?language=es (12.10.2020).

Sabel, Clive E., Dennis **Pringle** and Anders **Schærström** 2010: Infectious Disease Diffusion. – In: Brown, Tim, Sara McLafferty and Graham Moon (Eds.). *A Companion to Health and Medical Geography*. Oxford: Wiley-Blackwell, 111–132.

Sirkeci, Ibrahim, Mustafa Murat **Yucesahin** 2020: Coronavirus and Migration: Analysis of Human Mobility and the Spread of COVID-19. – *Migration Letters*, 17 (2), 379–398.

Ullah, AKM Ahsan, Faraha **Nawaz** and Diotima **Chattoraj** 2020: Locked Up Under Lockdown the COVID-19 Pandemic and the Migrant Population. – http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3631707 (12.10.2020).

WB (World Bank) 2020: World Bank Predicts Sharpest Decline of Remittances in Recent History. – https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/04/22/world-bank-predicts-sharpest-decline-of-remittances-in-recent-history (12.10.2020).

WHO Report 2020: *Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (COVID-19)*. World Health Organization. – https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-china-joint-mission-on-covid-19-final-report.pdf (12.10.2020).

WHO Q&A 2020. World Health Organization, Q&A on Coronaviruses (COVID-19). – https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-coronaviruses (12.10.2020).

Yayboke, Erol 2020: Five Ways COVID-19 is Changing Global Migration. Center for Strategic and International Studies. – https://www.csis.org/analysis/five-ways-covid-19-changing-global-migration (12.10.2020).

Ивайло Марков
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Московска“ 6А
1000 София, България
ivaylo.markov@iefem.bas.bg

Десислава Пилева
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Московска“ 6А
1000 София, България
desislava.pileva@iefem.bas.bg

ПРАВОСЛАВИЕ И ПАНДЕМИЯ: ФИЗИКА И МЕТАФИЗИКА В ЛИТУРГИЙНОТО ДЕЙСТВИЕ

Невена Димитрова

Резюме. Пандемията от COVID-19 обхвана в измеренията си както материалния, телесен, физически свят, така и духовната, социална, културна положеност на човека. Анатомичният вредител естествено се оказва и антропологичен проблем. Културният и духовен живот очевидно в не по-малка степен се оказаха уязвими пред подобно изпитание. Православната църква бе принудена да преосмисли не само конкретната ситуация с отбелязването на Цветница и Великден, но и да се справи с предизвикателството да предефинира традиционни практики. Дебатите в Църквата относно причастяването с една или много лъжички, виртуалното проследяване и участие в празничните служби вместо физическо присъствие в храма, разбирането за традиция и иновация са ключовите моменти, които конструират настоящия текст.

Ключови думи: пандемия, православие, литургийни лъжички, традиционни практики, метафизика

ORTHODOX CHRISTIANITY AND PANDEMIC: PHYSICS AND METAPHYSICS IN THE LITURGICAL ACTION

Nevena Dimitrova

Abstract. The COVID-19 epidemic has transformed both the physical and the metaphysical dimensions of human society. The anatomical agent has affected the anthropological constitution of humans, too. In 2020, the Orthodox Church has faced difficulties when celebrating Palm Sunday and Easter during the challenging time of coronavirus social restrictions. Redefining traditional ways of celebrating liturgies set the beginning of debates about the usage of spoons during the service. The text is dedicated to the challenges before Orthodox Church as well as to people's attitudes and the anthropological side of the pandemic effects.

Keywords*:* pandemic, Orthodox Church, liturgical spoons, traditional practices, metaphysics

Въведение: литургийните лъжички

Централна тема в настоящия текст са предизвикателствата, пред които пандемията от COVID-19 изправи православната църква, както и другите християнски деноминации. Изследователският фокус тук е насочен към изясняване на произхода и историята на традиционни практики в православието като ползването на литургийни лъжички, както и иновирането на подобни ритуални дейности във връзка с епидемиологичната обстановка. Отбелязването на църковните празници Цветница и Великден в условията на пандемия представлява другата смислова ос на този текст, като целта е да се покаже гъвкавостта на решенията, когато става дума за взаимодействие на физическо и духовно ниво за справяне с въпросния вирус.

На 15 март 2020 г., само ден след обявяването на извънредно положение у нас, по телевизия bTV бе излъчен материал от храм-паметника „Св. Александър Невски", от който стана ясно, че в църквата вече са въведени противоепидемични мерки: хората са на отстояние един от друг, дезинфекцират се вратите на храма, иконите също се почистват, а вярващите са приканени да не целуват светите изображения, а само да се покланят. Причастието обаче продължи да се приема с една (сребърна) лъжичка[92]. Именно този въпрос породи широки дебати в общественото пространство. В медиите и в социалните мрежи казусът усилено се обсъждаше, като пораждаше разгорещени спорове между привържениците и противниците на тази традиционна ритуална практика. В различните поместни църкви бе възприет различен подход: от дезинфекциране на една лъжичка след всеки причастник до причастие по домовете. Въпросът за употребата на една или много лъжички в литургията се оказа централен проблем в православните среди. Всъщност всички православни църкви, независимо една от друга, се обявиха срещу изискването на здравните експерти да се използват лъжички за еднократна употреба по време на празничните служби. Православното разбиране е, че причастието се извършва от една чаша – чашата на живота, и по този начин не може да се предават болести[93]. Медиците обаче предупредиха, че разпространението на вируса се случва по въздушно-капков път или чрез телесни течности и съответно е немислимо да се ползва една лъжичка от всички вярващи. Ето защо централно ядро на настоящия текст е въпросът за употребата на литургийни лъжички, които се превърнаха в своеобразен изразител на взаимодействието между духовно и материално.

---

[92] https://btvnovinite.bg/predavania/tazi-sabota-i-nedelia/bpc-prodalzhava-da-dava-prichastie-na-vjarvashtite-s-obshta-lazhica-vapreki-pandemijata-s-covid-19.html (14.09.2020).

[93] https://bnr.bg/post/101241259/otec-vasilii-varata-e-tazi-koato-shte-ni-spasi (14.09.2020).

От християнско-философска гледна точка връзката между духовната същност и нейния материален носител се оказва многопластов проблем, където законите на духовното „срещат“ природната закономерност. Причастието като център на литургийното действие концентрира в себе си именно това единство на духовно и материално чрез приемането на частица от Тялото и Кръвта Христови посредством лъжичка. Оказва се, че традиционни практики в църквата, останали безвъпросни в своята повторяемост, сега обърнаха погледа на вярващите към момента на тяхното възникване, както и на историята на налагането им в практиката. Това предизвика напрежение не само сред свещенство и миряни, но доведе и до оживени диалози между богослови, представители на научни общности и т.н., съпоставящи религиозни с научнообосновани тези. Тук ще бъде представена в християнско-философски план именно перихорезата на духовно с материално, така че да бъде проявена пълнотата на значенията и на двете, т.е. ще бъде представено как *физика* и *метафизика* съществуват опосредено и заедно не само на етимологично ниво, но и в действителността на живота.

История и иновация: лъжичките в богослужението и пандемия 2020

Хиндсайт[94] 20/20 или година 2020 сякаш изобщо и не предполагат хармонията, съдържаща се в числовото им измерение. И двете замъгляват нормалната визия, размътват ясните очертания, създават паническо безпокойство и безпорядък, и то само поради нещо толкова малко и невидимо с просто око в естествена среда... Пандемията от COVID-19 даде основания за поставянето на нов тип въпроси: за това какво е „нормално“ и къде сме поставили стандарта си за смислен живот. Наред с ограниченията, засягащи физическия свят, *другият* спря да съществува като наш определител и се превърна единствено във враг за физическото ни оцеляване. Срещу „него“ трябва да ползваме маски и ръкавици, да мием ръцете си след среща: не остана какво да си дадем, освен онищостяване: небитийност, нежизненост – апофатични константи, които като разбити мостове само стърчат между нас – човеците. „Нямам си човек“ (Йоан 5:7) се казва в Библията и този „отговор“ съдържа цялата немощ на социопатичното ни съществуване: рухването на тази социална ниша на взаимо-свързаност, прекъсването на пъпната връв помежду ни. В Дома на Бога обаче Човек има и Той е с нас не само там и не само сега,

[94] „Хиндсайт 20/20“ е термин от областта на офталмологията, който означава остротата на виждане на 20 метра, т.е. когато хиндсайт е 20/20, човек вижда нормално, оттук и популярната употреба на термина за объркани ситуации, които биват виждани добре или проумявани едва на определена дистанция.

но винаги и навсякъде. В Божия дом много от нас откриват не просто Спасителя, но и изцелителя на изначално падналия човешки тропос. Църквата наистина се явява такъв душеспасителен елемент: къде, ако не там, да открием Човека.

Църквата като съхранител на човешкия социален Аз също бе принудена да се съобрази с пандемичната обстановка, но какви са антисоциалните мерки, които да опазят едно социално битие, каквото е човекът? Човекът е двуприродна ипостас: душа и тяло съществуват заедно, а няма маска за душата, която в същността си търси друга душа и не може да бъде, без да се оглежда в друг. За тази душа първото лице е Ти, за да бъда Аз. Дилемата, която така и остана неразрешена, бе как да приложим *физически* метод в *метафизични* измерения и как мистичното се проявява в условията на пандемия.

Причастието е център на литургийното действие. *Пресъществяването на даровете* – хляба и виното – в Тяло и Кръв Христови концентрира цялото евхаристийно движение с единствената цел – единение, причастяване с Единосъщния. Извършването на дадения акт посредством лъжичка – *labis*, навлиза в църковната практика около VII в. (Pargoire 1905: 229). Тя е изработена от сребро или злато, чрез които свещеникът причастява вярващите, като поставя в устата им т.нар. μερις (частици) от Светите Дарове (Arnaud 1911: 209). Преди да бъдат въведени в употреба причастни лъжички, се ползват специални златни или сребърни щипки. Причастието се извършва, като свещенослужителят подава на причастника просфора в устата или в ръката, а след това подава потира с виното. Докъм X в. Кръвта Христова се приема директно от потира, а с ръка се поема Тялото Христово от свещеника. Традицията на причастяване с лъжичка започва да се разпространява сред източните църкви след VII в. (и до днес в коптската църква само виното се приема с лъжичка). Постепенно започва потапянето на просфора в потира и причастяването на верните с тайнствените частици, напоени във виното. Срещу подобна практика се възправя Римокатолическата църква, твърдейки, че на Тайната вечеря Иисус Христос не подава на своите ученици хляб и вино от един съд (Svetlichny 2019). Възниква въпросът: защо и кога изобщо започва тази традиция на причастяване с лъжичка?

Някои изследователи (вж. напр. Muksuris 2019) смятат, че тази нова практика не е свързана с личната хигиена, а по-скоро произлиза от прагматични съображения. Според тях тя отразява един по-висок етап на благоговейно отношение към Евхаристията, а от друга страна е и по-подходящ метод при наличието на много причастници: така богомолците не е необходимо да вземат причастие в две последователни действия: отделно Тялото и отделно Кръвта Христова, а само в едно. Още повече, че за разлика от латинската традиция, която настоява на страданията и смъртта на Христос и по тази причина ползва безквасен хляб в при-

частието като символ на страданията и смъртта Му, Източната църква съставя литургичните елементи през богословската аргументираност на Възкресението. Църквите на Изтока разглеждат литургията като възстановяване на Възкресението и следователно литургичният хляб е „жив" – той е „заквасен" с радост. Естествено, подобен богословски възглед подкрепя смесването на Тялото с Кръвта по видим начин, което за вярващия символизира възстановяването на живота, т.е. Възкресението. Ето защо Тялото се поставя в потира и заедно с Кръвта се приема с лъжичка (Taft 1996: 211).

Както бе посочено, причастието първоначално не се извършва с лъжичка (на гръцки: κοχλιαριον), а по-скоро с щипки (λαβιδα), напомняйки за горящия въглен, който ангелът дава на пророк Исая (Ис. 6:7). Самите лъжички за причастие били доста големи, подобно на приборите за хранене, които ползваме днес (Svetlichny 2019). Макар размерът им да се е променил с времето, те останали достатъчно дълбоки, за да се подава на вярващите с тях частица от Тялото и Кръвта Христови.

Имало и алтернативни методи за консумация на Даровете около средата на XII в., когато лъжичките все още не са навлезли масово: поемането от потира посредством сребърни сламки. Този обичай бил разпространен широко в Африка и Испания, но така и не се задържал задълго – докъм XIV в. вече се срещал рядко. Малкоизвестен факт е, че фунийката с цедка за вино всъщност е част от литургийната посуда още през IV в. Направена е от сребро или друг благороден метал и се използва за наливане на виното в потира. Утвърдена практика в ранната Църква е християните да носят собствени вино и хляб за литургията. Тъй като виното невинаги е било с добро качество и достатъчно чисто, е било необходимо да се използва фунийка с цедка, за да се филтрира от възможни примеси. От Атонския манастир „Ставроникита" пък научаваме, че до XVI в. за причастието са ползвани кани освен потира (Svetlichny 2019).

Археологическите находки свидетелстват, че литургийните лъжички съществуват от VI–VII в. Доказателство за наличието на лъжички сред църковната богослужебна посуда, които не просто служат като помощно средство, но действително се употребяват в причастието, е археологическа находка на лъжички от градовете Митилини, Лампсак, както и от остров Кипър. Сред откритите там лъжички има няколко, които са с кръст от вътрешната страна на главичката на лъжицата, което според изследователите доказва тяхната употреба в църква, но не и конкретно в причастието. Макар кръстът да е широко разпространен символ, инкрустирането му от вътрешната страна на лъжичките е нещо по-скоро необичайно и може да се допусне, че това е знак за вероятно започналата им употреба в причастието (Mango 1986). Сред доказателствените материали са приведени множество примери. Така при патриарх Софроний от Йерусалим (560–638 г.) за първи път е засвидетелствано причастие с

частично потапяне на осветения хляб, макар тук, както и в латинската традиция по-късно, да става дума за причастие извън литургията: причастие, давано на болен, или на онези, които не могат да присъстват на литургията. Разполагаме и с текст от Йоан от Дара (IX в.):

Защо лъжица [tarwada] *е поставена на масата на тайнството* [т.е. Евхаристията]*? Лъжицата символизира Св. Дух, по силата на което ние получаваме Тялото на Бог Слово. Лъжицата символизира също природата на ангелите... И отново лъжицата символизира ръката на Бог, която взе прах, даде му форма и сътвори човека* (Sader 1970: 308–309).

Друг източник, Хумберт Романски (ок. 1000–1061 г.), отбелязва започналия конфликт между двете църкви, довел по-късно (1054 г.) до Великата схизма, а именно спора относно употребата на квасен (според Източната) и безквасен (според Западната църква) хляб. Хумберт атакува православната позиция, като припомня, че на Тайната вечеря Иисус разчупва и дава първо хляба, а после чашата с виното, поотделно (Michel 1930). Употребата на лъжички се споменава и в едно описание на чудесата на св. Георги от XI в. (Aufhauser 1913: 12–14). Сред византийските източници по темата присъстват най-вече евхологии или други литургични текстове и техни преводи. В един късен текст от XII в. на Псевдо-Софроний от Йерусалим – „Commentarius Liturgicus 5", се отбелязва употребата на литургийна лъжичка (Bornert 1966: 135–136). Интерес представлява един коментар на император Йоан Кантакузин (1347–1354 г.), който описва причастяването на императора непосредствено от потира, наред със свещениците, а не както лаоса – посредством лъжичка.

Сред иконографските доказателствени материали може да бъде приведено инвентарното описание на Бачковския манастир: Типиконът на Григорий Бакуриани (декември 1083 г.) посочва наличието на „една сребърна лъжичка" (Gautier 1984). Според 101 правило на Трулския събор (691–692г.)[95] се забранява опосредяването чрез каквато и да е утвар на причастие, като това става единствено с човешка ръка изобщо в литургията. Първото свидетелство за лъжичка, ползвана за причастяване, е от XI–XII в. (Calivas 2020). Доказателство за това са думите на Теодор Балсамон (ок. 1195 г.), който посочва, че употребата на лъжичката за причастие се установява като норма в много места през XII в. (Calivas 2020). На същото място се посочва, че св. Никодим (✞1809) прави предположението за навлизането на лъжичката в причастната практика, което според него се дължи на наличието на множество църкви, които е трябвало да бъдат обслужвани от един-единствен свещеник. Употребата на лъжичка освен това предотвратявала също разпиляването на част от

[95] Този събор, по името на императорския дворец Трулум, свикан от Юстиниан II, се явява завършващ Втория и Третия константинополски събор и според православната църква взетите на него решения влияят на нейната практика повече от всички други събори.

просфората (възможно било частици да паднат на земята), както и разливането на Светите Дарове извън потира.

Този „метафизически" контекст показва, че нищо от „физическия" свят на църковната утвар не умалява истината на причастното действие и единението на вярващите с Христа. В дългата история на християнската църква съществуват множество примери за служения и активен църковен живот, въпреки сложните условия по време на чумни епидемии, войни и т.н. Необходимостта една духовна (невидима) Истина да бъде провидяна посредством физически действия и предметност не може да бъде пренебрегната поради също така невидимия в момента враг на човека, чиято заразна и унищожителна сила налага физическа дистанция, ползване на маски и ръкавици и ограничаване на контакта, както и единението на вярващите в Църква. **Физическият** свят служи на **метафизическата** Истина. По тази причина всяка обективна определеност на вярата е винаги по-малка от самата вяра, винаги е подчинена на изменчивостта на физическия свят и следователно неокончателна, за разлика от Истината, на която служи: Истината е неизменна, вечна и пребъдваща. Нашият „подход" към нея обаче е подчинен на времето, на променливостта, неустойчивостта и в тази връзка която и да е традиционна практика подлежи на изменения, на иновативни решения и похвати, ако целта е в крайна сметка съхраняването на именно тази неизменност на Истината, а не на начините на разбиране и боравене с тази Истина.

Пандемия и православие – Великден 2020

Симфоничното съ-съществуване на църква и държава, познато много повече на Изтока (Острогорски 2013), отколкото на западната религиозна и държавна традиция (Дагрон 2006), предполага взаимодействие на двете институции в управлението, но не непременно тяхното припокриване и сливане. След обявяването на извънредното положение в България стана ясно, че Църквата не може да стои безучастна към новите мерки, които засягат и църковния общностен живот на хората. Още на 20 март в сайта „Православен свят" бе публикувано „Отворено писмо от игумени и игумении на манастири, монаси, монахини и свещеници относно въведеното извънредно положение и епидемията с коронавирус", подписано от Зографски, Роженски, Хаджидимовски, Чекотински, Правешки, Руенски, Лопушански, Чипровски, Врачешки, Ресиловски, Гоцеделчевски и Клисурски манастир[96]. Писмото съдържа призив за спазване на противоепидемичните мерки, предписани от държавата и

[96] https://pravoslaven-sviat.org/2020/03/20/отворено-писмо-от-игумени-и-игумении-н/ (14.09.2020).

здравните власти, но и припомняне, че духовният живот на църквата не се преустановява, а може да бъде трансформиран поради новите условия, наложени вследствие на разпространение на заразата. В това писмо се напомня за подобни изпитания. Започва с първия бич: бубонната чума от времето на Юстиниан Велики през 542 г., описани са различни случаи на чудесно изцеление или прекъсвания на чумни епидемии и други злощастия и болести, като например в Константинопол, а по-късно и в Русия. Приведен е пример и от България с чумната епидемия в Ловешко и Троянско от 1837 г., когато в Троянската света обител, незатворила врати за вярващите, никой не се разболял от болестта, а тези, които се уплашили и избягали, били покосени от епидемията. И още:

> *През 1919 г. в с. Кочериново бушувала „испанската болест". Всеки ден умирали по 6–8 души. Тогава повикали монаси от Рилския манастир с чудотворната икона на св. Богородица „Осеновица", която се пази там. След извършения молебен пред иконата в храма на селото, още същия ден, се прекратила епидемията и смъртни случаи вече нямало.*

В писмото по-нататък се отправя покана да не се затварят вратите на храмовете за вярващите християни, тъй като за душевното им спасение им е нужно да посещават църквите и да отправят молитвите си към Бог, така както за физическото здраве е необходимо да се спазват дадени правила.

По време на извънредното положение, което съвпадна и с големите християнски празници Цветница и Великден, църковните служби не бяха преустановени, а само бяха предприети необходимите мерки: носене на маски, дезинфекция на икони и църковна утвар и ограничаване на достъпа, като се спазва дистанция между вярващите. Именно новите условия поставиха въпроса за централното действие на евхаристията – причастието. Предложенията варираха от това да се причастява само свещеническия клир без вярващите до това да се ползват различни лъжички за всекиго в причастието[97]. По този повод започнаха спорове за употребата на лъжичките в литургията.

Причастието е практиката, която води до духовно/физическо единение с Бог Слово. Ето защо всички включени в евхаристията дейности са изцяло прагматични – търси се най-оптималното решение. Каливас (Calivas 2020) споменава, че навлизането на лъжичките в употреба следва именно такава прагматична задача и се случва плавно във времето, а не се налага изведнъж. Не на последно място, поради прагматичната страна на причастното действие, в търсенето на оптимален вариант всяка църква във всяко време е свободна да адаптира, модифицира, изменя метода, по който се приема Светото причастие, стига да не се нарушава

[97] https://bnr.bg/horizont/post/101245940/mitropolit-gavriil (14.09.2020).

догмата и да се съхраняват достойнството и светостта на причастното действие[98]. В различните поместни църкви се възприеха различни методи за предпазване: Руската църква възприе практиката лъжичката да се мие в алкохолен разтвор след всеки причастник. Румънската църква позволи на хората да си носят техни лъжички от къщи. В Украйна причастието се приемаше чрез накисване на хляба и подаване от свещеника в ръцете на вярващия. Друга иновация бе поставянето на просфора в устата на причастника, без да се облизва лъжичката, но се оказа, че това не е много надежден метод. Разговорите ми с църковни служители в София показаха, че според много от тях употребата на различни лъжички се оказва най-добрият и предпазващ метод.

Всеки от тези методи в крайна сметка има една цел и осъществява единението на вярващите с Христа. Променливият материален, физически свят позволява справянето с предизвикателствата на физическата природа на човека, те не засягат и не умаляват метафизичната истина на душеспасителното причастно деяние.

В условията на епидемии от СПИН, ебола, а сега и от COVID-19, които засегнаха почти цялата гама от социални, икономически, политически, културни и религиозни норми, хората естествено се нуждаят от сигурност, която може да бъде резултат от гъвкава политика както в държавното управление, така и в религиозната/църковната среда. Проблемът е, че тук става дума за две взимопроникващи се реалии: тази на материалния свят, където дезинфектантът е надеждно средство срещу вредителите на човешкото здраве, и духовния свят – там, където спасението има различно измерение. Двете реалии обаче не съществуват отделно една от друга и по тази причина винаги трябва да се търси баланс в решенията и подходите, когато става дума за опазване на човешкия живот. Изказвания от рода на „Евхаристията е Тялото и Кръвта Христова и е лекарството на вечния живот“ или „Евхаристията е Божественото лекарство“, макар и истинни, не са достатъчни за успокояването на вярващите. Въпросът не е в *метафизичната* Истина, представяна чрез Даровете, а в сигурността на *физическия* инструментариум, опосредяващ причастното действие.

Пресъществяването на хляба и виното в Тяло и Кръв Христови е тайнството на тайнствата, приемането на Светите дарове е непроменимо действие, но начинът, по който се случва, подлежи на промяна, и всяка църква е необходимо да се съобразява с местните културни и хигиенни норми и изисквания. Въпреки това, крайни позиции относно силата и истинността на вярата в случай на пандемия бяха изказвани, а в някои

[98] Така св. Никодим описва извършването на причастие по време на чумата – като коментар на 28 правило от Трулския събор, той препоръчва на болни да се дава причастие посредством щипки, които да бъдат поставяни в оцет за дезинфекция (Calivas 2020).

случаи не бяха взети никакви мерки. Това се описва и в текста „Православен фундаментализъм по време на пандемия“ (Енчева 2020). Сред православните вярващи се застъпваха различни позиции. В ежеседмичните си публикации в „Портал култура“ известният културолог проф. д.ф.н. Калин Янакиев определя крайните позиции в църквата срещу мерките и срещу употребата на различни лъжички като „агресивен героизъм“ и различава искрената християнска вяра от простото ѝ „демонстриране“ (Янакиев 2020). В повечето църкви в София причастието и до днес се извършва с използване на една лъжичка, която обаче се почиства с 90% спиртен разтвор след всеки причастник.

В Сърбия, Северна Македония, Черна гора, Гърция, Румъния празничните служби се проведоха в празни храмове. В Грузия храмовете останаха отворени, но с действаща забрана за събирането на повече от трима души на едно място и с приканване за оставане по домовете и следене на църковните служби онлайн. Още в края на март руският патриарх Кирил призова вярващите да не ходят на църква. В една от литургиите си той даде пример със св. Мария Египетска, живяла през IV в. в пустинно уединение източно от река Йордан и без да стъпва в църковен храм, но въпреки това провъзгласена за светица. Църквите в страната останаха затворени през празничните дни. В Русия и в Украйна има няколко смъртни случая на свещеници и монаси, починали от COVID-19[99]. В Римокатолическата църква също се предприеха мерки – в Рим дори папа Франциск отслужи Великденската служба без мнозинството вярващи, които всяка година на този ден изпълват площада пред „Св. Петър“ във Ватикана.

По думите на Пламен Сивов, православен активист и директор на фондация „Покров Богородичен“, през време на извънредното положение, ако молитвата е искрена и от сърце, няма значение къде и как се отправя, защото Този, към Когото е насочена, винаги чува, където и да се намира човек и чрез колкото и лъжички да се причастява към Неговата жертва[100].

От гледна точка на християнската философия душата и тялото съществуват заедно в човека и по този начин го правят причастен към физическите, но и към духовните измерения на жизнената координатна система. Духовната и физическата реалност са взаимозависими и съответно физическото здраве се обуславя от духовното и обратно. Както пише Вихра Баева, „всъщност двете функции на храма – духовната и практическата – не са независими една от друга, така, както духовното и физическото здраве са свързани помежду си. Пребивавайки в сакралното пространство и извършвайки съответните ритуални действия, бого-

[99] https://www.dw.com/bg/великден-във-времена-на-коронавирус-този-празник-ще-бъде-различен/a-53171024 (14.09.2020).

[100] https://bnr.bg/post/101256635/plamen-sivov-v-magazinite-ima-mnogo-po-golamo-strupvane-ot-hora-otkolkoto-bi-imalo-v-carkvata (14.09.2020).

молецът се приобщава към свещеното – не само външно, чрез тялото си, но и вътрешно, със своята душа. От друга страна, лекувайки страданията и недъзите на душата, той лекува и болестите на тялото“ (Баева 2008: 11). Единството на телесно и духовно намира израз и във връзката на *физично* и *метафизично* ниво на преживяване на пандемичната криза, както и в тяхната взаимопроникнатост. COVID-19 изненада и преобърна много от представите, с които човек бе свикнал да живее и приемаше за даденост. В ситуацията на пандемия се създадоха условия за връщане към традиционни религиозни практики и тяхното преосмисляне, но също така и за появата на нови. Същевременно пандемията даде възможност за преосмисляне на начина на живеене и осъзнаване на връзката между материален и духовен свят за всеки поотделно и за всички заедно.

Литература

Баева, Вихра 2008: Православният храм като място за изцеление в съвременността. – В: *Етнология на пространството.* Ч. 1. Редакционна колегия: Росен Малчев, Константин Рангочев, Николай Ненов, Маргарет Димитрова. София: Род, 192–203.

Библия: Книгите на Свещеното Писание на Ветхия и Новия Завет 1998. София: Издава Св. Синод на Българската църква.

Дагрон, Жилбер 2006: *Императорът и свещеникът: етюд върху византийския „цезаропапизъм“*. София: Агата.

Енчева, Светла 2020: Православен фундаментализъм по време на пандемия. – https://toest.bg/pravoslaven-fundamentalizum-po-vreme-na-pandemiya/ (14.09.2020).

Острогорски, Георгий 2013: *История на Византийската Държава*. София: Прозорец.

Янакиев, Калин 2020: Към църковните хора в изпитанието. – https://kultura.bg/web/ kum curkownite hora w izpitanieto.

Aufhauser Johann Baptist 1913: *Miracula s. Georgii*. Leipzig: Teubner.

Arnaud Louise 1911: A propos de la cuiller liturgique chez les Grecs. – In: *Echos d'Órient*, tome 14, n. 89, 209–211.

Bornert, Rene 1966: *Les Commentaires byzantins de la divine liturgie du VIIe au XVe siècle (Archives de l'Orient Chretien 9)*. Paris: Institut Francais d'Etudes Byzantines.

Calivas, Alkiviadis C. 2020: A note on the common Communion Spoon. – https://orthodoxtimes.com/a-note-on-the-common-communion-spoon/ (25.05.2020).

Gautier Paul 1984: Le typikon du sébaste Grégoire Pakourianos. – In: *Revue des études byzantines*, tome 42. Paris: Institut français d'études byzantines (IFEB), 5–145.

Michel Anton 1925: *Humbert und Cerullarios*, vol. 1 & 2. Paderborn: Schoningh, 97–111.

Muksuris Rev. Fr. Stylianos: The Holy Spoon and Proper Hygeine. – http://www.orthodoxresearchinstitute.org/articles/liturgics/muksuris_holy_spoon.html (12.09.2020).

Mundell Mango 1986: *Silver From Early Byzantium: The Kaper Karaon and Related Treasures*. Baltimore: The Alters Art Gallery.

Pargoire, R. P. Jules 1905: *L'Église byzantine de 527 a 847* (2nd ed.). Paris: Librarie Victor Lecoffre.

Sader Jean 1970: *Le De oblatione de Jean de Dara CSCO*. Louvain: Peeters Publishers.

Svetlichny Arch. Alypius 2020: When and Why Did the Tradition of Giving Communion on a Spoon Arise? − https://blog.obitel-minsk.com/2019/03/when-and-why-did-the-tradition-of-giving-communion-on-a-spoon-arise.html (15.06.2020).

Taft, Robert F. 1996: Byzantine Communion Spoons: A Review of the Evidence. − In: *Dumbarton Oaks Papers (DOP)*, vol. 50. Washington: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University.

Невена Димитрова
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Акад. Георги Бончев", бл. 6
1113 София, България
nevena.dimitrova@iefem.bas.bg

ДА СЪНУВАШ ПО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЯ. „ГОЛЕМИТЕ“ СЪНИЩА И СВЕТОВНИТЕ КРИЗИ

Михаела Виденова

Резюме. Текстът поставя като обект на изследване от аналитичнопсихологическа гледна точка трите нива, на които реагира психологически общността при настъпили осезаеми за нея събития, каквото е коронавирусната пандемия: съзнателни фантазии, несъзнавани фантазии и синхроничност. Споделят се и лични теренни наблюдения. Основен акцент на текста е изследването на нивото на несъзнаваните фантазии и синхроничността чрез изследване на сънища, свързани с коронавирусната пандемия и събрани в международен изследователски проект. Открояват се т.нар. „големи“ сънища, които се появяват, когато по време на и преди знакови обществени събития индивидът е отворен към колективната архетипна образност, характерна за неговия социум (колективното несъзнавано на групата). Анализират се някои групи сънища, свързани с образи на болестта, мотиви на контакт с представи за „отвъдното“ и смъртта, мотиви на лечение и избавление и др.

Ключови думи: коронавирус, сънища, аналитична психология, психологическа антропология

DREAMING DURING A PANDEMIC. “BIG” DREAMS AND WORLD CRISES

Mihaela Videnova

Abstract. The text studies from analytical-psychological point of view the three levels on which every community reacts psychologically to important events, such as the coronavirus pandemic. These are the levels of conscious fantasies, of unconscious fantasies, and of synchronicities. The author shares personal field observations gathered as a result of the work on an international research project. The text focuses on the unconscious fantasies and synchronicities, and their corresponding dreams related to coronavirus pandemic. “Big” dreams stand out which appear when, during and before crucial public events, the individual is perceptive to the collective archetypal imagery characteristic of his/her community (*the collective unconscious* of the group). Certain dream groups are analyzed, e.g. dreams related to illness images, contact with concepts of the “hereafter” and death, motifs of cure and salvation, etc.

Keywords: coronavirus, dreams, analytical psychology, psychological anthropology

Началото на м. март 2020 г. е. Сънувам:

Вървя из един град и усещам силни разтърсвания като земетресение или невидими въздушни вълни, които минават през мен, хората, сградите и забавят движението и потока на времето, карат човек да се придвижва бавно, като през вода. Знам, че те произхождат от една машина, с която аз също съм свързана (знам как се управлява заедно с други хора). Първият поток вълни е кратък и на хората не им е направило впечатление. Докато вървя, се пуска втори поток вълни. Този път траят по-дълго и по-силно. Знам, че вълните имат трансформираща енергия, пуснати са за добро, за промяната на хората, но ако траят твърде дълго, те ще се изплашат и тогава няма да имат добър ефект за тях. Бързам към машината, за да ги предупредя – за да имат ефект вълните, не трябва хората да се страхуват.

По това време вече чувам как в Италия и Испания епидемията с новия вирус COVID-19 е достигнала притеснителни размери. Няколко дни по-късно, на 8 март, е диагностициран първият официален случай на заболял от коронавирус в България, а на 13 март е въведено извънредно положение в страната. „Това прогностичен[101] сън ли е било?“ се питам и в следващите седмици наблюдавам как един нов феномен превзема интернет пространството. Все повече хора започват да съобщават за ярки сънища от началото на извънредното положение. Някои сънища са напрегнати или кошмарни, други са предшествали самите събития, като моя. У нас, както и по света, в социалните мрежи, блогове, сайтове, радио рубрики, в печатни периодични издания започват да се появяват коментари, посветени на темата. Два месеца по-късно, на 20.05.2020 г., Гугъл показва 362 000 резултата за „сънища и коронавирус“, на 31.08.2020 г. те са 270 милиона.

В момента „глобалното село“ – интернет пространството, се занимава с тълкуване на съновните образи и сюжети, родени в ситуацията на пандемия. Различни световни научни центрове и независими изследователи започнаха да проучват сънищата на хората, появили се по време на пандемията с COVID-19, от неврологична, клиничнопсихологическа и психоаналитична перспектива. Такива са например проекти като въпросника на Департамента по психиатрия на Харвард[102], блога „Аз сънувам Ковид“[103], „Сънища за Ковид-19“[104] към Международната асоциация

---

[101] Прогностичните, или предкогнитивни, сънища се разглеждат в аналитичната психология като свързани със синхроничността, разбирана като едновременно случване на две събития във вътрешнопсихологически план и външно (в реалността), които имат определено значение. К. Г. Юнг изследва проспективната функция на сънищата, чрез която бъдещи съзнателни събития биват „очаквани“ от несъзнаваното. Вж. повече в Jung 1975, Hall 1983, Фон Франц 2002.

[102] https://www.surveymonkey.com/r/B8S75CN (20.10.2020).

[103] https://www.idreamofcovid.com/ (20.10.2020).

[104] https://www.asdreams.org/covid-19-dreams/ (20.10.2020).

за изследване на сънища (IASD), въпросника за сънища за пандемията за Испания[105], „Pandemic dreams survey“ − проект на Института за изследване на сънищата, Великобритания[106], въпросника на Института по изследване на съзнанието и сънищата, Австрия[107], и др. Известни са и предишни подобни проучвания, които обаче изследват как колективни кризисни събития се отразяват съновно впоследствие, напр. сънища на войници и мирни граждани, засегнати от конфликта в Газа (Kron 2019), сънища на пострадалите от бомбардировките в Хирошима и Нагазаки, от атентата на 11 септември 2001 г. и др. За психотерапевтите връзката между травмата и сънуването е пряка и широко известна.

В социалната, културната и психологическата антропология проучването на сънищата на представители на определена общност е част от холистичния анализ (Tedlock 1987). Докато самият акт на сънуване може да се разглежда като индивидуално събитие, споделянето и интерпретацията на съня са комплексен психодинамичен комуникативен акт. Тази специфична ситуация на разказването на съня, неговата репрезентация и интерпретация са обект на анализ в антропологията. Около сънуването и споделянето на съня се оформят специфични обредни практики, диалози, преживявания с придружаващите ги агенти на тази активност. Както показва у нас Анатол Анчев, сънищата са отразени във фолклора в песенни мотиви, народни вярвания, народни приказки, анекдоти, обреди и обредни практики, съногадателни книги и др., като обаче сънищата и сънотълкуването остават малко проучени в българската фолклористика (Анчев 1995, 1998; Anchev 2011). Непроучена у нас тема е и сънуването на самия изследовател на сънища: сънищата, които има по време на своите полеви проучвания; как неговият образ и роля са отразени в сънищата на общността, която изследва; психодинамичният процес на пренос, отразен в сънищата на антрополога; как традиционният съногадателен език му помага за разбирането на собствените сънища и др. Различни съвременни антрополози отбелязват феномена на взаимоповлияване, в който изследовател и изследван субект са ангажирани в създаването на обща социална реалност, която включва и двете страни (Tedlock 1987).

Една от причините за интереса на антрополозите към съновните образи са и откритията на Зигмунд Фройд и Карл Густав Юнг от началото на XX в. В психоанализата сънят е „царски път“ към несъзнаваното и съвременни анализи доказват, че съновните образи символично се занимават със ситуации, актуални за психиката в нейната цялост (Roesler 2019; Vedfelt 2019).

---

[105] https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSePvq8vlPMkcOU95MjjNYvTtnRDvudXKx-VcQh3qIWCrwXePQ/ viewform (20.10.2020).

[106] https://www.surveymonkey.co.uk/r/pandemicdream (20.10.2020).

[107] https://www.schlafcoaching.org/ (20.10.2020).

По време на своите антропологични изследвания в Африка К. Г. Юнг научава от племето елгони в източната част на континента каква е разликата между обикновените и „големите“ сънища – онези, които се отнасят до цялото племе и които обикновено се сънуват от лечителя. „Големите“ сънища служат да „насочват човека във великата тъмнина“ (Jung 1976: 286, par. 674). Такива „големи“ сънища се появяват във важни периоди в живота на индивида, когато той е отворен към колективната архетипна образност, характерна за неговия социум – т.нар. колективно несъзнавано на групата. В този смисъл интернет пространството в момента се ползва като институция, която символично предпазва глобалната и локалните общности от алиенация (Edinger 1992: 65–66) именно чрез споделянето на сънищата, свързани с пандемията. Споделеното сънуване помага на две нива: индивидуално – за всеки сънуващ, и колективно – за общността като свидетел или пряк участник в изграждането на новия „съновен речник“ на образите на COVID-19. В този процес ние всички сме актьори в една по-голяма колективна драма.

„Големите“ сънища стигат отвъд границите на личните събития в живота на индивида. През есента на 1913 г. по време на пътуване в родната Швейцария Юнг има следното повтарящо се видение:

> *Ужасяващо наводнение покрива земите между Северно море и Алпите; когато водите достигат швейцарската граница, планините се вдигат като щит пред водната маса. Огромни жълти вълни с отломки от човешката цивилизация и хиляди тела на удавници. Скоро водите стават кървави* (Jung 1989: 175)[108].

През пролетта и лятото на 1914 г. Юнг сънува три пъти следния сън:

> *Посред лято арктическа ледена вълна облива брега. Цели области са обезлюдени. Всяка зеленина е убита от леда. В третия сън страшният студ се спуска от космоса. Само едно дърво стои с листата си, но без плодове (по-късно Юнг го тълкува като собственото си дърво на живота), а скрежът променя листата му в сладки гроздове с лечебни сокове. Юнг откъсва гроздето и го раздава на голяма очакваща го тълпа* (Jung 1989: 175–176)[109].

На 1 август същата година избухва Първата световна война, една от най-големите кризи на XX в.; по това време Юнг окончателно разграничава своята школа от теорията на Фройд.

Защо се случват „големите“ сънища? Определени промени в констелацията на психичните доминанти (архетипите), които носят или придружават дълготрайни трансформации на колективната психика, се отразяват в сънищата на общността. „Такива обекти провокират, повече от всичко друго, съзнателни и несъзнавани фантазии, първите пораждат спе-

[108] Превод М. Виденова.
[109] Превод М. Виденова.

кулативни догадки и чисти фабрикации, а вторите подхранват една митологична основа, неотделима от тези провокативни наблюдения. [...] Към тези две каузални взаимовръзки трябва да добавим и трета възможност, а именно „синхроничността“[110], т.е. акаузалното значимо съвпадение – един проблем, занимавал умовете на хората още от времето на Йолинкс, Лайбниц и Шопенхауер. Хипотезата е, че тя има специално отношение към феномени, свързани с архетипни психични процеси“ (Jung 1978: 7[111]).

В настоящия анализ ще се спрем на тези три нива, на които реагира общността при настъпили осезаеми за нея събития: нивото на съзнателните фантазии, на несъзнаваните фантазии и на синхроничността. Как се проявяват те по време на коронавирусната пандемия?

Съзнателни фантазии

Със *съзнателните фантазии* във връзка с коронавирусната пандемия, които можем да наблюдаваме на локално и световно ниво, можем да свържем разнообразните конспиративни теории за нейния произход и разпространение. Така например във Великобритания бяха нападнати и повредени кули за 5G мрежа с твърдения в публичното пространство, че спомагат за разпространение на вируса[112]. У нас национално представително проучване на „Тренд“, проведено сред 1008 респонденти през юни 2020 г., показва как 43% подкрепят твърдението, че „коронавирусът е изкуствено създадена болест с цел фармацевтичните компании да печелят“. Двадесет и два процента и 21% смятат съответно, че „чрез ваксината за коронавирус ще се поставят чипове в хората с цел контрол над тях“ и че „Бил Гейтс стои зад пандемията от коронавирус, за да контролира хората чрез чипове, които ще бъдат поставяни в тях с ваксина за вируса“[113].

Несъзнавани фантазии

На нивото на *несъзнаваните фантазии*, подхранващи една „митологична основа“, както пише Юнг, можем да открием редица любопитни феномени, случили се в нашето общество през последните месеци. Коронавирусът се появи като отделен персонаж в някои традиционни обреди като кукерските игри. През м. март в публичната група в социалните мрежи беше публикуван запис на кукер, който с традиционен костюм и танц със звънци гони „злото“ (коронавируса) в междублоко-

---

[110] Синхроничността е концепция, въведена от К. Г. Юнг за обозначаване на събития, които оформят смислено съвпадение, но без причинна връзка помежду си.

[111] Превод М. Виденова.

[112] https://www.nytimes.com/2020/04/10/technology/coronavirus-5g-uk.html (20.10.2020).

[113] https://rctrend.bg/project/нагласи-на-българите-спрямо-конспира/ (18.09.2020).

вото пространство на жк „Св. Троица“ под аплодисментите на живущите в околните жилищни блокове[114]. По-рано същия месец, на 1 март, в с. Габарево, обл. Стара Загора, по време на традиционните кукерски игри като отделен женски демоничен персонаж беше представен „Коронавирус“, който разпространяваше зараза сред хората от бутилка с черно съдържимо и носеше медицинска маска на устата си (ил. 1). Болестотворният агент беше театрално неутрализиран от позитивен мъжки персонаж, облечен с медицинско предпазно облекло и противогаз, който пръскаше ароматна розова вода по публиката[115].

Страхът от коронавируса, понякога осъзнаван, а друг път останал преживян на подпрагово предсъзнавано равнище, се отразява и в сънищата на хората. Деирдре Барет, изследовател на съня и сънуването от Харвард, описва три най-чести типа сънища в тази връзка (сред 9000 сънища, събрани до края на март 2020 г.): че сънуващият или негови близки *се разболяват*; сънища за една *невидима заплаха* (или различни *зооморфни репрезентации* на болестта); сънища със сюжет за *покана от или контакт с починалите* (Barrett 2020). Към тях тя добавя и *други видове сънища*, наблюдавани по време на коронавирусната пандемия: травматични, както и такива, насочени към бъдещето: постапокалиптични сценарии, сънуване на лек и/или оздравяване; възстановяване на планетата.

У нас в момента се провежда „Кутия за сънища“ − изследователски проект за анализ на сънища, част от международния проект „Dream box. Dream analysis research project“[116]. Проектът изследва значението на сънищата в колективното пространство, свързани с пандемията от COVID-19, с ръководител на българския проект Михаела Виденова (БОАП „К. Г. Юнг“), а ръководител от Полската асоциация по юнгианска анализа е Katarzyna Czy. Към 20.10.2020 г. българските участници са 422 (от които 374 жени, 48 мъже, средна възраст 50 г.)[117]; полските участници са 181; международната група участници е с представители от Дания – един, САЩ – трима, Великобритания – един, Италия – един, Словения – един.

В българската извадка най-много сънувания спадат в категорията „Страх от вируса“, „Сънуване на невидима заплаха“ – най-разпространеният мотив по принцип, що се отнася до кошмари[118]. Контент анали-

---

[114] Лично интернет наблюдение от 20.03.2020 г.; https://www.facebook.com/100010715831298/videos/1085883138445537 (20.10.2020).

[115] Описанието е направено по лични теренни наблюдения в с. Габарево на 01.03.2020 г.

[116] Вж. https://forms.gle/vjP8ospKCCWeaYWEA (20.10.2020).

[117] Към събраните към проекта сънища и сред част от цитираните в този текст са използвани и събраните от Детелина Стаменова. Вж. https://www.detelinastamenova.com/tag (20.10.2020).

[118] Leslie Ellis 2020: There Are No Bad Dreams: Surprising Truths About Nightmares. Online lecture on Jung Platform, 07.2020. – https://www.jungplatform.com/store/nightmares-and-anxiety-dreams-in-times-of-crisis/ (20.10.2020). Специални благодарности на Махиел Клерк и за предоставената стипендия от екипа на Jung Platform за участие в обучението

зът към м. август 2020 г. показва близо 45% сънища, свързани с човечеството и обществото, и 40%, в които присъстват членове на семейството и близки, следвани от 36% на картини на затворено пространство. Предвид динамичната промяна на пандемичната обстановка и участието на все повече участници предстоят финални изводи за съдържанието на съновната извадка.

Разпространеното мнение на специалистите, които изследват съня, е, че „лошите" сънища са част от естествения процес по преработка на травматични преживявания и действат като инструменти, свързани с емоционалните процеси по възстановяване. В този смисъл от психологическа гледна точка е очаквана появата на кошмарни съновни елементи в период, когато на индивидуално и колективно ниво се преживяват редица загуби (емоционални, физически, финансови, загуба на правото за свободно придвижване и много други). Загубата, смъртта и опасението за зараза са чести мотиви в сънищата на участниците в изследването. Те се появяват като буквални образи на опасност:

Сънувах, че се опитвам да кажа нещо и гласът ми е дразнещ. В следващия момент вече усещам, че започвам да се задушавам. Веднага си мисля: „Ето, разболях се, не можа да ми се размине" (сън от 02.05.2020 г.)[119].

Че ме ваксинират два пъти срещу COVID-19 и след втората ваксина животът ми е застрашен. Няма наоколо кой да ми помогне (22.04.2020)[120].

Сънувах, че сме се събрали с роднини (явно е било някакъв празник, защото не се събираме често просто така) и един момент почва да ме боли гърлото и да кашлям. Закашлях се много тежко и изкарах някакви храчки, в които имаше и розови оттенъци. Казах си, ето – хванал съм коронавируса и почнах да се чудя откъде може да е станало, при положение, че никой около мен не е болен. Не се притесних за себе си, а само за хората около мен, да не ги заразя… (29.04.2020)[121].

Бях в семеен дом, който приличаше повече на дворец. Бях някъде на тавана. Измерих си температурата и тя достигна 40 градуса – знаех, че съм заразена с коронавирус. Въпреки това напуснах къщата и отидох на представлението, в което участваше сестра ми. Видях я на сцената и тя ме гледаше с укор, защото трябваше да съм вкъщи. Чувствах се виновна, че напуснах къщата в това състояние и че вероятно заразявах другите с вируса (12.03.2020)[122].

„Nightmares and Anxiety Dreams in Times of Crisis" („Кошмари и тревожни сънища по време на криза").

[119] България, записала Михаела Виденова (занапред обозначено с инициали М. В.).

[120] България, записала М. В.

[121] България, записала М. В.

[122] Полша, записала Catarzyna Czy (занапред обозначено с инициали С. С.), превод от полски М. В.

Опасността се появява и в зооморфен образ (диви животни, насекоми, въшки, дребни животни и др.), и в образи на свръхестествени същества (чудовища, духове, извънземни):

Сънувах, че съм в парк, гора, гони ме мечка и ме стига, аз съм прегърнала едно дърво и чакам да ме нападне. Моля се за чудо за спасение. Тогава си казах, че сам трябва да си помогне човек, за да му помогне и Вселената. Почнах да бягам с всички сили и се спасих (08.04.2020)[123].

[Аз] *съм на някакъв плаж и от водата излезе някакво деформирано подобие на човек и започна да ме гони. Знаех, че иска да ме убие. Мъжът ми опита да ме защити, но чудовището сякаш го хипнотизира. Започнах да бягам и ме обзе ужасна паника, намерих една врата и слязох в нещо като лабиринт от подземия, в които почти нямаше осветление и беше много студено. Чувах как чудовището тича след мен и продължавах да се лутам и да тичам, затварях врати и се опитвах да ги заключа, за да не ме намери, но някак все успяваше да ме стигне. Събудих се ужасно уплашена и със сърцебиене, мъжът ми ми каза, че съм крещяла насън* (17.04.2020)[124].

Сънувам, че бягам от нещо насън. По едно време поглеждам към тавана на стаята, в която съм, и виждам като от анимация някакво същество, което прилича на октопод и се разпространява. Гледаме го с приятеля ми и той казва: „Това е вирус, трябва да намерим ваксина, за да го спрем", и в следващия момент бягаме, а то ни гони (28.04.2020[125]).

Сънувах нашествие на извънземна цивилизация няколко пъти, както и че предстои краят на света и се подготвяме за него (16.04.2020)[126].

Сънувах, че спя, а в съня ме измъчваше злобен дух, той ме дърпаше за косата. Опитвах се да крещя за помощ, когато се събудих от първия си сън (реално продължавах да спя). Вече не можех да го виждам, но усещах, че духът все още е там с предупреждение, известие, че е тук и няма да ме напусне, страхувах се от лошата съдба. Скоро щях да отида на работа по служба (аз съм лекар) и се страхувах, че той ще направи нещо, за да ме озлоби по време на работа (25.03.2020)[127].

Сънувах, че група деца са ми взели колата. Разиграват ме, затова им взех ключа и това ги изплаши. Извиках шефа си и започнах да бягам. Щом прекрачих прага, видях Мат Деймън (моят демон[128]), започна да идва към мен, за да ме убие. Бях изплашен до смърт и се опитвах да изляза през най-близката врата. Той ме последва, но ужасът беше толкова

---

[123] България, записала М. В.

[124] България, записала Детелина Стаменова (занапред обозначено с инициали Д. С.).

[125] България, записала Д. С.

[126] България, записала Д. С.

[127] Полша, записала С. С., превод от полски М. В.

[128] На английски език фамилията „Damon" и думата за демон „daemon" имат близко произношение. – Бел. авт.

голям, че се събудих в паника. Явно нещо дълбоко се размърдва в психиката ми. Снощи пак имах страшен кошмар! Чувствам, сякаш подземният свят ме преследва и няма спасение (13.04.2020)[129].

Тъмната, хтонична, дива природа, към която принадлежат и болестите в митологичните представи, се появява като опозиция на светлия, човешки, подреден свят и в следния сън:

Бях заключен в колата си на улицата. С ужас гледах как огромната тълпа участва в улични игри. Хората бяха развълнувани да видят диви животни, поканени на платформата. Сред тях вниманието ми беше привлечено особено от лъва и белия див кон. Изплашени от ситуацията, животните се тъпчат и нападат помежду си. Вбесен лъв нападна ужасения кон. Хората гледаха със задоволство как животните се наранявят... Изпитах страх. Заключен в колата си, наблюдавах тълпата и животните, гледайки упорито бруталността на сцената и емоциите на публиката. Тогава имаше промяна. Животните се освободиха и започнаха да бягат яростно в обратната посока, към тълпата. Лъвът стигна до хората със зъби. Конят потъпка избягалите. Тотална паника избухна. Кървавото отмъщение започна (30.03.2020)[130].

Сред сънуващи в САЩ по време на пандемията Д. Барет описва като чест съновен сюжет присъствието на починали роднини. Например жена е поканена по време на карантината на семеен пикник, но пристигайки, установява, че останалите присъстващи са починалите членове на семейството ѝ, а не живите. Друга сънуваща описва, че по време на социалната изолация насън се среща с починалите си майка и баба, които ѝ съобщават, че идват да я отведат със себе си. Тя моли да си стегне първо багажа и сред вещите ѝ е фоторамка с паметни моменти от живота ѝ. Жената осъзнава, че е имала добър живот и не е готова да си тръгне (Barrett 2020: 22–23). У нас почти една пета от всички сънища споделят подобен сюжет.

Сънувах починалия дядо на моя приятелка. Минавах покрай тях и го видях в двора на къщата им. Осъзнавах, че е починал, и реших да вляза да се срещна с него. Попитах го как е там горе. Той ми отговори, че е добре, спокойно е. Попитах го дали иска да предам на някого нещо, но каза, че няма какво. Каза, че ни гледа отгоре в момента как сме дезориентирани и се лутаме като мравки (05.05.2020)[131].

Сънувам мъртви хора. В тези сънища те са спокойни, следят ме или аз ги търся. Знам, че са мъртви, но усещам присъствието им (14.03.2020)[132].

---

[129] САЩ, записала С. С., превод от английски М. В.
[130] Полша, записала С. С., превод от полски М. В.
[131] България, записала М. В.
[132] Полша, записала С. С., превод от полски М. В.

Срещата с починалите понякога носи дар, предзнаменование или съобщение.

Аз съм в хотел, защото ще се включа в конферентно събитие. Не успявам да осъществя контакти с важни за мен хора. Лутам се по етажите на хотела с един асансьор. На един от етажите ме пресреща мъж, който ми се струва познат. Той ми подава книжен плик, в който има подарък за мен от моя покоен съпруг. Казва ми: „Виждаш ли, това е важно за теб!". Уплаших се и се събудих (3.06.2020[133]).

Другият сън беше с една жена в ковчег, която ми каза да запомня периода от две години и седем месеца (16.04.2020)[134].

В някои сънища темата за среща с починали близки, болестта и зооморфни образи се смесват.

Сънувах старото си – вече мъртво – куче. Той имаше кашлица, от гърлото му се изсипваха хрускания, докато той кашляше. Потупах го по начина, по който потупвате някой, който не може да се изкашля (10.04.2020)[135].

Някои сънища имат апокалиптичен сюжет без изрично наличие на образи на смъртта/починали или засягат темата за война, нашествия.

Сънувам къщата на село, но тя е развалина. Сънувам бродещи старци из двора, които не познавам – загубили са се. Сънувам сакати пилета, суша, падаща мазилка, пълзящи сенки. Вуйчо ми е белобрад умопомрачен старец. Опитвам се да поправя нещата, упътвам заблудените старци, започвам да поливам, търся да боядисам, гоня сакатите пилета, за да им помогна. И се будя, преди да успея (02.06.2020)[136].

Сънувах как сме във война и доктор Менгеле се е върнал да прави опити (18.04.2020)[137].

В този смисъл можем да предположим, че извънредното пандемично положение се преживява като лиминален период, в който е „избледняла" границата между света на живите и мъртвите, между настоящето и миналото – както това е валидно например за българските народни вярвания за Петдесетница, Мръсните дни и др. Неизбежността на цикъла на времето, последващата смърт след изживения живот се отразяват в сънищата на участниците и вероятно са свързани с екзистенциални преживявания и размисли, породени от пандемията. Можем да ги видим в съновни елементи като следните:

---

[133] България, записала М. В.
[134] България, записала *Д.* С.
[135] Полша, записала С. С., превод от полски М. В.
[136] България, записала М. В.
[137] България, записала *Д.* С.

Сънувам нещо много пренаситено, шумно, плътно, гъсто. Не мога да схвана какво е. Събуждам се, докато се обръщам в леглото, и осъзнавам, че това е пазар. Има много хора. Много е плътно. Пазарът се намира извън стените на огромен средновековен град, но… Пазарът обаче е по-скоро съвременен. Има и нещо старо. Това е една съвременна амалгама от всичко, което е било. „Колко скучно“, мисля си насън. Та аз сънувам ежедневието в буквално съответствие във времето. Масата от хора е като една пълноводна бавнотечаща река. Не можеш да се измъкнеш от нея. Течението те носи в посока, която не зависи от теб (17.05.2020)[138].

В допълнение към апокалиптичните сюжети, в които не може да се намери спасение или безопасно оттегляне от идваща заплаха, се срещат редица сънища, в които основни теми са евакуация, търсене на безопасно място или бягство от опасност, затворени пространства, инкубация.

Видях хора, скрити в планината. Стотици, хиляди хора. Най-отгоре се стеснява като комин. Тук излетяха латински думи, изречени яростно като екзорсизъм. Тъмножълта светлина по грапавите стени, виждам тези неразбираеми думи, изписани с трепереща черни готически букви във въздуха, някои, които разпознавам, макар и без сигурност: „обвинение“, „разпятие“, „ехо“. Някой навлиза по-дълбоко в планината, има тъмни коридори и дори врати. Някои се избягват, хората говорят за отпътувания шепнешком, сякаш е забранено. Невидима в тъмното, продавачка на плетени пуловери за пътуване, грозна, с паднали очи, показва три пуловера в невъзможни цветове, вероятно само тъмнината е известна, те са силни цветове, тъмнината ги заобикаля, но не прониква в нишките им, до цвета, сякаш е отделно съществуване и може да падне, ако се разклати (13.04.2020)[139].

Болнични стаи, които за момент приемам като хотелски, после пак става ясно, че са болнични (28.04.2020)[140].

Разхождам се с момиче по улицата, когато срещаме бившата ми приятелка. Тя ни разказва как е започнала да живее усамотено в гората и е направила програма на компютъра си, която да отговаря на хората във Фейсбук вместо нея, за да може да се усамоти още повече (17.04.2020)[141].

Синхроничност

Близо една четвърт от всички сънуващи у нас са имали т.нар. „големи сънища“ или прогностични сънища, които предхождат датата на обявеното извънредно положение у нас.

---

[138] България, записала М. В.
[139] Полша, записала С. С., превод от полски М. В.
[140] България, записала Д. С.
[141] България, записала Д. С.

Сънувах че съм в гора, после се озовах в нещо като склад за дърва. Имаше много дърва (цели стълбове, ненацепени, без клонки и листа, само стълбовете) и бяха наредени на снопове, и се подготвяха за горене. Всяко едно от дърветата беше човешка душа. Чуваха се невероятни писъци и реване. Чуваха се много молитви, усещаше се невероятна болка. Чувството беше ужасно. Сноповете се нареждаха един след друг и всички изгаряха, с всеки следващ сноп виковете бяха все по-ужасяващи. В пореден, но не последен сноп, нещо ме притискаше и дърпаше, караше ме да легна върху снопа. Аз не исках. Много плаках и много се молех. Обяснявах, че имам недовършени работи, молех се за още един шанс и някакъв невидим глас ми прошепваше, че вече нищо няма значение и спасение няма. Някаква невидима сила ме избутваше към снопа, върху който трябваше да легна. Колкото по-близо отивах, толкова повече ревях и се молех, в същото време осъзнавах, че спасение няма. Не помня дали в крайна сметка легнах на въпросния сноп, или просто се събудих (15.12.2019)[142].

В този случай дървото символизира човешките души, покосени от огън, подобен на огнената природа на ада в християнството, в който на адски мъки са подложени грешниците.

Сънувах, че пътувам в някакъв тролей и виждам задръстване пред нас близо до една спирка. Точно преди да спре тролея – някой беше с мене и ми закри очите. Питах го: „Какво става?“, той ми каза: „Да не видиш умрялата жена“. Оказа се, че някаква жена е умряла близо до спирката. Всичко беше в кръв и само кръвта видях, но не и жената. А хората седяха наоколо и гледаха, като на сеир. Тя явно беше умряла там няколко часа по-рано, но по някакви причини не махаха тялото ѝ. В съня ми беше станал все едно някакъв инцидент, но като че ли не беше блъсната от нещо, а беше убита, заради многото кръв. Когато сънувах съня, реших, че е заради тази истерия отвсякъде с този вирус, макар и сънят ми да нямаше нищо общо с вируси. Три дни по-късно обаче чух за починала жена от вируса, всички говореха за нея и чак тогава си спомних за съня, как всички я бяха наобиколили и гледаха. Започнах да се чудя дали не съм сънувал първата жертва в България, която е именно жена? Зачудих се обаче, че в съня ми беше убита от някого. Дали няма да се окаже, че наистина е пуснат нарочно този вирус, както се говори. Може и да е съвпадение, но кой знае… Също така с това закриване на очите ми, за да не видя трупа ѝ, дали не ме предпазват някак...? (08.03.2020)[143].

В полската група участници също се срещат прогностични сънища.

Научавам за експлозията на ядрена бомба в Краков (50 км от дома ми). Ударната вълна е на път да пристигне. Въпрос на време е. Отварям

[142] България, записала М. В.
[143] България, записала М. В.

карта на Гугъл и местата по света са маркирани с бомби (както коронавирусът е означен сега). Ясно ми е, че вече няма спасение и че ще умра. Сънят продължава с напускането на мазето към гората. Околностите са покрити с тъмнорозова и оранжева светлина. Появява се моята жена. Изпитвам съжаление. Знам, че нищо не мога да направя по този въпрос и усещам сериозността на ситуацията с всички сили. Повече няма да виждам близките си. Окончателност. Събудих се развълнуван. Още няколко дни се чувствах ужасно (31.01.2020)[144].

Отивам до прозореца. Казвам, че нещо се случва и трябва да го затворя, защото духа. И тогава на хоризонта виждам как сякаш половин огнена топка удря Земята. Виждам мощна ударна вълна, която унищожава всичко. Мисля, че дори чувам гръм и трясък. Викам на децата: „Благодаря и ви обичам, и... приключихме". Събуждам се (20.01.2020)[145].

Предшестващите събитията „големи" сънища съдържат архетипни елементи, „символни образи, каквито срещаме в психичната история на човечеството", и именно тези елементи ги превръщат в „най-голямата скъпоценност в съкровищницата на психичното преживяване" (Юнг 1994: 17) поради свързаността си с несъзнавания пласт на колективната психика.

Бях в пещера, в галерия с много висок свод. Имаше много хора около мен. Погледнах нагоре и видях, че върху нас бавно се спуска огромен бял юрган, който ни покрива всичките (15.02.2020)[146].

Голям сандък е отворен и различни животни чакат по двойки отпред (спомням си конкретно два жирафа). Божият глас ми казва (под формата на енергия, която ме изпълва): „Беше толкова тревожна за два месеца, защото всички стават така нервни и оживени, когато идва Ноевият ковчег". В съня аз си казвам: „Какво е Ноевият ковчег?" и отговорът е: „Място, където да съхраниш живота, докато условията правят съществуването му невъзможно и после, като отмине страшното, да е запазен и да можеш да населиш наново Земята". Беше важно и че животните са по двойки, че да може да се плодят (30.12.2019)[147].

Можем да отнесем цитираните предхождащи сънища към третата възможност, за която пише К. Г. Юнг, а именно *синхроничността*. „Сънят, така да се каже, идва от една непозната част на психиката и може би подготвя сънуващия за събитията на следващия ден" (Юнг 1993: 12). „Сънищата подготвят, предвестяват или предупреждават за определени ситуации, често далеч преди те реално да се случат. Това не е задължително някакво чудо или предварително знание. Повечето кризи и опас-

[144] Полша, записала С. С., превод от полски М. В.
[145] Полша, записала С. С., превод от полски М. В.
[146] България, записала М. В.
[147] България, записала М. В.

ни ситуации имат продължителна инкубация, само че съзнателният ум не е наясно с това. Сънищата издават тази тайна“ (Jung 2011: 88)[148].

Ноевият ковчег като символ на възможното съхраняване на живота на Земята и последващото обновление свидетелства за една оптимистична нагласа в сънуващия – онова, което Д. Барет нарича „сънища за възстановяване на планетата“ (Barrett 2020). Този сън можем да отнесем към отделна група сънища, свързани с образи и мотиви на избавлението. Срещат се и други такива, без изрично да са предхождащи:

[...] *огромен кораб, като съвремен Ноев ковчег, от който излизаха хора и животни, и започваха да плуват в лабиринт от скали...* (16.04.2020)[149].

Друг сън с позитивни мотиви на свързване със света е следният:

Сънувах, че съм на изпит в космоса. Бяхме група от няколко души, непознати за мен, придружавани от учител. Докосвахме се до различни небесни тела и ни бяха задавани различни въпроси. В един момент учителят ни попита: „Какво е космосът?“. Всички започнаха да дават различни отговори. След това замълчаха и аз отговорих: „Космосът е дом... дом за всички нас“. След което учителят ме погледна и с жест ми показа, че това е верният отговор. Събудих се удовлетворена и по-спокойна (28.04.2020)[150].

Усещането за принадлежност към света и Вселената е засилено в множество съновни мотиви, в които съновният Аз се грижи за животни, растения, групи от хора. В някои случаи усещането за катастрофа и заплаха е смесено с успокоение, че всичко ще бъде наред (както беше и в моя сън).

Виждам експлозия в небето. Знам, че нещо не е наред с някакъв самолет. Търся го с безпокойство. Знам, че е на път да падне. Когато го виждам, се оказва, че лети към мен. Страхувам се, че ще падне върху мен. Бягам, гледайки назад. Той е там. Има една приятелка с мен, карам я да побърза, влача я малко. Чувствам се много уплашен, заплашен. Самолетът лети точно над мен. И някъде по-нататък пада. Не виждам този момент. Виждам само останките и хората. Окървавен, уплашен, бавно се възстановявам от катастрофата. Някой ми казва, че всички са оцелели, никой не е умрял, на никого не се е случило нищо сериозно. Чувствам се облекчен. Знам, че всичко ще се оправи. Сънят ме докосна много, досега е с мен. Спомням си го много добре и особено чувството на облекчение, че нищо не се е случило, че ще се оправи (09.03.2020)[151].

---

[148] Превод М. Виденова.

[149] България, записала Д. С.

[150] България, записала Д. С.

[151] Този и следващият сън са от полската група сънуващи, записала С. С. В Полша извънредното положение бе обявено на 04.03.2020 г. Превод от полски М. В.

Сънувах, че съм някъде на края на света, в някаква далечна страна. Изведнъж имаше климатична катастрофа – някакво голямо цунами и ураган, които взеха нещата ми (туристическа раница с моите неща), тогава бях в хотела. Целият свят е сякаш сринат от това бедствие. По-късно стигнах до дома си и се оказа, че раницата ми с моите неща по някакъв начин е стигнала до там и си ги върнах (05.03.2020).

* * *

„Когато излезем оттук – пише Георги Господинов по повод на коронавирусната инфекция, – светът от вчера ще е останал само в книгите, филмите и сънищата ни. Ще трябва да го възстановяваме по тях и по спомен" (Господинов 2020). Необходима е нова психологическа нагласа за тези нови времена, не можем да разчитаме на старите модели на поведение и мислене. Ситуациите на криза могат да се разглеждат и като своеобразен обред за преминаване (в смисъла на Арнолд ван Женеп), възможност за личен, но и за колективен растеж и трансформация. В ритуалите на преход има обикновено три стъпки: сепарация (отделяне), лиминалност (пребиваване „отвъд") и инкорпорация (връщане в общността в нов статус). Първата стъпка на преход е сепарация от своите близки и познати, от своите ежедневни активности, от досегашната си социална идентичност – социалната епидемична изолация е своеобразна активна сепарация. Втората стъпка включва среща с предизвикателство, с определено страдание; в психологически смисъл – слизане в дълбините на душата. Това е възможност за размисъл и среща със себе си. За съзнаване. Третата стъпка е връщане отново в общността в трансформирана форма, която е призната от нея. И тук сънищата могат да имат огромна роля, особено ако социумът гледа на тях като на културна ценност.

Литература

Анчев, Анатол 1995: *Сънища и фолклор (по материали от Сакар планина)*. София: ЕИМ – БАН.

Анчев, Анатол 1998: *Фолклор и сънища II (по материали от Банско)*. София: Типтоп прес.

Господинов, Георги 22020: Емоционално от Георги Господинов: Когато се събудим в свят без коронавирус. – https://www.dw.com/bg/емоционално-от-георги-господинов-когато-се-събудим-в-свят-без-коронавирус/a-52965375 (20.10.2020).

Фон Франц, Мари-Луиз 2002: *Предсказване и синхроничност*. Плевен: Леге Артис.

Юнг, Карл Густав 1993: *Избрано. Книга първа*. Плевен: Евразия-Абагар.

Юнг, Карл Густав 1994: *Избрано. Книга трета*. Плевен: Евразия-Абагар.

Anchev, Anatol 2011: *A Soothsaying Book*. Sofia: Feneya.
Barrett, Deirdre 2020: *Pandemic Dreams*. Great Britain: Oneiroi Press.
Edinger, Edward 1992: *Ego and Archetype. Individuation and the Religious Function of the Psyche*. Boston, London: Shambala.
Hall, James 1983: *Jungian Dream Interpretation. A Handbook of Theory and Practice*. Toronto: Inner City Books.
Jung, Carl Gustav 1975: *The Collected Works of C. G. Jung, Vol. 8. The Structure and Dynamics of the Psyche*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
Jung, Carl Gustav 1976: *Collected Works, Vol. 18. The Symbolic Life. Miscellaneous Writings*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
Jung, Carl Gustav 1978: *Flying Saucers. A Modern Myth of Things Seen in the Skies*. Princeton: Princeton University Press.
Jung, Carl Gustav 1989: *Memories, dreams, reflections by C. G. Jung*. NY: Vintage Books.
Jung, Carl Gustav 2011: *The Undiscovered Self. Symbols and the Interpretation of Dreams*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
Kron, Tamar 2019: *Dreaming under Fire: The Psyche in times of Continuous Stress*. Paper at IAAP International Congress, Vienna, August 2019.
Roesler, Christian 2019: *Jungian Theory of Dreaming and Contemporary Dream Research – Findings from the Research Project "Structural Dream Analysis"*. Paper at IAAP International Congress, Vienna, August 2019.
Tedlock, Barbara 1987: Dreaming and Dream Research. – In: *Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations.* Ed. Barbara Tedlock. Cambridge: Cambridge University Press, 1–30.
Vedfelt, Ole 2019: *Integration Versus Conflict Between Schools of Dream Theory and Dreamwork*. Paper at IAAP International Congress, Vienna, August 2019.

Михаела Виденова
Българско общество по аналитична психология „К. Г. Юнг"
videnova.mi@gmail.com



Персонажи от кукерски игри в с. Габарево, обл. Стара Загора: мъж, облечен в женски дрехи и медицинска предпазна маска на лицето, е демоничният персонаж Коронавирус и разпространява сред публиката зараза от бутилка с черно съдържание; друг мъж с предпазно медицинско облекло и противогаз „лекува“ публиката чрез напръскване с ароматна розова вода, 01.03.2020 г. Снимка: Михаела Виденова

ГЕНЕРАЛА И НЕГОВОТО ФЕНСТВО. НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЕДНА „ПАНДЕМИЯ НА УЧАСТИЕТО“

Ангелина Илиева

Резюме. Статията представя и обсъжда медийния образ на генерал Венцислав Мутафчийски, ръководител на Националния оперативен щаб за борба с пандемията от COVID-19 в България, и неговите прочити и интерпретации от аудиторията. Поставен във фокуса на медийното внимание от самото начало на кризата, Мутафчийски бързо се превръща в знаменитост, в обект на фенство. Около неговия медиен образ, оформен в публичното въображение като военновременен лидер, се разгръща фенкултура с всички характерни аспекти и измерения: фенове и антифенове, „утвърждаващо“ и „преобразуващо“ фенство. Като фикционален персонаж *Генерала* се появява в множество форми на „народното творчество“: стихотворения, песни, материални обекти, вицове, фалшиви новини, конспиративни теории, мемета. Така *Генерала* се превръща в основен персонаж на българския пандемичен фолклор и център на една „пандемия на участието“.

Ключови думи: COVID-19, генерал Мутафчийски, фенство, пандемия на участието

THE GENERAL AND HIS FANDOM. OBSERVATIONS ON A PARTICIPATORY PANDEMIC

Angelina Ilieva

Abstract. The paper presents and discusses the media image of general Ventsislav Mutafchiyski – head of the National Operational Headquarters for the fight against the COVID-19 pandemic in Bulgaria – and its readings and interpretations by the audience. Placed in the focus of media attention at the very beginning of the crisis, Mutafchiyski quickly became a celebrity and an object of fandom. Around his media persona, shaped in the public imagination as a wartime leader, a fan culture has grown in all its characteristic features and dimensions: fans and *antifans*, *affirmative* and *transformative* fandom. As a fictional character, he appeared in many forms of vernacular creativity: poems, songs, material objects, jokes, fake news, conspiracy theories, and memes. In this way, *The General* became the main character of Bulgarian pandemic folklore and the focal point of a participatory pandemic.

Keywords: COVID-19, general Mutafchiyski, fandom, participatory pandemic

На 24 февруари 2020 г., след извънредно заседание на Консултативния съвет за национална сигурност, българското правителство обявява сформирането на кризисен щаб за противодействие на разпространението на COVID-19 в България. За негов председател е посочен началникът на Военномедицинска академия генерал-майор професор д-р Венцислав Мутафчийски, д.м.н. Щабът е създаден със заповед на министър-председателя Бойко Борисов, наречен е Национален оперативен щаб (НОЩ), а основна негова дейност е „да организира, координира и наблюдава всички действия на компетентните органи във връзка с предотвратяване на разпространението на COVID-19, както и да събира, обобщава и анализира цялата информация за развитието на ситуацията, свързана с разпространението на COVID-19, и да информира медиите и обществеността“[152]. Изпълняването на последната част от задълженията си – информирането на медиите и обществеността, Щабът започва с първия си брифинг пред медиите на 25 февруари, ден преди формалното си създаване и две седмици преди установяването на първите случаи на COVID-19 в страната. В следващите сто дни, до момента на прекратяването им на 4 юни 2020 г., Щабът изнася 129 информационни брифинга, като в това число не са включени извънредните брифинги и различните медийни участия на неговите членове[153].

При този организационен модел, избран от българското правителство, на практика цялата официална информация за развитието на пандемията и за предприеманите противоепидемични мерки е комуникирана (или най-малкото коментирана) от НОЩ и главно от неговия председател Венцислав Мутафчийски. В ситуация на повишена тревожност и засилено търсене на легитимна информация вниманието и на медиите, и на обществеността се съсредоточава върху една личност и нейните публични изяви. Мутафчийски не само ръководи информационните брифинги, но и присъства осезаемо във всички равнища на медийната екосистема – от новинарските емисии и професионалните журналистически материали, през наблюдения, анализи и записи в блогосферата, до фейсбук статуси и форумни коментари. Поставен в центъра на управлението на кризата и във фокуса на медийното внимание, председателят на НОЩ набира изключителна популярност, превръща се в знаменитост, в обект на фенство.

Фенството и културата на участието

Макар и чуждица, думата *фенство* е отдавна усвоена в българския език като всекидневно понятие за силна емоционална привързаност,

[152] Заповед № Р-37/26.02.2020, достъпна на https://coronavirus.bg/bg/231 (17.09.2020).

[153] Брифинг на Националния оперативен щаб от 4 юни 2020 г., достъпен на https://coronavirus.bg/bg/briefings/130 (17.09.2020).

изразявана най-често с крайни думи и жестове. За фенове обикновено се определят безусловно преданите, обожаващи привърженици на спортни отбори или музикални изпълнители. Като научен термин обаче „фенство“ е далеч по-сложно понятие, има няколко десетилетия академична история и може да се отнася както към явлението, така и към неговите носители – феновете, като съвкупност.

Съвременното разбиране за фенството е установено от влиятелния медиен и културен теоретик Хенри Дженкинс в книгата му „Текстовите бракониери: телевизионните фенове и културата на участието“ от 1992 г. „Текстовите бракониери“ представя група фенове на телевизионни сериали не просто като пасивни зрители, а като креативна общност, която заема „сурови семиотични материали“ от предлаганото им телевизионно съдържание, за да ги преработи в собствено творчество: феновски разкази, видеоремикси, песни, рисунки, костюми. В тази книга, която се превръща в основополагаща за изследванията на фенкултурите, Дженкинс дефинира пет същностни измерения на фенството: 1) като особен начин на възприемане на телевизионното съдържание; 2) като специфичен набор от критически и интерпретативни практики; 3) като основа за потребителски активизъм; 4) като художествен свят, който поддържа специфични форми на културно производство и 5) като алтернативна социална общност (Jenkins 1992: 277–281). Първоначалният смисъл, който Дженкинс влага в термина „култура на участието“ според собствените му уточнения по-късно, е за „едно не съвсем осъзнато смесване на форми на културно производство и форми на социален обмен“, в чийто контекст всяко интерпретиране, създаване, подбор или разпространение е смислен начин на участие (Jenkins, Ito, Boyd 2016: 2).

Повлиян от доминиращата в онзи момент семиотична парадигма в културните и медийните изследвания и особено от класическото есе на Стюарт Хол „Кодиране/декодиране“ (Hall 1980), Дженкинс разбира фенството като „договорено четене“ и неговото творческо продължение в рамките на една интерпретативна и креативна общност (вж. също и Jenkins 2018). Докато за Стюарт Хол актът на четене и интерпретиране на медийните текстове е индивидуален за всеки член на дадена аудитория и зависи от неговата социална позиция, то Дженкинс разглежда рецепцията като колективен процес: като процес на договаряне на значения между членовете на дадена аудитория. Това позволява далеч по-сложно осмисляне на фенството – не просто като „обожаваща публика“, а в целия спектър от отношения и реакции. Фенството се установява като научно понятие за *активно ангажиране с дадено медийно или културно явление*, изразено като *избор*, *отношение* или *действие*. Емоциите, които мотивират и движат това ангажиране, не са непременно положителни, нито непременно крайни. Един медиен образ, художествено произведение или изпълнител могат да провокират както възхищение, любов, обожание, така и неприязън, присмех, омраза. Феновете и антифеновете, т.е. онези, които изпитват

„силна неприязън към даден текст или жанр, като го смятат за безсмислен, безинтересен, нравствено несъстоятелен и/или естетически глупав“ (Gray 2003: 70), се възприемат като двете страни на едно и също явление, тъй като и двете групи изразяват емоционално ангажиране с определени медийни, художествени или културни форми, като и в двата случая то се проявява активно, през избори и действия.

За над три десетилетия история на фенкултурните изследвания все още не са приключени споровете каква степен на ангажиране и под каква точно форма са конституиращи за идентичността *фен*. Съществуват теории за различни типове фенове в зависимост от начините, по които фенството се проявява: „утвърждаващи фенове“ (affirmative fans), които „предпочитат да колекционират, гледат и играят, да обсъждат, анализират и критикуват“, и „преобразуващи фенове“ (transformative fans), които си присвояват светове и персонажи, било като разказват истории за тях, като се костюмират и превъплъщават в тях, като създават изкуство или се ангажират с която и да е от многото форми на активно феновско участие (Hellekson, Busse 2014: 3–4). Междувременно *култура на участието* еволюира от понятие, описващо специфични културни явления, до ключов термин, обясняващ обичайните всекидневни нагласи и поведение на милионите потребители на Web 2.0. Той означава вече не просто културното производство и социалното взаимодействие на феновските общности, а „се отнася към редица най-различни групи, които разгръщат широко медийно производство и разпространение в услуга на своите колективни интереси, тъй като много учени свързват представите за фенството с по-общия дискурс за участието във и чрез медиите“ (Jenkins, Ford, Green 2013: 2). Технологичните платформи на Web 2.0 и особено социалните мрежи променят водещия принцип в съвременната медийна среда от „разпространение“ към „циркулиране“, а това означава културен модел с още по-висока степен на участие, в който хората „оформят, споделят, прерамкират и ремиксират медийното съдържание по може би невъобразими допреди начини“ (ibid.). Днешният свят е дефиниран от технологичните възможности за създаване и споделяне на знания и творчество, на идеи и каузи, а участието може да се осъществява чрез безброй индивидуални или колективни действия: от проста обмяна на готварски рецепти или мнения за книги и филми до мащабни проекти като Уикипедия; от всекидневни жестове на взаимопомощ до мобилизиране в значими демократични процеси и движения на гражданския активизъм (вж. Delwiche, Henderson (eds.) 2013).

Венцислав Мутафчийски като обект на фенство

Както отбелязват медийни наблюдатели, в разглеждания период Венцислав Мутафчийски не просто доминира, но и контролира дискурса за епидемията: той е „строг, загрижен генерал, който е придобил

статут на „глас на съдбата“. Лично оповестява пораженията от заразата и лично преценява за какво още може да се говори“ (Лозанов 2020). Председателят на НОЩ е „превърнат в медийна звезда“, „в лицето на невиждана здравна криза“: „Микрофоните сочат към него, понякога и за неща, за които нито той, нито Щабът носят отговорност или трябва да дават мнение“ (Уебкафе 2020). За времето на тоталното му медийно присъствие значителна част от българското общество заема позицията на негови фенове или антифенове. В по-меките си форми това отношение се проявява например в неизбежното му обсъждане в разговори на живо или в някой от многобройните спорове онлайн между негови привърженици и противници. В крайните си форми то мотивира публикуваните в социалните мрежи романтични обяснения в любов или получаваните смъртни заплахи, за които Мутафчийски разказва в интервю за „Дойче веле“[154].

Разгледано през цитираното по-горе класическо есе на Стюарт Хол „Кодиране/декодиране“ (Hall 1980), отношението на аудиторията към медийния образ на Венцислав Мутафчийски може да се представи като процес на възприемане и производство на значения, при който една съвкупност от медийни текстове – публичните изяви на председателя на НОЩ, са „четени“ и осмисляни от аудиторията. Тъй като в случая тази аудитория е голяма и разнородна, то и „прочитите“, т.е. декодирането, разбирането и реакцията на всеки текст, са много различни, зависят от конкретни нагласи, предпочитания, интереси и се осъществяват в различен контекст. Индивидуалното възприемане и тълкуване на медийния образ на Мутафчийски невинаги е завършено или окончателно, то подлежи на допълнително оформяне или трансформиране в последващите „договорени четения“ и колективни интерпретации (Jenkins 2018), в дискусии и спорове на живо или онлайн с други фенове и антифенове. При това взаимодействие между текста и аудиторията, между членовете на аудиторията и между различните „прочити“ в публичното въображение възниква и се оформя един отделен образ или *персонаж*. Съществуването на този колективно въобразяван персонаж и неговата обособеност не са винаги и напълно осъзнавани от аудиторията, но разграничаването е важно за целите на анализа, затова тук ще го наричам с прозвището, с което той най-често е назоваван в публичното пространство – *Генерала*.

Генерала е доловимо различен от реалната личност Мутафчийски и това се дължи до голяма степен на конкретния набор черти, роли и реторики, предпочетени при „кодирането“ на медийния му образ още с първите брифинги. Въпреки че подробности за личността и семейството на председателя на НОЩ са по-късно издирени и публикувани от

[154] Вж. https://dariknews.bg/novini/bylgariia/gen.-vencislav-mutafchijski-veche-poluchavam-smyrtni-zaplahi-2223640 (17.09.2020).

таблоидни издания, неговият медиен образ първоначално изглежда напълно лишен от частен живот. Останалите публични роли на Венцислав Мутафчийски – на лекар, професор по хирургия и мениджър на престижна болница[155], са оставени на заден план, за да бъде сложен силен акцент върху чертите му на висш военен офицер: появява се винаги в униформа, речникът му е наситен с ярки фигури, като „задава се епидемия с невиждана ярост", „времена на изпитания", „физическото оцеляване на населението на Европа"[156], изказванията му са подчинени на ключовите идеи за „дисциплина" и „отговорност". Внушенията на образа и реторичните фигури са навярно съзнателно търсени и избрани, те съвпадат по смисъл и съдържание с посланията на европейските лидери, излъчени в този момент: например метафората „ние сме във война" на френския президент Еманюел Макрон[157] или обявяването на здравната криза за най-голямото изпитание след Втората световна война от германския канцлер Ангела Меркел[158]. Разликата е в това, че в стратегията за управлението на кризата, предприета от българското правителство, освен метафората за война на публиката е внушена и представата за военновременен лидер.

Около Венцислав Мутафчийски се разгръща цялостна фенкултура във всичките ѝ равнища и аспекти: позитивни, „утвърждаващи", негативни, „преобразуващи". Всекидневните брифинги, а и останалите медийни изяви на председателя на НОЩ се следят от аудиторията с близко и пълно внимание, дори отделни епизоди от тях се изрязват и споделят в социалните мрежи, за да провокират дискусии. Части от изказванията му се възпроизвеждат многократно и се превръщат в крилати фрази. Във Фейсбук се създават посветени на него групи с различни цели и мотивация, както е видно и от названията им: „Генералът каза!"[159], „Аз подкрепям генерал Мутафчийски"[160], „Генерал Мутафчийски ПРЕЗИДЕНТ!"[161], „Мутафчийски Рулз"[162] и др. Тези групи скоро се превръщат в основни

---

[155] Вж. https://www.vma.bg/Бригаден-генерал-професор-д-р-Венцислав-Мутафчийски-д-м-н-FACS.html (17.09.2020).

[156] Вж. https://www.svobodnaevropa.bg/a/30488088.html (17.09.2020).

[157] Вж. https://www.svobodnaevropa.bg/a/30492478.html (17.09.2020).

[158] Вж. https://www.dw.com/bg/меркел-коронавирусът-е-най-голямото-предизвикателство-от-втората-световна-война-насам/a-52830623 (17.09.2020).

[159] Към момента на приключване на работата ми по този текст групата е заключена от администрацията на Фейсбук. Последно фиксираният от мен брой на участниците в групата е от 17.08.2020 г.: 97 856 членове.

[160] Създадена на 14.03.2020 г., 17 396 членове. – https://www.facebook.com/groups/519134345645398/ (17.09.2020).

[161] Създадена на 17.03.2020 г., 3657 членове. – https://www.facebook.com/groups/561505638125376 (17.09.2020).

[162] Създадена на 21.03.2020 г., 3737 членове. – https://www.facebook.com/groups/629456334504004 (17.09.2020).

места за разпространение и обсъждане на разнообразно творчество с главен герой Генерала. Типизирани негови изображения заедно с меметични фрази – „*Да не излиза*!“, „*Ти къде*?“ или „*Спазвай дистанция*“ – се появяват върху фланелки, чорапи, плажни хавлии, автомобили, дори върху торта[163], прическа[164] и великденски яйца (ил. 1). Народната певица Смиляна Захариева, „жената с най-мощния глас“, му посвещава специално изпълнение от терасата си[165]. Генерал Мутафчийски логично присъства във вдъхновеното от коронавирусната криза песенно творчество (подробно за *коронавируса като муза* вж. Вихра Баева в този сборник) и се споменава в авторска поезия – например в стихотворението „Родина“ на Ивайло Диманов[166]. Превърнат е в музикален изпълнител: части от неговите брифинги и интервюта са миксирани като парчетата „Отиваме на купон!“[167] и „Стой си вкъщи“[168]. В тях Мутафчийски „рапира“ основни забрани и препоръки – „*не, не отивате* [на купон]“, „*не е време за купони*“, „*само изолация*“, „*стой си вкъщи*“, „*това е извънредно положение, трябва да се спазва*“ и т.н. В ютюб канала на „Мисирки рекърдс“, където са публикувани, двете парчета имат общо над 600 000 гледания. В социалните мрежи анонимно се разпространяват полусериозни-полушеговити любовни стихове, посветени на него (вж. Приложение № 1)[169]. „Един безработен програмист в карантина“ създава видеоиграта „Короньо vs Генерала“, в която управляваният от играча персонаж на Генерала обикаля улиците на големи български градове и „*карантинира всички непослушковци*“, преди злодеят вирус да е пристигнал[170].

Паралелно с положителните аспекти на фенкултурата се поражда и набира сила и антифенството, като може да бъдат отбелязани поне две върхови точки на публичното му проявление: след излъчен в края на март новинарски репортаж, в който се вижда как Мутафчийски сваля маската си, за да целуне икона, и след емоционалното прекъсване на интервюто му с журналистката Миролюба Бенатова с думите: „Очаквам да измрат много хора. Яко да измрат“. И в двата случая гневът на антифеновете е провокиран от етични въпроси, той е реакция на техния „прочит“ и възприемане на Генерала като „морален текст“ (вж. Gray 2005). И

---

[163] Вж. https://www.bgdnes.bg/Article/8403113 (17.09.2020).

[164] Вж. https://btvnovinite.bg/bulgaria/obrazat-na-vencislav-mutafchijski-se-prevarna-v-pricheska-video.html (17.09.2020).

[165] Вж. https://www.bgonair.bg/a/163-lyubopitno/191317-smilyana-zaharieva-posveti-pesen-na-gen-mutafchiyski-video (17.09.2020).

[166] Вж. https://www.eurochicago.com/2020/04/dimanov/ (17.09.2020).

[167] Вж. https://www.youtube.com/watch?v=a66LfI6bTvc (17.09.2020).

[168] Вж. https://www.youtube.com/watch?v=3rOJ_zurlMQ (17.09.2020).

[169] Всички цитирани материали в статията и в приложенията към нея са свалени от социалната мрежа Фейсбук. Част от тях са предадени в архива на НЦНКН при ИЕФЕМ – БАН (сигн. № ФтАИФ 1856), друга част се съхраняват в личния архив на автора.

[170] Вж. https://koronio-vs-generala.com/ (23.10.2020).

двата случая предизвикват остри коментари и спорове в мрежата, които може да бъдат разглеждани като примери за *фентагонизъм* – сблъсък между различни фракции на фенството, изразяващи противоположни позиции или интереси и в „дискурсивен конфликт" на различните „истини" и интерпретации[171] (вж. Johnson 2007).

Генерала като персонаж в пандемичното творчество

Създаваното и циркулиращо в социалните мрежи „народно творчество" в разглеждания период, особено интензивно по времето на действащото в страната извънредно положение (13 март – 13 май 2020 г.), може да се причисли към различни добре познати на социологията и фолклористиката жанрови форми: слухове, конспиративни теории, вицове, фалшиви новини (пародии на новини), мемета. Онова, което ги обединява, е, че всички те са породени като социалнопсихологически *реакции на кризата*, целят нейното обясняване, овладяване и неутрализиране. Всяка епидемия от вирусно заболяване е неизбежно съпътствана и от „епидемия от слухове" (Lee 2014) – бързо разпространявани части непотвърдена информация или по-големи наративни единици – съвременни/градски легенди, на основата на които се изграждат различни конспиративни теории (Barkun 2003: 10–13, Campion-Vincent 2005, Kalmre 2017: 8). Конспиративните теории са опит да се очертае и обясни злото в един свят, основан на умишлеността, в който няма инциденти и съвпадения, видимите причини или мотиви за събитията и постъпките са измамни и в който съществуват схеми, модели и връзки между привидно случайните събития, които просто трябва да бъдат открити (Barkun 2003: 2–3). По тези причини конспиративните теории са възприемани от изследователите било като вид „фолклорна социология" или „фолклорна история", било като „съвременна митология" (вж. Campion-Vincent 2005 и цит. лит.).

Пандемията от COVID-19 е благоприятна среда за възникване и разпространение на слухове и конспиративни теории, защото съчетава здравна, икономическа и социалнопсихологическа криза с множество неизяснени въпроси за произхода, характера и възможното лечение на заболяването, както и пълна несигурност за бъдещето. Като лице на управлението на кризата, Мутафчийски се появява в различни по сложност и по степен на фантастичност сюжети: като идеолог на противоепидемичните мерки, предприети от българското правителство с цел установяване на диктатура (ил. 2); като участник в *измамата коронавирус*, подкупен с

[171] Вж. например коментарите към новината от 14 май във фейсбук страницата на „Дневник". – https://www.facebook.com/dnevnik/posts/10157413814628310 (17.09.2020).

500 милиона евро, *преведени в безименна сметка в Швейцария*[172]; и дори като марионетка, управлявана от вездесъщи и всесилни извънземни[173]. В тези сюжети персонажът на Генерала е представян ту като първоизточник на злото, ту като негов безволев инструмент, а в отделни, по-сложно структурирани конспиративни сценарии – като брънка от верига задкулисни заговори и зависимости, организирани в *огромна тайна камарила, наречена Дълбоката държава, която дърпа юздите на целия поробен свят*[174].

Конспиративните теории са колективни реакции на чувствата за несигурност и безпокойство в ситуации на социална криза. Доказано най-успешната стратегия за справяне с тези чувства обаче си остава тази на смеха с неповторимата му способност да направи заплахата по-малко страшна (подробно за *смеха срещу коронавируса* вж. Станой Станоев в този сборник). Хумористичните жанрове – пародии, вицове и мемета, доминират интернет пространството в този период като *нюзлор* или „фолклор, който коментира актуалните събития" (Frank 2011: 7). Генерала се явява като персонаж във фалшиви новини от „доброкачествената" разновидност (вж. Frank 2018) – сатирични или пародийни новини, съчинявани анонимно или под псевдоним и публикувани в сайтове и блогове за политически хумор. Той е герой и на немалко вицове, свързани с коронавирусната пандемия (вж. Приложение № 2). В най-силна степен обаче креативните импулси на участието са осъществени чрез жанра на т.нар. мемета, където и персонажът на Генерала е най-пълно усвоен.

Понятието *интернет меме* е основано на идеята на Ричард Докинс за културния *мем*[175] – малка културна единица, било то мелодия, фраза, начин на обличане или идея, която се разпространява от човек на човек посредством копиране или подражаване. Като дигитален жанр мемета се наричат „група дигитални единици, споделящи общи характеристики като съдържание, форма и/или позиция, които са създадени със съзнанието едни за други и са разпространявани, имитирани и/или преобразувани през интернет от множество потребители" (Shifman 2014: 41). По форма тези дигитални единици могат да бъдат най-различни и да принадлежат към различни жанрови разновидности: изображения с текст върху тях (т.нар. image macros), променени с фотошоп фотографии, редактирани видеоклипове, „гневни комикси" и др. (ibid.: 100–118). Оно-

---

[172] Вж. https://www.facebook.com/ventsislav.angelov.39/posts/3481675358527732 (17.09.2020).

[173] Вж. http://bezistena.blog.bg/history/2020/05/24/zashto-izvynzemnite-nasiliha-generala-da-izdade-kakvo-shte-s.1712058 (17.09.2020).

[174] Вж. https://www.facebook.com/groups/562996350397736/permalink/3191748830855795/ (26.10.2020).

[175] Вместо английското произнасяне и на двете думи като „мийм" тук предпочитам възприетите вече в преводи и публикации на български език варианти „мем" за термина на Докинс и „меме" за дигиталния жанр, което помага и за по-удобното им разграничаване.

ва, което ги обединява, е именно колективното им създаване като верига от вариации. Една популярна фраза, изображение или видео сами по себе си все още не са меме; за да се превърнат в меме, те трябва да бъдат усвоени и преработени в множество варианти, с множество различни интерпретации. Така, макар и привидно банални и незначителни, мемета отразяват дълбоки социални и културни структури и са разглеждани от изследователите като *дигитален фолклор* (McNeill 2009) или като *(пост)модерен фолклор*, чрез който се изграждат споделени идеи, норми и ценности (Shifman 2014: 15). Този жанр разчита изцяло на интертекстуални връзки, на присвояване, смесване и ремикс; негова фундаментална логика е тази на „текстовото бракониерство" (вж. Milner 2016: 26–29) и в този смисъл той изцяло въплъщава принципите и механизмите на участието в културата. Според най-нови изследвания мемета са и най-популярният съвременен жанр за политически коментари, политическо ангажиране и *политическа съпротива* (Denisova 2019: 32–38).

Мнозинството от създаваните в този период мемета с главен герой Генерала[176] има диалогична структура, а това отразява донякъде и медийната роля на Венцислав Мутафчийски – той е човекът, който отговаря на всички въпроси. Като основна тема, с най-много на брой интерпретации, се откроява представянето на Генерала в диалог с популярни творби: две изображения, от които първото илюстрира известна фраза от книга, кадър от филм или рефрен от песен, а второто е снимка на Генерала, придружена от текст, изразяващ забрана, ограничение или санкция. За втората част на мемета най-често се използва конкретен набор от снимки и повтарящи се по смисъл фрази като *„Да не излиза!"*, *„Ти къде?"*, *„Не може!"*, *„Марш вкъщи!"*, *„Правилно!"*, *„Браво, точно така!"*, т.е. *мемети чни изображения*, придружени от *мемети чни фрази* (вж. Milner 2016: 17–18). Например:

Валя Балканска: *Излел е Дельо хайдутин* / Генерала: *Днес няма да излиза* (ил. 3);

Кадър от „Властелина на пръстените": *Фродо, тръгваме на най-великото приключение* / Генерала: *Не тръгвате!*;

Димчо Дебелянов: *Да се завърнеш в бащината къща* / Генерала: *Само ако си регистриран там по настоящ адрес*;

Рокгрупа „Щурците": *Аз те чакам за среща* / *аз те чакам, но моля те* / *ти да минеш по другия бряг…* / Генерала: *Идеално! Точно така!*.

В такава роля той се появява и в сюжет на пародийна новина, в която предполагаемо е забранил провеждането на митинг на екоактивистката Грета Тунберг в Синеморец[177]. При тези интерпретации Генерала стои най-близо до медийния си образ и е вид персонаж – метонимия

[176] Анализът се основава на колекция от над 500 изображения. – Бел. авт.

[177] Вж. https://www.nenovinite.com/ne/svqt/gen-maitapchiiski-tunberg (17.09.2020).

на противоепидемичните мерки. В подобни като идея и структура и също немалко на брой мемета неговите „правомощия“ да налага забрани и санкции се преувеличават до абсурд, за да обхванат неуправляеми естествени процеси (Родилка: *Раждам, докторе, излиза!* / Генерала: *Да не излиза*), важни политически решения (Борис Джонсън: *Излизаме от ЕС* / Генерала: *Не, не излизате!!!*) и дори ключови религиозни събития като Възкресение Христово (ил. 4). Сходна интерпретация и същевременно допълваща хиперболизирането на образа е фалшивата новина за абсурдни ограничения и санкции на движението в пространството на дома, публикувана в сайта „Не!Новините“[178].

Своеобразно надграждане над тази основна група интерпретации са многобройните последващи превъплъщения и употреби на персонажа в най-различни области и ситуации с различни идеи и намерения. Генерала се усвоява като инструмент за изразяване на мнения, оценки или желания, на политически нагласи или социални напрежения. Персонажът му започва да дава съвети като: „*Да се пие БИРА!*“, „*Козунаци да не се ядат, само да се лайкват!*“ или „*Маската трябва да се носи и вкъщи, за да ядете по-малко!*“. Възприетата диалогична форма в мемета се използва, за да бъде противопоставен на премиера или президента, например:

Бойко Борисов: *Дали ще ми минат номерата пред хората?* / Генерала: *Няма да минат!*;

Румен Радев: *Налагам вето!* / Генерала: *Налягай си парцалите!*;

Бойко Борисов: *Отивам за 4 мандат* / Генерала: *Не, не отиваш*;

Румен Радев: *На 9 май отивам в Москва*. / Генерала: *Никъде не отиваш!*

Персонажът му се появява в илюстрации на разпространявани вицове и шеги, свързани с пандемията (Журналисти: *Кое е най-неизползваното нещо по време на карантина?* / Генерала: *Сутиените!*) или говори от името на разочаровани футболни фенове (Николай Михайлов: *Генерале, боли ме главата. Дали не хванах вируса?* / Генерала: *Не вярвам, Ники. Ти една топка не можеш да хванеш, та камо ли вирус*.). Тази активно въобразявана „многофункционалност“ на Генерала е доловена и хумористично описана в авторската статия, публикувана на сайта за „*щури новини*“ Brato.bg под заглавие „Президент, учител, треньор по футбол и още какво може да стане ген.-майор Мутафчийски“[179]. Последна, но не и по значение, е употребата на неговия персонаж като изразител на съпротивата срещу прокарваните противоепидемични мерки, на недоволството от логическите несъответствия или от честата промяна на правилата и препоръките за поведение (ил. 5–6).

---

[178] Вж. https://www.nenovinite.com/ne/politika/kpp-mezhdu-hola-i-toaletnata (17.09.2020).

[179] Вж. https://brato.bg/67472-prezident-uchitel-trenior-po-futbol-i-oshte-kakvo-moje-da-stane-gen-maior-mutafchiiski/ (17.09.2020).

Отделна тема за интерпретации, която може да бъде проследена в различните хумористични жанрове, е медийното отразяване на пандемията и въпросите, задавани по време на информационните брифинги от журналистите, особено от представители на таблоидните медии. Във фалшиво интервю, публикувано в блога „Бъзикилийкс", оценката, изразена чрез персонажа на Генерала, е силно критична:

„Откакто участвам в тези брифинги, се наслушах на какви ли не тъпи въпроси, на които и Господ не би могъл да отговори, но това не е най-страшното. Най-страшното е, че след всеки досег с журналисти се чувствам все по-тъп и по-тъп и се улавям, че самият аз вече говоря глупости. Честно ви казвам, започвам да разбирам хората, които не гледат телевизия и не четат вестници"[180].

Сайтът за фалшиви новини „Не!Новините" пък публикува списък от „10 малоумни въпроса, които все още не са зададени на проф. Мутафчийски", например „Как така се разболяват хора в България, след като тук не ядем прилепи?", „Коя зодия е най-уязвима от заразата според математическите модели?" и „Вярно ли е, че един от заболелите се излекувал, кашляйки наопаки?"[181]. Една от основните функции на сатиричните фалшиви новини е да преобръщат кодовете и конвенциите на традиционната журналистика и посредством иронията и пародията да разкриват несъответствията, неточностите и несполуките в медийното отразяване на значими социално-политически събития (Reilly 2012). В посочените примери Генерала е използван като инструмент на тази функция. В жанра на меметата като персонификация на абсурдните въпроси, задавани по време на брифингите, се представя най-често журналистката Ива Николова, която пита например: „*Генерал Мутафчийски, възможно ли е самозаразяване, ако по време на кашляне човек се самонаплюе?*". Във вицовете се появява сюжет, в който Генерала постъпва в болница с тежка черепна травма, причинена от тъп въпрос (вж. Приложение № 2).

Подобно на много други фолклорни персонажи, Генерала е *амбивалентен* персонаж. В зависимост от нагласите, вижданията, специфичните цели или настроението на своите фенове/антифенове, той е осмислян, въобразяван и съответно пресъздаван като добър (ил. 7), лош (ил. 8) или секси (ил. 9). Сексуализирането на любими персонажи, представянето им в романтичен и/или еротичен контекст, е обичайно за преобразуващите аспекти на фенкултурите и е характерна черта например за жанра фенфикшън (вж. Hellekson, Busse (eds.) 2014). Многобройните му роли и превъплъщения – като Супермен, героят защитник на човечеството; като злата фея от приказките; като сексапилен австралийски пожарни-

[180] Вж. https://neverojatno.wordpress.com/2020/04/09/general-3/ (17.09.2020).

[181] Вж. https://www.nenovinite.com/ne/rubriki/10-maloumni-vuprosa-koito-vse-oshene-sa-zadadeni-na-prof-mutafchijski (17.09.2020).

кар; а също и като Наполеон или Хитлер, като Мистър Бийн, като Морфей от „Матрицата“, като Краля на нощта от „Игра на тронове“ и като много други популярни герои – са не само рефлексии на различните отношения, гледни точки и „прочити“. Те в немалка степен отразяват и колективната *творческа игра* на въобразявания и интерпретации, удоволствието от създаване на нови и нови културни форми от феновете – за феновете.

Аспекти и ефекти на „пандемията на участието“

Наблюдаваните и анализирани тук явления и процеси сами по себе си не са новост, те са добре познати на всеки изследовател на фенкултурите. Новото и различното тук е, че за първи път наблюдаваме как оперира културата на участието в условия на пандемия. В ситуация на наложено физическо дистанциране културните механизми на свързване, общуване, обмяна на идеи и творчество в дигитална среда придобиват допълнително значение и смисъл. Обяснимо, цялата енергия на обществото е насочена към здравната криза, с всички произтичащи от това активно ангажиране позитивни и негативни ефекти.

В един труден период, през който немалко членове на обществото преминават във физическо усамотение, споделените интереси предоставят мотиви за свързване, общуване и съвместно действие. Ангажирането с културните практики на фенството – не само с измислянето на вицове или създаването на мемета, но също и събирането им в колекции, оформянето им като видеоклипове за Ютюб[182], разпространяването и обсъждането им в социалните мрежи и т.н. – има безспорно положителни социалнопсихологически функции. След обявеното на 2 май спиране на всекидневните брифинги на НОЩ в социалните мрежи се надига вълна от емоционални реакции: „*Спри, не си отивай!*“, „*Ще ни липсваш, Генерале!*“, „*Краят на една епоха*“, и призиви „*Върнете Генерала на хората!*“. Добавената в този момент нова реакция във Фейсбук „*Дори и разделени, пак сме заедно*“, представена от емоджи, прегърнало сърчице, е преработена в емоджи, прегърнало Генерала (ил. 10) – един удачен символ както за връзката между Генерала и неговото фенство, така и за *свързващата роля на фенкултурата*.

От друга страна, управляващите кризата се оказаха като че ли неподготвени да посрещнат всички предизвикателства на участието, възприемано от тях като проява на публична „истерия“ или „стрес“. При избрания от тях модел за информиране на медиите и обществеността и положителните, и отрицателните ефекти от тази „пандемия на участието“ рефлектират предимно върху председателя на Националния оперативен

[182] Вж. https://www.youtube.com/watch?v=rWjWgZai1rI (26.10.2020).

щаб – един непосилен товар, който Венцислав Мутафчийски опитва да свали от себе си с напускането на публичната сцена. Мотивите за прекратяване на редовните медийни брифинги – първо със свеждането им до веднъж седмично, а след 4 юни с окончателното им спиране – са официално обяснени като отпадане на нуждата от тях, тъй като „българското общество е достатъчно добре информирано за коронавируса", а също и с виждането, че „брифингите нанасят повече вреда, отколкото полза"[183]. В брифинга от 29 април 2020 г. Венцислав Мутафчийски изразява желанието на Националния оперативен щаб да бъде променен информационният модел, тъй като той е изключително стресов и за членовете на НОЩ, и за обществото: „Ние проявяваме пълно разбиране към нашите съграждани, че може би им омръзнахме, а пък и преносителите на лоши вести ги убиват. На път сме да ни убият"[184]. Последното твърдение е вероятно повлияно поне отчасти и от „тъмната страна" на фенкултурата. Както отбелязват някои изследователи на антифенството – в случаите, когато неговата враждебност и агресия са насочени към личност, а не към текст или жанр, то и изразяваните негативни емоции, обиди, заплахи и „език на омраза" имат реално негативно въздействие (вж. Jane 2014).

Разглежданият случай е интересен и с особеното съчетаване и проявление на различни аспекти на културата на участието. Логичен отговор на решението на българското правителство да комуникира официалната информация за кризата изцяло през НОЩ и главно през неговия председател е това, че значима част от публичната реакция на кризата се осъществява като фенкултура: когато медийното внимание е насочено към една личност като носител на всички отговори, то и процесите на рецепция и интерпретация обяснимо се фокусират върху същата личност. В опита си да провокират чувство на отговорност и дисциплина сред гражданите, управляващите кризата изграждат медиен образ на военновременен лидер за нейния всекидневен говорител. Аудиторията си присвоява този медиен образ, преработва го в съзвучие със собствените си разнопосочни интереси и го превръща в основен инструмент за политически коментар и за политическа съпротива. На едно по-абстрактно равнище Генерала е не просто персонаж с оспорвани „прочити" и интерпретации, а пресечна точка за множество конфликтни интереси, зона за политически сблъсък: между управляващите и обществеността, между налаганите противоепидемични мерки и недоволството срещу тях, между различни групи в обществото. Доколкото все още нито пандемията, нито мандатът на НОЩ са приключили, предстои да видим какви промени ще претърпят стратегиите за управление и комуника-

[183] Вж. също реакции и спекулации за мотивите, изразени от политически личности, на https://dnes.dir.bg/politika/zashto-spryaha-brifingite-s-mutafchiyski (17.09.2020).

[184] Брифинг на Националния оперативен щаб от 29 април 2020 г., достъпен на https://coronavirus.bg/bg/briefings/77 (17.09.2020).

ция на кризата, а също и какви нови културни форми или персонажи ще породи културата на участието.

Литература

Лозанов, Георги 2020: Коронавирус и медии: Мутафчийски на върха на пирамидата. – *DW*, 08.04.2020 г., https://www.dw.com/bg/коронавирус-и-медии-мутафчийски-на-върха-на-пирамидата/a-53056298 (17.09.2020).

Уебкафе 2020: Очаквай да се ядосат много хора. Яко да се ядосат. – *Webcafe*, 15.05.2020 г., https://webcafe.bg/caffeine/ochakvay-da-se-yadosat-mnogo-hora-yako-da-se-yadosat.html (17.09.2020).

Barkun, Michael 2003: *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

Campion-Vincent, Véronique 2005: From Evil Others to Evil Elites: A Dominant Pattern in Conspiracy Theories Today. – In: *Rumor Mills: The Social Impact of Rumor and Legend*. Ed. Gary Alan Fine and Véronique Campion-Vincent. New York: Routledge, 103–122.

Delwiche, Aaron, Jennifer J. **Henderson** (eds.) 2013: *The Participatory Cultures Handbook*. New York and London: Routledge.

Denisova, Anastasia 2019: *Internet Memes and Society: Social, Cultural, and Political Contexts*. New York and London: Routledge.

Frank, Russell 2011: *Newslore: Contemporary Folklore on the Internet*. Jackson: University Press of Mississippi.

Frank, Russell 2018: Fake News vs. "Foke" News: A Brief, Personal, Recent History. – *Journal of American Folklore*, 131 (522), 379–387.

Gray, Jonathan 2003: New audiences, new textualities: anti-fans and non-fans. – *International Journal of Cultural Studies*, 6 (1), 64–81.

Gray, Jonathan 2005: Antifandom and the Moral Text. – *American Behavioral Scientist*, 48 (7), 840–858.

Hall, Stuart 1980: Encoding/decoding. – In: *Culture, Media, Language*. Ed. Stuart Hall et al. New York: Routledge in association with the CCCS, University of Birmingham, 117–127.

Hellekson, Karen, Kristina **Busse** (eds.) 2014: Introduction. – In: *The Fan Fiction Studies Reader*. Ed. Karen Hellekson and Kristina Busse. Iowa: University of Iowa Press, 1–17.

Jane, Emma A. 2014: Beyond Antifandom: Cheerleading, textual hate and new media ethics. – *International Journal of Cultural Studies*, 17 (2), 175–190.

Jenkins, Henry 1992: *Textual Poachers: Television Fans & Participatory Culture*. New York and London: Routledge.

Jenkins, Henry 2018: Fandom, Negotiation, and Participatory Culture. – In: *A Companion to Media Fandom and Fan Studies*. Ed. Paul Booth. Oxford: Wiley Blackwell, e-book.

Jenkins, Henry, Mizuko **Ito**, Danah **Boyd** 2016: *Participatory Culture in a Networked Era*. Cambridge: Polity Press.

Jenkins, Henry, Sam **Ford**, Joshua **Green** 2013: *Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture*. New York and London: New York University Press.

Johnson Derek 2007: Fan-tagonism: Factions, Institutions, and Constitutive Hegemonies of Fandom. – In: *Fandom: Identities and Communities in a Mediated World*. Ed. Jonathan Gray, Cornel Sandvoss and C. Lee Harrington. New York and London: New York University Press, 285–300.

Kalmre, Eda 2017: Introduction: The Social and Political Dynamic of Conspiracy Theories, Rumours, Fake News, and Belief Narratives. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 69; doi:10.7592/FEJF2017.69.introduction (26.10.2020).

Lee, Jon D. 2014: *An Epidemic of Rumors: How Stories Shape Our Perception of Disease*. Logan: Utah State University Press.

McNeill, Lynne S. 2009: The End of the Internet: A Folk Response to the Provision of Infinite Choice. – In: *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*. Ed. Trevor J. Blank. Logan, Utah: Utah State University Press, 80–97.

Milner, Ryan M. 2016: *The World Made Meme: Public Conversations and Participatory Media*. Cambridge and London: The MIT Press.

Reilly, Ian 2012: Satirical Fake News and/as American Political Discourse. – *The Journal of American Culture*, 35 (3), 258–275.

Shifman, Limor 2014: *Memes in Digital Culture*. Cambridge and London: The MIT Press.

Ангелина Илиева
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 6
1113 София, България
angelina.ilieva@iefem.bas.bg

ПРИЛОЖЕНИЯ

№ 1

Тоя мъж

Откакто зърнах Генерала,
ни съм ядла, ни съм спала.
Някак бързо, изведнъж,
сърцето взе ми тоя мъж.
Ту усмихва се, ту гледа изпод вежди,
разплаква ме и дава ми надежди.
Напук на тоя вирус мъчен,
гордо е в ефир изпъчен.
Какъв мъжкар. И май че е във форма –
си личи под тая униформа.
Моля се, копнея аз за ласка
от него, па макар и с маска.

И обратно на това, което каза,
на среща с него ще изляза!!!

№ 2

Чък Норис:
– Аз излизам!
Ген. Мутафчийски:
– Да, ти излизаш!

Ген. Мутафчийски е приет в болница с тежка черепна травма и мозъчно сътресение. Д-р Хаус прегледал пациента и заключил:
– Ударен е с нещо тежко и тъпо. По всяка вероятност – с много тъп въпрос.

– Ген. Мутафчийски, ще има ли тази година абитуриентски бал?
– Да, разбира се. Бал с маски!

– Ген. Мутафчийски, може ли да правим секс по време на карантината?
– Можете, но само по един.

– Тате, телефонът ти звъни!
– Какво пише?
– Ген. Мутафчийски.
– Вдигни, майка ти е.

Питат генерал Мутафчийски:
– Какво идва след пика?
А той отговаря:
– Без коз!

Журналистка пита генерал Мутафчийски:
– Господин генерал, как да разберем, че един мъж е богат?
А генералът ѝ отговорил:
– Разхожда се в парка без маска.

Ген. Мутафчийски:
– Донесъл съм тука едно тестче от МЕНСА. Който изкара IQ над 50, може да задава въпроси.

Мутафчийски е единственият мъж, който успя да вкара цяла България в леглото…

Както е тръгнало, тази година новогодишната реч ще я чете Мутафчийски…

Снегът е поръчан от генерал Мутафчийски, за да следи по стъпките дали някой не си е позволил да излезе.

– Едно време майка ми не ме пускаше да излизам, после – жена ми, а сега – Мутафчийски!

– Заплашвали Мутафчийски със смърт? Ама кой започна пръв, а?!

Приказките осиротяха: Спящата красавица спи, защото Мутафчийски не дава на принца да влезе и да я целуне без маска. Снежанка остана само с едно джудже заради забраната от групови събирания. Вълкът е под карантина заедно със седемте козлета. За последния се подозира, че се е презапасил с храна.

Представям си как излиза ген. Мутафчийски и казва:
– Това беше скрита камера…

– Маце, хайде да правим с*кс?
– Ти луд ли си, бе, та ние не се познаваме, даже нямаме нито един общ познат!
– Генерал Мутафчийски познаваш ли го?
– Познавам го.
– Ето готово, съблечай се!

Ако обичате някого, пуснете го да си тръгне. Ако не се върне, Мутафчийски ще ви го върне!



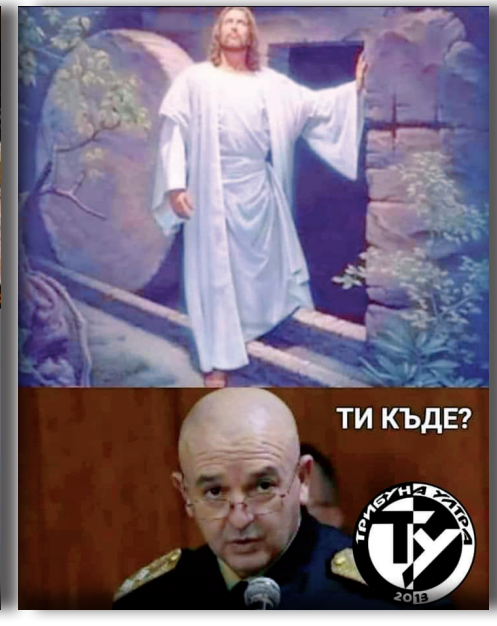
Ил. 1



Ил. 2



Ил. 3



Ил. 4


САПУН ГО МИЕ,
НО ЛЕКАРСТВО НЯМА,
неделята
СЛЪНЦЕ ГО УБИВА,
НО СТОЙТЕ СИ ВКЪЩИ.
ЛЕЧЕНИЕ НЯМА,
ИЗЛЕКУВАНИ ИМА!
ЩО Е ТО?

Ил. 5


От утре всички
да са с маски!
Без маски!
С маски!
Без маски!
С маски или
без маски?
Какво го слушате
изобщо тоя?

Ил. 6



Ил. 7



Ил. 8



Ил. 9



Ил. 10

КОРОНАВИРУСЪТ КАТО МУЗА. НОВОТО ПЕСЕННО ТВОРЧЕСТВО, ВДЪХНОВЕНО ОТ COVID-19, И НЕГОВИТЕ ФОЛКЛОРНИ ИЗМЕРЕНИЯ

Вихра Баева

Резюме. Статията предлага обзор на българските песни, вдъхновени от COVID-19, като избраните примери са групирани според музикалния жанр и типа творчество. Анализът е съсредоточен върху текстовете на песните и върху съпътстващите ги видеоклипове с фокус върху образите и представите, които те излъчват като своеобразна културна реакция на пандемичната ситуация. Отчитам и социалната рецепция на „корона" песните, отразена в броя гледания и отзивите в интернет пространството и в медийни публикации. Интересен въпрос, който разглежданите примери повдигат, се отнася към формите и начините, по които фолклорът присъства в това нововъзникнало творчество. На тази основа предлагам наблюдения за това дали и по какви начини традиционни модели и фолклорни образи се активират в ситуация на социална криза и в по-общ план, доколко фолклорът и фолклорното имат своето място в съвременен контекст.

Ключови думи: песни за COVID-19, съвременна българска музика, фолклор, съвременни фолклорни форми

CORONAVIRUS AS A MUSE. NEW SONG CREATION INSPIRED BY COVID-19, AND ITS FOLKLORIC ASPECTS

Vihra Baeva

Abstract. The article offers a survey of Bulgarian songs inspired by the COVID-19 pandemic. The selected examples are grouped according to the musical genre and the type of authorship. The analysis is focused on the songs' lyrics and the accompanying videos, with an accent on the images and ideas which they emit as a specific cultural response to the pandemic situation. The author also notes the social reception of the songs reflected in the views and comments on the internet and in media publications. An interesting question that the analyzed examples put forward refers to the forms and ways in which folklore is present in these newly created works. On that basis, observations are suggested on whether and how traditional models and folkloric images are activated in a situation of crisis, and on a more general scale, to what extent folklore and the folkloric mechanisms play a role in contemporary context.

Keywords: songs about COVID-19, contemporary Bulgarian music, folklore, contemporary forms of folklore

Освен всичките си мрачни, тревожни и потискащи проявления, епидемията от COVID-19 донесе и някои неочаквани ползи. Една от тях е своеобразният „коронабум“ в различните жанрове на изкуството, било то авторско или анонимно, разпространявано (обяснимо при тези условия) главно в социалните мрежи. Българското песенно творчество не прави изключение от общата тенденция. Съвсем скоро след идването на пандемията на българска територия и обявяването на извънредното положение у нас на 13 март 2020 г. започнаха да се появяват песни, свързани с тази тема. Вълната на „пандемично“ песенно творчество достигна апогея си от втората половина на март до април и постепенно затихна с края на извънредното положение на 13 май.

Настоящият текст има за цел да предложи обзор на българските песни, вдъхновени от COVID-19. Тъй като обемът на изследването не позволява пълна изчерпателност, някои примери ще останат извън обсега на вниманието[185]. Отбелязване заслужават и няколкото варианта на „Коронавирус кючек“, които следват модела „кючек срещу болест“, зададен вече от „Птичи грип“, „Свински грип“ и „Кашлица кючек“. Този тип творби обаче нямат текст, а разчитат само на заглавието си, за да демонстрират актуалност, и няма да са обект на анализ тук. Няма да се спирам и на тоталния балкански хит „Корона чао“[186] на Александар и Дац от Северна Македония, тъй като изследването се ограничава до песни, създадени у нас.

Избраните примери са групирани донякъде условно според музикалния жанр и типа творчество. Анализът е съсредоточен главно върху текстовете на песните, които разглеждам с методите на литературознанието и контент анализа. Отчасти обръщам внимание и на съпътстващите ги видеоклипове, с фокус върху образите и представите, които те излъчват като своеобразна културна реакция на кризисната ситуация, създадена от пандемията. Стремя се да отчитам и социалната рецепция на „корона“ песните, отразена в броя гледания и отзивите в интернет пространството и в медийни публикации. Интересен въпрос, който разглежданите примери повдигат и който ще коментирам в хода на анализа, се отнася към формите и начините, по които фолклорът присъства в това нововъзникнало творчество. На тази основа могат да се правят по-общи наблюдения за това дали и по какви начини традиционни модели и фолклорни образи се активират в ситуация на социална криза и в по-общ план, доколко фолклорът и фолклорното имат своето място в съвременен контекст.

---

[185] Вж. напр. https://goguide.bg/koi-kakvo-zashto/7368-5-BG-pesni-koito-vyzhvaliavat-koronavirusa (15.08.2020); https://www.monitor.bg/bg/a/view/korona-chao-se-razprostrani-kato-virus-na-balkanite-199532 (21.09.2020).

[186] https://www.youtube.com/watch?v=KK8zXgRCntU (06.09.2020).

Изясняването на понятията за *фолклор* и *фолклорно* не е предмет на този текст. В българската наука все още предстои дебатът около съвременното разбиране на фолклора и мястото му в постмодерния глобален свят на XXI в.[187] Тук ще се придържам към разбирането за *фолклора* като набор от устойчиви нагласи и модели за възприемане на света и културно реагиране, както и онези общи места (образи, мотиви, сюжети), които съставляват *фолклорното* в широкия смисъл на понятието и намират проявление както в „класическите" текстове на народното творчество, така и в по-широк спектър от културни експресии (вж. Баева 2012: 21–22).

Попфолк и бг поп

Сред първите произведения на пандемичната песенност – по време на поява, а и по популярност – беше песента **„И това ще отмине"** на тийндуета Денис Теофиков и Малката (артистичен псевдоним на певицата Ванеса)[188], които се изявяват в жанра на попфолка[189]. Песента, публикувана в Ютюб на 27 март, е продуцирана от доайена на попфолк индустрията у нас, компания „Пайнер Медия". Текстът е дело на Анастасия Мавродиева – утвърден текстописец в попфолк средите – и на лейбъла „Diamond Beat Production". Върху характерната ориенталска мелодика лирическият герой споделя фрустрациите си от коренните промени, настъпили във всекидневието му: *Десет дена със теб под карантина, / а вече струва ми се, че е година. / Няма барове, дискотеки, / а ходим само по двама до аптеки.* […] *Няма мачове, няма олимпийски, / но гледаме генерал Мутафчийски*. Набелязаните тук „пандемични" мотиви са общи и с други жанрове на словесното творчество от този период, каквито са например вицовете и меметата: прекалената близост на партньорите в резултат на карантината, липсата на обичайните развлечения и на нощния живот, новият, „извънреден" формат на телевизионните програми. Очертава се и образът на *Генерал Мутафчийски* – ръководител на Националния оперативен щаб за борба с коронавируса, който на практика се отделя от реалната личност и добива статуса на своеобразна емблема или персонификация на извънредното положение (вж. публикациите на Станой Станоев и Ангелина Илиева в настоящия сборник).

Във втория куплет лирическата героиня доразвива темата за битовите неволи, но и за неочакваните плюсове на живота в условията на каран-

---

[187] За развитието на възгледите за фолклора в нашата наука вж. краткия преглед, предложен от Райчева 2013. В по-ново време теоретични подстъпи към темата се предлагат в Бочков 2002; Краев 2007; Пейчева 2008; Папучиев 2012; Папучиев 2016.

[188] https://www.youtube.com/watch?v=XDPgvjc8PG8 (22.08.2020).

[189] За спецификата на този музикален жанр у нас (известен още като *чалга,* или *етнопоп*) и неговото отношение към фолклора вж. Български фолклор 1995; Димов 2001; Стателова 2003.

тина: *Все заяждам се с тебе без причина, / а през декември може да сме трима*. Тук дискретно се появява и още един мотив, който ще видим разгърнат и в други текстове от новото песенно творчество, вдъхновено от COVID-19 – темата за сексуалния живот в условията на карантина. Ако в други случаи се тематизира неговата липса заради изолацията, тук по-скоро се намеква за прекомерна честота – явно поради липса на други развлечения – което може да доведе до непланирано родителство девет месеца по-късно.

Ако двата куплета описват трудностите и ограниченията в ситуацията на пандемия, макар и в хумористично-битов план, припевът се оформя като своеобразна антитеза. Той звучи подчертано оптимистично, като „надъхва" аудиторията и изпраща положителни послания: *Но знаеме едно: / ние ще се справим / заедно ли сме, / винаги ще газим. / По балове с коли ще бръмчиме. / Още малко и това ще отмине!*. Песента очевидно е насочена главно към младежка аудитория, за което свидетелстват както споменаването на предстоящите към момента на създаването ѝ абитуриентски балове (впоследствие отменени заради епидемичната обстановка), така и стилистиката на текста, която черпи с пълни шепи от актуалния младежки сленг.

Интерес представлява и фразата *и това ще отмине*, която присъства в припева и е изведена като заглавие на песента. Всъщност това е цитат от популярна притча, разпространявана в наши дни в различни варианти, главно в средите на популярната ню ейдж култура. Става дума за вълшебен пръстен с подобен надпис, който помага на неуравновесен владетел да се справи с променливите си настроения или на библейския цар Соломон да преживее загубата на любимата си Суламит. Историята може да бъде намерена в различни сайтове за популярна психология, саморазвитие или окултни знания, в женски издания и пр.[190] Публикувана е и като авторски текст в две преводни книги, популярни в полето на масовата ню ейдж литература (Букай 2008; както и едноименния сборник на Кединг 2015). Всъщност тези текстове развиват по-ранен фолклорен мотив, който се среща и в български народни приказки. Сюжетът, известен в специализираната литература под заглавието „Болен от мисъл" (КБП *894А), е следният: „Царска дъщеря боледува, измъчвана от лоша мисъл, никой не може да я излекува. Стар лечител препоръчва да ѝ направят пръстен с надпис „Всичко, което е било, е минало; и това, което ще бъде, ще мине". Царската дъщеря поглежда надписа, когато изпада в лоши мисли, и така си възвръща жизнерадостта" (КБП: 317). Така устойчивият фолклорен мотив присъства имплицитно в текста и добавя известно философско измерение в иначе непретенциозната чалга песен.

---

[190] Вж. напр. http://myreflektion.blogspot.com/2016/03/blog-post_23.html; https://www.sofialive.bg/day/new-thing/znaj-che-i-tova-shte-mine-781878.html (21.09.2020); https://sanovnik.bg/n30-54047-Притчата_за_пръстена_на_цар_Соломон (21.09.2020).

На практика, макар и без особени претенции, песенният текст прави бърза „моментна снимка“ на необичайната пандемична ситуация и съпътстващите я мерки на правителството, като изразява в хумористичен дух тревогите и надеждите на голяма част от българите. В този смисъл песента потвърждава наблюдението за характерната за попфолка чувствителност към социалните проблеми и политическата обстановка: „Можем да се съгласим с твърдението, че по социална ангажираност фолкът конкурира политическите песни от близкото минало […]“ (Димов 2001: 111).

Творбата очевидно достига до своята публика и се радва на над 11 млн. гледания, както и на множество положителни коментари: „Отлично попадение!!! Във времена на изолация, народът имаше нужда някой да вдигне самочувствието му и да му покаже, че животът продължава въпреки всичко“. Много от коментиращите са стимулирани да проявят чувството си за хумор: „Народ, който изкарва чалга от всяко положение, не може да бъде унищожен“ или „2070 г.: „Дядо, не мога да разбера за какво се пее в тази песен“. Аз (през сълзи слушайки песента): „Слушай, пишлеме малко! Са дедо ти ш'ти разкажи как преживя края на света“. Самият Генерал (реално или пародийно?) прави любезен жест и благодари за поздрава от своя ютюб акаунт: „Благодаря за поздрава. И много хубава песен за карантината“. Както се полага на истински хит, песента се запява от публиката – чух я например от група деца, които си играеха под прозореца ми.

В сферата на попфолка се появи друго парче по темата за COVID-19 с представителното за жанра заглавие **„Вирус и секс“**[191] на вече утвърдената изпълнителка Бони (публикувано в Ютюб на 23 април). Песента е пародия на по-ранен „хит“ на певицата със сходното название „Огън и лед“. Както отбелязват изследователите на този тип музика, темата за сексуалността, вариращa между еротика и вулгарност, има водещо място както в текстовете на песните, така и в съпътстващите ги видеоклипове (вж. Димов 2001: 90–91, 146–149; Стателова 2003: 83–97). В конкретния случай именно мотивът за секса, за неговата липса и копнежът по него се оказват призмата, през която се пречупва пандемичната ситуация. Парчето започва с пародийна отпратка към известна родопска народна песен в „корона“ вариант: *Дали да му дам, че как да му дам, / кат' Генерала гльода от там*…. Отново образът на Генерала се появява в началото на текста, за да легитимира „забраната“ за секс: *Ти не чу ли днес ясно брифинга на Генерала?!* / *Секса спирам ти, че короната сега пълзяла*. В този контекст се лансира и идеята за виртуален секс с помощта на технологиите: *От днес целувките трябва вече да са виртуални.* […] *Ще си играем вътре по Вайбър или по Скайпа.* / *Хайде на Скайпа!*. Клипът на песента представлява пародия на новинарска емисия със заглавие „Темата на Бони“ и е центриран около самата певица. Тя се появява в различни хипостази:

[191] https://www.youtube.com/watch?v=VRRHzVLrtbs (11.10.2020).

ту в типичното за чалга певица амплоа на сексбогиня, ту като сдържана новинарка с псевдонима Бони Сексич (референция към известната тв говорителка Ани Салич), ту като метеороложката Бони Щурова, ту в еротичен вариант на генералска униформа с фуражка, мундир и жартиери, както и със стоп палка на пътна полиция. Междувременно са показани и две двойки, които общуват помежду си по Месинджър и Вайбър, но връзката неочаквано прекъсва в най-неподходящия момент. Появяват се и емблематични за карантината образи като тоалетната хартия (с която хората се презапасяваха в първите дни на извънредното положение), картата с разпространението на коронавируса (обичайна гледка в новинарските емисии) и знака за задължително миене на ръцете (което се превърна в своеобразен рефрен, особено в началото на епидемията). Появяват се също хаштагове като #кризаемайка, #вкъщиостани (цитати от текста на песента) и #неотивате (запазена марка на Генерала).

Интересно е да се отбележи, че въпреки забавно-повърхностния си тон, песента се стреми и към по-сериозни социални послания, формулирани от самата Бони в анонса ѝ в Ютюб: „Знам, че в последно време на много хора само тези две неща са им в главата. (И дори първото малко повече.) С моя екип искахме да ви покажем, че не е невъзможно да сме отговорни и спазващи законите, от една страна, а от друга – да имаме позитивна нагласа, тръпка за живот и желание за любов. Ще се радваме, ако посланието ни ви накара не само да се усмихнете, но и да се вслушате в него“. Макар да няма успеха на „хита“, продуциран от гиганта „Планета“, песента на Бони печели насърчителни отзиви и се радва на над 1 200 000 гледания.

Отново липсата на близост, но разгърната в романтично-любовен план, е във фокуса на една песен от близката до попфолка сфера на българската попмузика под заглавието **„Стой си вкъщи“** (публикувана на 22 март). Автор на текста, музиката и аранжимента, а също и изпълнител, е Papi Hans – музикален псевдоним на Константин Трендафилов – млад български поет, писател, сценарист на клипове, риалити „звезда“, а отскоро и певец[192]. Тук мотивът за COVID-19 е разработен през жанра на любовното обяснение. Лирическият герой е карантинно разделен от своята любима и нейното отсъствие му носи обичайните за случая терзания: *Всеки сън без теб ми е кошмар. / Още пазя твоята хавлия, / малко ме разплаква, но го крия / и мразя вече този календар*. Въпреки леко минорния тон в куплетите се долавя и известна доза хумористично отстранение, а припевът отново излъчва положително послание – колкото към любимата (в случая певицата DARA, която активно позира в клипа като на камера за видеовръзка), толкова и към зрителя изобщо: *Бебе, стой си вкъщи, вкъщи,*

[192] https://trud.bg/папи-ханс-пред-труд-магнит-съм-за-безнадеждни-романтички/ (15.08.2020).

вкъщи, / докато не свърши, свърши, свърши. Песента също има своя аудитория (1 435 547 гледания). Изглежда, това са главно верни почитатели на Papi Hans, най-вече в тийнейджърска възраст. И тук не липсват насърчителните реплики („Страхотна песен и уникално послание да мислим за любимите си хора и как да се запазим! Толкова сте сладки двамата…"), а също и забавните коментари („Новият рингтон на Мутафчийски"; „Папи: Излезе новата ми песен / Мутафчийски: Да не излиза!").

Естрада и пародия

Един особен пример за пандемична песенност дойде от сферата на българската естрада. Става дума за песента **„Кураж"**[193] по текст на Иван Беловски и музика на Камен Николов, публикувана в Ютюб на 10 април. Текстописецът е утвърден автор от времето на социализма, работил в жанрове като белетристика, лирика, политически хумор, публицистика. Автор е на четири книги; член на Съюза на българските писатели, Съюза на българските журналисти, Световната организация на писателите криминалисти AIEP и на „Музикаутор". Носител е на различни награди от национални литературни конкурси[194]. Песента „Кураж" е изпълнена от колектив „звезди" от близкото минало: Маргарита Хранова, Кристина Димитрова, Петя Буюклиева, Джина Иванова и Христо Кидиков, наред с Искрен Пецов от „Латинопартизани" и попфолк певеца Сунай Чалъков. Според медийна публикация, анонсираща песента, „музикантите и певците, които участват, са избрани първо по ангажираност към проблема и второ, по възможност да записват, без да посещават чужди студиа", а песента е замислена „като свидетелство за нашия живот по време на коронавируса"[195].

Въпреки добрите намерения на създателите си и окуражаващото заглавие парчето носи апокалиптичен дух, като ключови мотиви се явяват страхът, смъртта и краят на света. Текстът рисува мрачни картини на страдания и разруха, без да щади слушателя. В първия куплет COVID-19 е персонализиран като зловещо, свръхестествено създание, олицетворение на самата смърт: *Невидим убиец е тръгнал в обход. / Изпълва със страх душите човешки, / отчупва парчета от този живот*. По-нататък картината на смърт и разруха добива тотални размери и обхваща не само човешкото здраве, но и цялата природа и естествения ред на нещата: *Пустеят гнезда, потоци пресъхват. / Старици, провесили сухи ръце, / в последната своя зима издъхват / и чезнат в земята със черно лице.* Усещането за ужас и без-

[193] https://youtu.be/37P3dtiYQZo (22. 08.2020).

[194] https://duma.bg/obirat-n166150 (14.09.2020).

[195] https://www.monitor.bg/bg/a/view/nazaem-ot-v-telegraf-estradnite-legendi-s-pesen-sreshtu-virusa-195663 (06.09. 2020). Запазвам оригиналния правопис. – Бел. авт.

надеждност се засилва от трагично-тревожните изпълнения на артистите, както и от клипа, където притеснените им физиономии се редуват със стресиращи кадри от новинарските емисии. На този фон позитивното послание, кодирано в припева (*Безбройни беди светът е понесъл / и раждал надежда в най-тежкия час. / На вяра свещена човек се е врекъл / и той устоява на злото с кураж*), илюстрирано с изображения на православни храмове и стенописи, остава неубедително и потъва в общия мрак.

Песента предизвика остри негативни реакции в социалните мрежи, както и в редица електронни медии[196]. Беше забелязана и от популярното телевизионно предаване „Господари на ефира", чиито водещи не спестиха ироничните коментари[197]. Само ден след публикуването си песента беше свалена от Ютюб и към днешна дата може да се види единствено в канала на Искрен Пецов. Злополучното изпълнение обаче провокира креативността на аудиторията. Под заглавие **„В помощ на българската естрада"**[198] беше създадена пародия на песента по текст на Весела Ангелова, изпълнена от Колийн Ливингстън – псевдоним, по-известен с публикуването на фантастични книги – игри, отколкото с музикални изяви[199]. Без преки цитати от „Кураж", текстът на парчето пародира мрачно-апокалиптичната стилистика на оригинала, като засилва черните краски до абсурд: *Светът пълзи към своя край, / животът ни се дави в кърви. / Пет джи, ковид, с коварство май / оспорват кой да ни затрие първи. / Във локвата лежи дете, / до него майка му си реже вените, / под синевата на априлското небе / умират птици, сипят се с полените*. Изненадвайки слушателя, злокобната хорър стилистика се смесва с патриотични мотиви и алюзии към знаковото произведение „Обесването на Васил Левски" на Христо Ботев: *По улиците вият кучета и старци, / деца реват, отчаяни от самота. / Напред, народе, с вирнати калпаци, / да леем кръв за свята свобода!*. Емблематичният за националната идея български поет е споменат и поименно в „оптимистичния" припев: *Армагедон да дойде, съдният ни ден, / със силата на Ботев ще ликуеме!*. Към парчето не е заснет клип, но за фон служи снимка на ядрен взрив, което допълнително засилва пародийно-апокалиптичния ефект. Въпреки изобретателния и забавен текст песента има ограничено разпространение (391 гледания).

Парчето **„Куряж"**[200] на слабоизвестен артист с псевдонима Чичо Том е публикувано на 11 април, мълниеносно след излизането на оригинала. Още със заглавието си, което прави каламбур между названието

---

[196] Вж. напр. Луцова 2020; https://www.ploshtadslaveikov.com/estradata-s-pesen-za-koronavirusa-za-da-ni-vdahne-kurazh-video/ (21.09.2020).

[197] https://gospodari.com/песента-за-повдигане-на-духа-кураж-но/ (21.09.2020).

[198] https://www.youtube.com/watch?v=UUzG63o70F8&app=desktop (14.09.2020).

[199] bgf.zavinagi.org/index.php/Колийн_Ливингстън (14.09.2020).

[200] https://www.youtube.com/watch?v=isifTUv1q44 (21.09.2020).

на несполучливата естрадна песен и популярна нецензурна лексема с многоаспектно значение[201], песента се ситуира в полето на пародийното осмиване. Имитирайки стилистиката на детметъла, тя залага на тежкия ритъм, дрезгавия тембър и социалнополитическата сатира, като реално липсващата мелодия е заменена с речитатив. Текстът няма обичайната синтактична структура, а по-скоро е изграден върху натрупването на колоритни образи, емблематични за ситуацията на пандемия и извънредно положение у нас: *ужасна съпруга с лоша прическа* – заради недостъпните фризьорски услуги, и *злобна учителка*, заради която вкъщи *не може по гащи* – отпратка към онлайн обучението на ученици и студенти. И тук се появява фолклоризираният образ Генерал Мутафчийски, *тръгнал на лов* за нарушители, както и *Делян*, който *дарява ни щедро*, докато *умиращи старци гледат го с блян* – алюзия за прекомерните дарителски жестове на депутата Делян Пеевски по време на пандемичната криза. Не липсва и друг популярен фолклоризиран образ – този на *вездесъщия Бойко*, който може да разреши всички проблеми – *добре, че е Бойко*. Така битовата ирония се преплита с острата политическа сатира, а изпълнението излъчва недоволство и гняв. Внимание заслужава и клипът към песента, заснет в домашни условия, на който Чичо Том се появява с шапка от алуминиево фолио на главата. Освен чисто комичния ефект, това е знаков аксесоар, отпращащ към сферата на параноичните конспиративни теории. Според тях спецслужбите, правителството, извънземните или други злонамерени сили могат да разчитат мислите ни или дори да ни контролират посредством радиовълни, които обаче могат да бъдат неутрализирани с помощта на алуминиевото фолио[202]. Песента има скромен успех: 863 гледания в Ютюб.

В разгледаните дотук примери наблюдаваме различна степен на връзка с фолклорното. В някои от тях като „Стой си вкъщи“ и „Кураж“ то няма видимо присъствие. В други („И това ще отмине“, „Вирус и секс“, „Куряж“) фолклорното се проявява като общ механизъм, свързан с обиграване на популярни образи, познати от вицовете, меметата и други произведения на масовото творчество, цитати от фолклорни текстове, алюзии към традиционни сюжетни мотиви, спонтанно любителско творчество; активно взаимодействие между изпълнител и публика посредством социалните мрежи.

Фолклорни мотиви и образи

От друга страна, съществуват и немалко „корона“ песни, които се обръщат директно към фолклорни мотиви и традиционни представи,

---

[201] Кур – 1. Остар. и диал. Петел.; 2. Простонар. Мъжки полов член. // Вулг. В обръщение — за изразяване на грубо, обидно отношение към някого (РБЕ 1995).

[202] Вж. https://en.wikipedia.org/wiki/Tin_foil_hat#Scientific_basis (06.09.2020).

като ги възпроизвеждат, обиграват и пародират в различна степен, за да ги преосмислят в съвременния пандемичен контекст. В тази връзка внимание заслужава творчеството на любителската група „Пън“, в чийто богат и разнообразен репертоар градският фолклор и „хулиганските“ или „мръсни“ песни от времето на социализма се смесват постмодерно с елементи от високите жанрове като рок, джаз и суинг. Още в началото на март групата създаде първата си творба, посветена на пандемичната тема (публикувана в Ютюб на 12 март). Песента със знаковото заглавие **„Коронавирус“**[203] е по текст на фронтмена ЧавоШеф (Чавдар Христов) и по мелодия на популярен гръцки хит.

Подобно на разгледаните по-горе текстове, и този следва двуделна структура, включваща теза (описание на епидемичната криза в тревожен, минорен тон) и антитеза (оптимистична алтернатива и визия за изход от ситуацията). В случая тезата е сравнително кратка, пародийна и концентрирана около натуралистичното описание на симптомите на болестта, което не съвпада много с реалната клинична картина, а има по-скоро смехова насоченост: *Кихам, кашлям, смъркам, пърдам. / Май че ще се просера. / Явно ме е гепил вирус! / Мале, ми ако умра?!*. Като типичен балкански мачо[204] (*субект балкански*) лирическият герой запазва самообладание и следва ясна рецепта за справяне със ситуацията, утвърдена от традиционната медицина: *Почвам с греяна ракия / и вино със чер пипер, / после сливова с туршия, / да го видим тоя дзвер… .* Добавят се и други познати средства за лекуване на настинка: чесън, шкембе чорба, люти чушки. Оптимизмът и куражът на героя почиват на твърдата му вяра в традицията, проверена чрез личен опит: *Аз със същата рецепта, / съм лекувал сто неща! / Даже тая птича болест, дет се казва три пера*. Поантата звучи почти като народна мъдрост: *Няма как да има вирус, от ракията по-юнак*.

Песенният текст очертава характерен елемент от светогледа на традиционния българин, който видимо се активира в условията на пандемия – вярата в изключителните лечебни свойства на ракията. Домашно приготвената напитка присъства не само на трапезата в делник и празник, но и в редица обредни действия, както и в народната медицина, където се прилага вътрешно и външно в различни варианти (вж. Кирилова 1999; Баева 2014). Наред с това, тя се явява своеобразна емблема на българската идентичност и на балканския мачизъм – приготвянето ѝ и особено консумацията ѝ са повод за гордост и лакмус за мъжко юначество. Специфичният хумор и ярката образност на текста явно импонират на публиката и песента се оказва сравнително успешна за възможностите на начинаеща любителска група (8773 показвания).

---

[203] https://www.youtube.com/watch?v=orbkeYhWlJc (14.09.2020).

[204] За културните параметри на мъжествеността на Балканите отпращам към основополагащата монография на Майкъл Херцфелд (Herzfeld 1985); вж. също Воденичаров 1999.

Успех жъне и следващата песен на група „Пън“, посветена на пандемията, публикувана на 15 март под заглавие **„Извънредно положение“**[205] (7865 показвания). И тук подходът е хумористично-пародиен. Необичайната ситуация на карантина и липсата на свобода са представени в раблезиански дух през призмата на две базови човешки потребности, свързани с телесната долница (по Бахтин 1978) и назовани директно със съответните вулгаризми от ежедневната реч. Неотменните физиологични процеси са акцентирани допълнително чрез извеждането им като рефрен, който се повтаря в края на всеки куплет: *Вече няма накъде, а на мен ми се сере!* и още: *Вече няма накъде, а на мен ми се ебе!*. Естествените човешки „нужди“ се сблъскват драматично с ограниченията, които извънредната ситуация създава: в магазините няма тоалетна хартия, излизанията от дома са строго ограничени, а между хората е въведена социална дистанция: *Трябва между всеки двама, / по два метра да остават! / Хора, я ми обяснете / как сега ще се ебете?!*. В последния куплет фокусът неочаквано се насочва към сферата на музиката и забавленията, за да се окаже, че извънредното положение всъщност е въведено, за да осуети изявите на самата група: *Дискотеки и градини, / затвориха без причина. / Провалиха се турнета / в барове и кабарета. / И защо е тоя шум? / Да преебат група Пън!*. Тази сякаш немотивирана и изненадваща слушателя развръзка би могла да се разглежда и като алюзия към конспиративните теории, според които зад всяко събитие стои злонамерен план на неизвестни, но всемогъщи сили.

Темата за мъчителната липса на секс в условията на карантина се доразвива в третата „коронапесен“ на групата с пародийното заглавие **„Ужас“**[206], публикувана в Ютюб на 27 март (3053 показвания). Тя използва мелодията на популярна песен от градския фолклор от времето на социализма, която съществува в пионерски и студентски вариант. Тук обаче текстът е изграден около мотива за неукротимото сексуално желание на лирическия Аз, което остава неосъществено поради карантинните мерки и поражда разюздани фантазии и смущаващи желания: *Седем дена! Изтрещявам, пускам си брада, / мисля само простотии – страшни времена!*. Ако в разгледаната по-горе „Вирус и секс“ става дума за желанието между *нея* и *него*, тук еротичният спектър е много по-широк: той включва порнофилмите, проститутките и травеститите, които традиционно се събират в късните часове на столичния булевард „Ботев“, козата като обект на желание (което отпраща към т.нар. блажен фолклор и вицовете за самотния живот на овчарите в планината), че дори и един от членовете на групата, назован по народному като бай Иван от Крушовица. Припевът трансформира фолклорния първообраз (*Дай, дай, дай, /*

[205] https://www.youtube.com/watch?v=GZUoVRb5FKo (14.09.2020).
[206] https://www.youtube.com/watch?v=2J4fbhoXncw (14.09.2020).

дай, Боже, дай, / лагера ни пионерски, / ах, да няма край и съответно *Дай, дай, дай, / дай, Боже, дай, / нощите студентски, ах, да нямат край*), като наместо божествената инстанция се появява активното в съвременната градска реч обръщение *бате*, а патосът е насочен към победа над коронавируса – причина за сексуалните неволи на героя: *Дай, дай, дай! / Дай, бате, дай / да утрепем тоя вирус и да сложим край!*. Клипът е записан самостоятелно от всеки участник в дома му, а после „сглобен", както е обичайно за повечето „карантинни" парчета (според анонса: *Записано с мобилни устройства в Крушовица, Враждебна, Левски Г, Дружба и Сердика*). Добавени са също и забавни картинки: симпатична коза и закачлива снимка на *бай Иван* само по китара.

Едно произведение, създадено в елитарните сфери на модерното алтернативно изкуство, допълва палитрата на новото песенно творчество, посветено на COVID-19. Става дума за песента **„Корона къш къш"**[207] (публикувана в Ютюб на 16 март) на живеещия в Лондон Иво Димчев – актьор по образование и разностранна личност, която се изявява като певец, танцьор, хореограф, автор на текстове и визуален артист[208]. За „високото" припознаване на автора и творбата свидетелства фактът, че текстът е публикуван на първа страница на „Литературен вестник" (Димчев 2020). Същевременно песента се оказва добре приета и от широката публика, както показват нейните 244 036 показвания. На фона на алтернативна денс музика и провокативен сюрреалистичен клип текстът пародира жанра на заклинанието (или баенето) и народната песен. Заклинателният елемент присъства в рефрените *Корона, къш, къш, къш* и *Бегай, бегай, бегай*, а фолклорното се проявява в неочаквано обръщане към югозападните диалекти: *Се некога ке умреме, но не искам да ти дреме.* Вирусът е персонифициран и названията му се използват в звателен падеж: *Короне, короне, короне*, както и *Ковиде, сине, уаханска майнольо*[209]. Обръщението „сине" е явна референция към народните песни, но също и към обидни фрази като „кучи сине" или „сине майчин". Изобретателното съчетание *уаханска майнольо* насочва към китайския град Ухан, родината на COVID-19: от една страна, това е място „на майната си", а от друга – смелият лирически герой изпраща вируса „на майната му". Същевременно присъства алюзия към известна фолклорна песен за Цар Иван Шишман (*Откога се, мила моя майно льо, зора зазорила…*) И тук откриваме традиционната идея за алкохола като универсално лекарство, но „локалната" ракия е заменена с „глобални" варианти: *Са ке се напиеме, с водка ке се миеме, / сипи тая текила, на вируса у гъза*. Използването на нецензурна лексика като белег на балканския мачизъм присъства и в

[207] Вж. https://www.youtube.com/watch?v=ATKsolekkVs (21.09.2020).
[208] Вж. https://bg.wikipedia.org/wiki/Иво_Димчев (15.08.2020).
[209] Запазвам оригиналния правопис. – Бел. авт.

друг стих: *И на кора ми да се качиш, върти, кихай, не ме плашиш*. Допълнителен комичен ефект се постига от резкия контраст между юнашко-фолклорния текст и подчертано екстравагантната визия на клипа, начина на изпълнение и общия имидж на самия певец, демонстриращ публично „различната" си сексуалност[210].

„Народни песни за борба с коронавирус"

Освен песните, които актуализират фолклорни образи и мотиви в контекста на пандемията от COVID-19, се появиха и такива, които изцяло следват модела на народната песен, като го пародират в шеговито-хумористичен дух. Подобен текст (засега без мелодия) бе създаден от непрофесионален автор – фотографа Евгени Димитров, който на 3 април го публикува на фейсбук стената си под заглавие **„Как ще звучат народните песни в недалечно бъдеще"**[211]. Текстът представя в пародиен план сюжета за *юнак Делю*, който се готви да влезе в битка с епическия си противник – коронавируса. Личното име на юнака вероятно е заето от златоградския войвода Делю, когото прочутата родопска певица Валя Балканска направи световноизвестен, след като през 1977 г. изпълнената от нея народна песен „Излел е Дельо хайдутин" беше включена в Златната плоча, изпратена с американските космически апарати „Вояджър 1" и „Вояджър 2" като музикално послание от Земята към далечния космос[212]. Освен към фолклорния хайдутин[213], образът отпраща и към по-ранния тип на епическия юнак, най-представителен за който е Крали Марко (вж. Вуков 2013 и цит. лит.). Класическа за българския юнашки епос е сцената, в която Марко се готви за бой, като оседлава вълшебния си кон Шарколия, запасва сабята си дамаскиня и нарамва тежкия си боздуган. Текстът на новосъздадената „песен" пародийно следва този епически сюжет, но вместо с легендарните атрибути юнакът се въоръжава с маска: *Стана юнак Делю, / и си маска наложи, / двуслойна маска, дор трислойна, / и рипна вирус да бори, вирус душманин, / корон-мискинин*.

Хумористично обрисуваният противник на героя – коронавирусът – се нарежда в поредицата епически противници, сред които по традиция са ламята и змеят, юнаците от други етноси от типа на Жълта Базиргяна, Филип Маджарин и Арватка девойка, а в по-късно време и османският

---

[210] Вж. напр. https://www.monitor.bg/bg/a/view/ivo-dimchev-uhajva-nikolaos-citiridis-s-pesen-205349 (14.09.2020).

[211] https://www.facebook.com/evgeni.dimitrov.169/posts/3117202898342258 (21.09.2020).

[212] За конкретния случай с песента на Валя Балканска и за процесите на глобализация на българската фолклорна музика вж. Пейчева 2008.

[213] За образа на хайдутите в българския фолклор вж. обзорната статия на Григоров 2013 и цитираната там литература.

поробител[214]. Друг характерен образ на вируса, застъпен широко в песента, както и в различни публични дискурси по време на епидемията, е този на Чумата – олицетворение на смъртта в народните представи[215]: *Че чума, сине, ще те удари, / удари, сине, порази, / чумата черна, ковидна*. Появяват се и други „класически" фолклорни образи в пародиен вариант: юнаковата майка, загрижена за сина си (*Най си стой, сине, при мама, / мама ще ти питка замеси, / мама ще ти прасе заколи*) и съблазнителката мома – змеица: *оназ мома – уруспия, / оназ лютата змия*. В крайна сметка Делю се отправя не към епична битка, а към традиционното юнашко пиене: *в гаража, майце, ще ида, / ракия, майце, ще пия, / со мои верни другари, / вируса ке го преборим!*. Развръзката на сюжета отново акцентира върху мотива за ракията, а неочакваният анахронизъм на *гаража*, който замества фолклорните „хладни механи" добавя още един хумористичен щрих и засилва смеховия ефект. Самият автор отбелязва шеговито в коментарите под песента: „То човек от изкукуригване на народно творчество го избива. Трябва да намерим само някой да го изпее в тракийски, граовски или пиринский стил".

На границата между фолклора и авторското творчество е и песента **„Остани вкъщи!"**[216], която се определя жанрово като *народна песен за борба с коронавирус* (публикувана на 22 март). Тя е в изпълнение на две млади певици самодейки, Бисера Иванова и Лидия Ангелова, от с. Драговищица, Костинбродско. Песента всъщност е авторска като текст, но следва плътно фолклорния модел. Първоначално е създадена за документален филм, посветен на неврокопския воевода Стоян Мълчанков, а впоследствие певиците съчиняват нов, шеговит текст, който изпълняват в духа на пиринския двуглас[217]. Както и в предходните примери, комичният ефект се поражда от контраста между традиционната фолклорна стилистика и съвременните явления, които тя описва: *С маски ми одат из махалата, / де гиди много зараза. / Дей-брей, де гиди коронавирус брей! / Дей-брей, де гиди под карантина сме*. Като емблема на пандемичната ситуация се появяват знаковите маски, както и познатите ни вече мотиви за юнашката борба с вируса и за непобедимата българска напитка: *Борба ке водим срещу зараза, с ракия вечер на маса, / Дей-брей, де гиди коронавирус, брей! / Дей-брей, де гиди ке го преборим!*. Песента набира значителна популярност (23 695 гледания) и дори попада в новините на националните телевизии, както и в медийни публикации. Показателно например е заглавието на БНР „Коронавирусът завладя и българския фолклор" (Чолаков 2020).

---

[214] На проблема за епическия противник на юнака обстойно се спира Бочков 1994: 12–69.

[215] За образа на Чумата в нашия фолклор вж. Петкова 1996; Петкова 2013 и цит. лит.

[216] https://www.youtube.com/watch?v=yFHtd7lETBA (22.09.2020).

[217] Повече за историята на песента и интервю с певиците вж. в Чолаков 2020.

И двата разгледани примера стоят много близо до фолклорното като начин на създаване, образност и стилистика. Авторите са любители, които откликват по творчески начин на конкретно събитие от съвременната им реалност и го отразяват, макар и с известно пародийно отстранение, със средствата на фолклорната словесност. Всъщност механизмът за създаване на песни „по действителен случай" е типичен за фолклорната традиция, както показват някои изследвания върху конкретни примери (вж. Димов 2016; Стоянова 2020, Тончева 2020). Разбира се, има и немалко различия: известното авторство (за разлика от фолклорната анонимност); виртуалното битие на песните в социалните мрежи (вместо общуването „тук и сега"), пародийната отстраненост, употребата на анахронизми и др.

Заключение

Обзорът и анализът на някои примери от новото песенно творчество, посветено на COVID-19 у нас, показват богатството и разнообразието на този тип творби. Ситуацията на криза видимо стимулира творческия потенциал на професионални и непрофесионални автори и вдъхновява създаването на песни и клипове към тях, които предлагат различни оптики към темата. Подобни произведения – къде сериозни, къде пародийни – се появяват в различни жанрове: попфолк, поп, естрада, алтернативна денс музика, рок, „нов" фолклор. Наблюденията показват, че повечето текстове подхождат към темата през комичното, което варира от битовия хумор, през нецензурното до социалнополитическото. В разгледаните примери кризата с коронавируса и въведените поради нея противоепидемични мерки се описват през различни „ключове". Някои от тях се отнасят до интимния живот: отношенията в двойката, копнежът по любимата, достъпна само виртуално, сексът и неговата липса. Важно място имат битово-физическите знаци на извънредното положение: тоалетната хартия, маските, т.нар. социална дистанция. Още по-засилено присъствие в ситуацията на изолация и карантина имат различните медии, новинарските емисии, социалните мрежи, виртуалните комуникации. Появяват се образи – емблеми: *коронавирусът* като всеобщ враг и *генерал Мутафчийски* – персонификация на извънредното положение и ограничителните мерки, а също *ракията* като универсално лекарство и *балканският юнак/мачо*, способен да се пребори с всеки и всичко, главно заради своя непукизъм и инат.

В голяма част от анализираните песни фолклорът и фолклорното се появяват под различни форми. Наблюдаваме механизма на фолклорното в любителското творчество на неспециализирани автори, което възниква като реакция на конкретни събития от обществено значение и представя специфичното преживяване на „голямата история" от „мал-

кия човек“. Фолклорният принцип присъства и в активното общуване между автор/изпълнител и аудитория, при което аудиторията коментира, приглася, „дописва“ и обиграва песента в различни варианти. Песенните текстове усвояват популярни образи от традиционни или съвременни фолклорни форми, използват заемки от фолклорни текстове, разиграват традиционни сюжетни мотиви. Репродуцира се дори жанрът на „народната песен“, макар и в съвременен, авторски и виртуален вариант. Всичко това позволява да допуснем, че пандемията от COVID-19 по своеобразен начин активира и изважда на повърхността традиционни представи, унаследени модели на културно реагиране и фолклорни образи, които българинът все още носи у себе си като пасивно знание. Може би в период на криза той търси опора в наследството на предците си и в собствената си национална идентичност, макар и с известно пародийно отстранение.

Литература

Баева, Вихра 2012: *Нишката на живота: между коланчето за рожба и Богородичния пояс*. София: АИ „Проф. М. Дринов“.

Баева, Вихра 2014: „В казан си се пекла, по тръбичка текла“: ракията в бита и фолклора на българина. – https://bnr.bg/radiobulgaria/post/100308348?page_1_3=8459.

Бахтин, Михаил 1978: *Творчеството на Франсоа Рабле и народната култура на Средновековието и Ренесанса*. София: Наука и изкуство.

Бочков, Пламен 1994: *Непознатият юнак*. София: Издателство на БАН.

Бочков, Пламен 2002: *Увод във фолклорната култура. Лекции по фолклор*. Пловдив: Издателство на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Букай, Хорхе 2008: *Нека ти разкажа. Историите, които ме научиха да живея*. София: Хермес. Достъпно на https://chitanka.info/text/20800/7#textstart.

Български фолклор 1995: *Фолкът*. Съставители: Пейчева, Лозанка, Венцислав Димов, № 6.

Воденичаров, Петър 1999: *Език, пол и власт. Дискурсен анализ на българските модернизации (30-те и 60-те години)*. Благоевград: БОАСО. Достъпно на http://www.history.swu.bg/PDF/lang_polit.pdf.

Вуков, Николай 2013: Крали Марко. – В: *Slovník termínü slovesného folkloru. Bulharsko*. Vedoucí autorského kolektivu: Otčenášek, Jaroslav a Vichra Baeva/*Речник на термините от словесния фолклор. България*. Съст. и ред. Отченашек, Ярослав и Вихра Баева. Прага–София: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 261–263.

Ганева-Райчева, Валентина 2013. Фолклор. – В: *Slovník termínü slovesného folkloru. Bulharsko*. Vedoucí autorského kolektivu: Otčenášek, Jaroslav a Vichra Baeva/*Речник на термините от словесния фолклор. България*. Съст. и ред. Отченашек, Ярослав и Вихра Баева. Прага–София: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 213–217.

Григоров, Григор 2013: Хайдути. – В: *Slovník termínü slovesného folkloru. Bulharsko*. Vedoucí autorského kolektivu: Otčenášek, Jaroslav a Vichra Baeva / *Речник на термините от словесния фолклор. България*. Съст. и ред. Отченашек, Ярослав и Вихра Баева. Прага–София: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 299–301.

Димов, Венцислав 2001: *Етнопопбумът*. Изследвания. София: Българско музикознание.

Димов, Венцислав 2016: „Какъв е спомен станало". Песенните паметници за войната в Добруджа отпреди 100 години. – *АртДиалог*, № 4; http://artdialog-bg.com/какъв-е-спомен-станало-песенните-п/ (29.09.2020).

Димчев, Иво 2020: Корона къш къш. – *Литературен вестник*, № 16 (22–28.04.2020), с. 1.

КБП 1994: Даскалова-Перковска, Лиляна, Доротея Добрева, Йорданка Коцева, Евгения Мицева. *Български фолклорни приказки. Каталог*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски".

Кединг, Дан 2105: *И това ще мине. Вдъхновяващи истории за мъдрост и смелост от цял свят*. София: AMG Publishing.

Кирилова, Анни 1999: Ракия. – В: *Българска народна медицина. Енциклопедия*. Съставител Минчо Георгиев. София: Издателска къща „Петър Берон". 350 с.

Краев, Георг 2007: *Пъзелът фолклор. Насам & натам*. София: Нов български университет.

Луцова, Мария 2020: Вместо „Кураж" в битката с COVID-19: естрадни звезди пеят за старици, които издъхват и чезнат с черно лице. – https://plovdivtime.bg/gradat/vmesto-kurazh-bitkata-covid-19-estradni-zvezdi-peiat-9300/ (29.09.2020).

Папучиев, Николай 2012: *Фолклор и национална култура*. София: Кралица Маб.

Пейчева, Лозанка 2008: *Между селото и вселената. Старата фолклорна музика от България в новите времена.* София: АИ „Проф. Марин Дринов".

Петкова, Светла 1996: *Чума село изгорила*. Подбор и научен коментар Светла Петкова. София: Наука и изкуство.

Петкова, Светла 2013: Чума. – В: *Slovník termínü slovesného folkloru. Bulharsko*. Vedoucí autorského kolektivu: Otčenášek, Jaroslav a Vichra Baeva / *Речник на термините от словесния фолклор. България*. Съст. и ред. Отченашек, Ярослав и Вихра Баева. Прага–София: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 309–312.

РБЕ 1995: *Речник на българския език. Т. 8 (Координатограф – Л)*. София: Издателство на БАН. Достъпно на https://ibl.bas.bg/rbe/.

Стателова, Розмари 2003: *Седемте гряха на чалгата*. София: Просвета.

Стоянова, Надежда 2020: Събитие и песен (Паметта за настоящето в българските песнопойки от 1920-те и 1930-те години). – *Електронно списание LiterNet*, 16.06.2020, № 6 (247); https://liternet.bg/publish19/n_stoianova/sybitie-i-pesen.htm (29.09.2020).

Тончева, Веселка 2020. Събитие и песен. Принос към изследването на културата на паметта. – *Савремена српска фолклористика*, 7, 397–417.

Чолаков, Божидар 2020: Коронавирусът завладя и българския фолклор. – https://bnr.bg/kardzhali/post/101259777/koronavirusat-zavlada-i-balgarskia-folklor.

Herzfeld, Michael 1985: *The Poetics of Manhood: Contest and Identity in a Cretan Mountain Village.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Вихра Баева
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей,
ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 6
1113 София, България
vihra.baeva@iefem.bas.bg

ПРИЛОЖЕНИЯ

№ 1

И това ще отмине

Текст: Анастасия Мавродиева и Diamond Beat Production
Музика и аранжимент: Diamond Beat Production
Изпълняват: Денис Теофиков и Малката (Ванеса)

Той:
Десет дена със теб под карантина,
а вече струва ми се, че е година.
Няма барове, няма дискотеки,
а ходим само по двама до аптеки.
Точно в девет часа аплодисменти
за медицински сестри и асистенти.
Няма мачове, няма олимпийски,
но гледаме генерал Мутафчийски.
Припев:
Но знаеме едно: ние ще се справим,
заедно ли сме, винаги ще газим.
По балове с коли скоро ще бръмчиме.
Още малко и това ще отмине!

Тя:
От десет дена със теб сме в карантина,
а вече струва ми се, че е година.
Все заяждам се с тебе без причина,
а през декември може да сме трима.

Ще те помоля по-тихичко да мигаш,
че вече кръвното почна да ми вдигаш.
Макар че в повече ми идва стреса…
Той:
… но още искам те тебе, Ванеса!
Припев (двамата заедно):
Но знаеме едно: ние ще се справим,
заедно ли сме, винаги ще газим.
По балове с коли скоро ще бръмчиме.
Още малко и това ще отмине!.
Настъпвам с пълна газ. Хайде да броите!
С този мръсен хит избухвайте в колите!
Настъпвам с пълна газ. Не лягайте да спите!
Всички горе: момчетата и жените!

№ 2

Стой си вкъщи

Текст, музика и аранжимент: Papi Hans
Изпълнява: Papi Hans

Не зная как да ти го кажа,
вънка празен е пейзажа,
а в мислите ми пълно е с теб.
Вече седмица дели ни
и моля те, пиши ми,
но недей да тръгваш още ти към мен.
Стаята без тебе ми е празна,
любимата храна ми е омразна.
Знам, че само ти ще разбереш.
Но понеже си ми важна
и понеже си безстрашна,
аз те моля да се прибереш.
Припев:
Стой си вкъщи, вкъщи, вкъщи,
докато не свърши, свърши, свърши.
Бебе, стой си вкъщи, вкъщи, вкъщи,
докато не свърши, свърши, свърши.

Скоро всичко ще премине,
просто се пази и остави ме;
искам само ти да си добре.
Щом успях въобще да те намеря,

това, което днеска ни разделя,
още утре ще ни събере.
Вкъщи си е както беше,
но с празно място там където спеше.
Всеки сън без теб ми е кошмар.
Още пазя твоята хавлия,
леко ме разплаква, но го крия.
Мразя вече този календар.
Припев…

С тебе спомени събирам,
върху тях си медитирам.
Сори, скъпа, че те спирам,
ама скоро при мен те прибирам.
Бебе, стой си точно там, където си!
Бебе, по-спокойно и не ме мисли!
Бебе, много скоро ще се съберем.
Аз ще чакам тебе, ти почакай мен
Припев…

№ 3

Кураж

Идея и текст: Иван Беловски
Музика и аранжимент: Камен Николов
Изпълняват: Маргарита Хранова, Христо Кидиков, Кристина Димитрова, Сунай Чалъков, Джина Иванова, Искрен Пецов и Петя Буюклиева

Светът променен, замислен е днеска.
Невидим убиец е тръгнал в обход.
Изпълва със страх душите човешки,
отчупва парчета от този живот.
Светът ни се срути тази година,
с начало прокобно – ще има ли край?
Невинни жертви болестта не подмина,
в цяла Европа, в далечен Китай.
Припев:
Безбройни беди светът е понесъл
и раждал надежда в най-тежкия час.
Във вяра свещена човек се е врекъл.
И той устоява на злото с кураж.

Пустеят гнезда, потоци пресъхват.
Старици, провесили сухи ръце,

в последната своя зима издъхват
и чезнат в земята с черно лице.
Светът е притихнал с улици пусти.
Уплахата сее навсякъде глад.
Прошепва си всеки със бледи устни:
„Дано лошото, Боже, да е назад“.
Припев…

№ 4

В помощ на българската естрада

Текст: Весела Ангелова
Музика и изпълнение: Колийн Ливингстън

Светът пълзи към своя край,
животът ни се дави в кърви.
Пет джи, ковид, с коварство май
оспорват кой да ни затрие първи.
Във локвата лежи дете,
до него майка му си реже вените,
под синевата на априлското небе
умират птици, сипят се с полените.
Припев:
Животе, няма да се предадем,
в лицето ний съдбата ще заплюеме!
Армагедон да дойде, съдният ни ден,
със силата на Ботев ще ликуеме!

В Китай човек във прилеп впива зъби,
в Европа Сорос пуснал е пет джи.
Но стига толкоз мъка, стига скърби!
Не ще се предадем пред вашите лъжи!
И даже с маски ликовете ни да са покрити,
и даже с плат да тъпчат нашите усти,
с кръвта на нашите деди сърдити
ще напоим пръстта. С ръце умити!
По улиците вият кучета и старци,
деца реват, отчаяни от самота.
Напред, народе, с вирнати калпаци,
да леем кръв за свята свобода!
Припев…

№ 5

Куряж

Текст, аранжимент и изпълнение: Чичо Том

Светът променен, замислен е днеска.
Жена ти ужасна е, с лоша прическа.
Вирус върлува сред нашия род,
генерал Мутафчийски тръгва на лов.
Без разходки от днеска за вчера,
Може само със лунен(?) покров.
Клепаш(?) си вкъщи! Не може по гащи!
Учителка злобна, криза у вас!
Такъв ще ѝ ковна!
В болницата разпадат се мъртви
като на война, като на война!
Припев:
Страх сковава душите ни –
като на война, като на война!
Маски и в колите –
като на война, като на война!

Добре, че Делян дарява ни щедро,
старци умиращи гледат го с блян.
Добре, че е Бойко! Тодор Оризов(?)
придоби духовен сан.
Накрая на гроба ни той ще опява,
ще прекадява(?) даже с тамян,
Живият плачещ храчки ще кърти
и пак ще вика: „Благодаря ти, Делян!“
Да, да, да, да, да!
Като на война, като на война.

№ 6

Вирус и секс

Текст: Бони и Йордан Гергов
Музика и изпълнение: Бони

Интро:
Дали да му дам, че как да му дам,
кат' Генерала гльода от там…

Ти не чу ли днес ясно брифинга на Генерала?!
Секса спирам ти, че короната сега пълзяла.
От дистанция пò те обичам,
ще те обичам, ще те обичам,
от дистанция най те обичам,
моето „всичко“ ще те наричам.

Припев:
Вирус и секс – стой далече днес,
вкъщи остани и не ме дразни!
Любовта ми искаш силно, знам –
няма, няма дълго, скъпи, да ти дам.
Вирус и секс – ще ме имаш днес,
вкъщи остани и се подготви.
Любовта ми искаш силно, знам –
хайде, скъпи, мисля днеска да ти дам!

От днес целувките трябва вече да са виртуални.
Дискотеките нека да са онлайн и безкрайни.
Да не излизаме вънка във парка –
криза е, майка, криза е, майка!
Ще си играем вътре по Вайбър или по Скайпа.
Хайде на Скайпа!
Припев: …

№ 7

Коронавирус

Текст: Чавдар Христов
Аранжимент и изпълнение: Група „Пън“

Кихам, кашлям, смъркам, пърдам.
Май че ще се посера...
Явно ме е гепил вирус!
Мале, ми ако умра?
Но като субект балкански
лесно няма да се дам.
Тоя вирус е китайски,
но е силен само там.

Почвам с греяна ракия
и вино със чер пипер.
После сливова с туршия –
да го видя тоя дзвер.

Ръгам чесън във шкембето,
хрупам чушки – пот се лей.
Като им го знам сакето,
няма как да оцелей.

Аз със същата рецепта
съм лекувал сто неща,
даже тая птича болест,
дет се казва три пера.
Няма как да има вирус
от ракия по-юнак!
Ако се запъне много,
преминавам на първак.

№ 8

Извънредно положение

Текст: Чавдар Христов
Аранжимент и изпълнение: Група „Пън“

Извънредно положение,
пълно с ограничения,
и за всякакви движения,
се изисква разрешение!
Вече няма накъде,
а на мен ми се ебе.

Във мазето нелегално,
дрискам самосиндикално
и затварям във буркани,
да не могат да ме хванат.
Вече няма на къде,
а на мен ми се сере.

Мога само в магазина,
да отида без причина.
Там пропускат ни по двама,
но хартия вече няма.
Вече няма накъде,
а на мен ми се сере.

Трябва между всеки двама,
по два метра да остават!

Хора, я ми обяснете
как сега ще се ебете?!
Вече няма накъде,
а на мен ми се ебе.

Дискотеки и градини,
затвориха без причина.
Провалиха се турнета
в барове и кабарета.
И защо е тоя шум?
Да преебат група „Пън“!

№ 9

Ужас

Текст: Чавдар Христов
Аранжимент и изпълнение: Група „Пън“

Ужас, ужас, ужас – страшни времена!
Всичко живо се е скрило. Кой да наеба?
И понеже е модерно да сме гражданя,
В махалата не остана и една коза!
Припев:
Дай, дай, дай! Дай, бате, дай
да утрепем тоя вирус и да сложим край – ай, ай, ай. (2)

Софиянци се смотаха, „Ботев“ опустя.
Проститутки, травестити – пълна тишина.
Гледам порно, маам сабли – много ме е яд.
Тия дет' не се страхуват, ще си отебат.
Припев...

Седем дена! Изтрещявам, пускам си брада,
мисля само простотии – страшни времена!
В Крушовица се разхожда само бай Иван.
Божичко, какъв сладур е! Ах, ще го изям!
Припев...

№ 10

Корона къш, къш

Текст, музика и изпълнение: Иво Димчев

Корона, къш, къш, къш, корона, къш,
корона, корона, къш, къш, къш!

И на кора ми да се качиш,
върти, кихай, не ме плашиш.
Ковиде, сине, уаханска майнольо!
Короне, короне, короне, короне!
Се некога ке умреме, но не искам да ти дреме.
Са ке се напиеме, с водка ке се миеме.
Сипи тая текила, на вируса у гъза!
Ковиде, сине, уаханска майнольо.
Короне, короне, короне, короне.
Корона, къш, къш, къш, корона, къш,
корона, корона, къш, къш, къш.
Бегай, бегай, бегай!

№ 11

Как ще звучат народните песни в недалечно бъдеще

Текст: Евгени Димитров

Стана юнак Делю
и си маска наложи,
двуслойна маска, дор трислойна,
и рипна вирус да бори,
вирус душманин,
корон-мискинин.
Отзаде му дума стара му майка,
дума и плаче,
дума и плаче от метър далече:
– Делю, сине на мама,
га на мегдана идеш,
га ти дойде насреща
оназ мома – уруспия,
оназ лютата змия,
да не я в уста цаливаш,
да не ѝ в пазвата бъркаш.
Че чума, сине, ще те удари,
удари, сине, порази,
чумата черна, ковидна.
Най си стой, сине, при мама,
мама ще ти питка замеси,
мама ще ти прасе заколи.
Отвърна Делю юнашки,
юнашки, море, хайдушки:
– Я ще си, мила майце,
в гаража, майце, ще ида,

ракия, майце, ще пия,
со мои верни другари,
вируса ке го пребoрим!

№ 12

Остани вкъщи. Народна песен за борба с коронавирус

Текст и изпълнение: Бисера Иванова и Лидия Ангелова

С маски ми одат из махалата,
де гиди много зараза.
Дей-брей, де гиди коронавирус брей!
Дей-брей, де гиди под карантина сме.
Борба ке водим срещу зараза
с ракия вечер на маса.
Дей-брей, де гиди коронавирус брей!
Дей-брей, де гиди ке го пребориме!

„СМЯХ СРЕЩУ КОРОНАВИРУС“

Станой Станоев

Резюме. Разпространението на заболяването COVID-19 най-напред извън пределите на страната ни, а след това и в България беше посрещнато с вълна от вицове и мемета. Макар и много по-отслабена, тази активност може да се долови и днес в социалните мрежи и други медийни канали. Подобно оживление в хумористичния дискурс не беше случайно. И вицовете, и меметата могат да се разглеждат като форми, посредством които конструираме знания и представи за света около нас и търсим тяхната споделеност с другите. Това ги нарежда сред механизмите за поддържане на интегритет и идентичност. От такива позиции в статията се разглежда присъствието на темата за COVID-19 във вицовете и меметата в България, както и някои от по-важните страни на нейното интерпретиране. Проследяват се динамиката на тяхното създаване, разпространение, тематичен обхват и зависимостта им от процесите на адаптиране към новите условия, наложили се в живота на обществото.

Ключови думи: COVID-19, вицове, мемета

“LAUGHTER AGAINST CORONAVIRUS”

Stanoy Stanoev

Abstract. The spread of the COVID-19 pandemic – first, outside the Bulgarian borders, and then within the country – was met by a wave of jokes and memes in the internet environment. Even though on a smaller scale, this activity is still perceivable today on the social networks and other media channels. That kind of animation in the humorous discourse was not by chance. Both jokes and memes can be viewed as forms by means of which we construct our knowledge and concepts of the world around us and search to share them with others. Thus, jokes and memes come to function as mechanisms for supporting integrity and identity. From such viewpoint, the article studies the presence of the COVID-19 theme in jokes and memes in Bulgaria and features some of the main aspects of its interpretation. It also delineates the dynamics of their creation, distribution, and thematic range, and discusses their correlation to the current processes of adaptation to the new conditions in the life of society.

Keywords: COVID-19, jokes, memes

Заглавието на следващите редове не е мое. То е един от вариантите, обсъждан в групов разговор между основателите на вероятно най-попу-

лярната фейсбук група за споделяне на вицове и мемета за COVID-19 „Генералът каза“[218]. Ще стане близо година, откакто пандемията влезе най-напред в новините, а по-късно застана и на прага ни. Реакциите, които породи, бяха различни, като и в този случай обществото откри нови линии на разделение. Отношението към коронавируса варираще в широка амплитуда с крайни стойности – от страха пред една реална и поставяща пред риск живота на заразените заплаха до съмнението към едва ли не въображаема или поне не толкова сериозна опасност. И двете посоки имаха своите адепти и последователи, но така или иначе всички се изправихме пред болезнени промени, които поставиха под въпрос рутинни практики, дейности и топоси от всекидневието, промениха неговата картография и маршрути, породиха тревожност. За кратко време социалните мрежи се изпълниха със съвети за оцеляване, призиви за разум и човечност, протести и недоволства, кройки на маски, становища на лаборатории и медици, споделени моменти от всекидневието под карантина, анализи, конспиративни теории, молитви за спасение и какво ли още не. В посрещането на COVID-19 със свой глас се включи и смехът. В това отношение България не беше изключение от реакциите, наблюдавани в други засегнати страни по света (срв. напр. Bischetti, Canal, Bambini 2020; Thelwall, Thelwall 2020; Положението е тежко... 2020; Jean 2020). Още с първите прояви на заразата у нас и предприетите от властта предпазни мерки различните канали на общуване се препълниха с вицове и мемета, описващи различни страни на новата ситуация, в която се оказахме.

Вицовете за болести и епидемии биват отнасяни към по-голямото семейство на вицовете за бедствия и катастрофи (disaster jokes). Те обхващат широк и разнороден тематичен кръг хумористични текстове, обединени от това, че осмиват различни природни и технологични катастрофични явления, събития, злополуки, довели до човешко страдание и смърт. Със своите обекти на присмех вицовете за бедствия и катастрофи представляват любопитен феномен. Съществуват множество и различни интерпретации на причините, предизвикали вицове с такъв характер, както и на тяхната функционалност (вж. напр. в Kuipers 2005). Критичният им преглед изисква отделно и внимателно изследване. Тук ще се задоволя с по-общото разбиране, че вицовете – както и меметата, които в голяма степен наследяват техни важни характеристики – представляват форми, чрез които конструираме знания и представи за света около нас и търсим тяхната споделеност с останалите. Целта на вица е

[218] Групата е създадена на 20 март, а съществуването ѝ е прекратено на 2 септември по политкоректни причини – риск, който неизбежно поема всяка страница за споделяне на хумор. Броят на членовете ѝ достига над 97 000. Благодаря на Станиш Рангелов, един от администраторите, за предоставената информация по създаването и развитието на групата във времето.

непрекъснато да припознава света, в който живеем, и това го превръща в един от пътищата за изграждане и поддържане на интегритет и идентичност. Зад различните теми, персонажи и тяхното осмиване стоят въпроси от съществено значение за моралния и културен ред на обществото, подлагат се на обсъждане установени ценности, норми, нагласи, стереотипи (Oring 2003: 65; Станоев 2005). В такъв контекст хуморът, посветен на COVID-19, може да се разглежда като мощен адаптивен механизъм пред лицето на заплахата драстично да бъде нарушен обичайният ход на всекидневието. Смехът над нея наранява, прави я нестрашна. И колкото е по-голяма тя, толкова по-интензивно и изобретателно е създаването на остроумия от всякакъв характер, всички, подчинени на идеята да върнат света отново като познат и обитаем.

Тази зависимост може да се проследи например в начина, по който вицовете следваха пътя на COVID-19. Темата беше подхваната доста по-рано от момента, когато епидемията нахлу непосредствено в живота ни. Все още далечна, в началото коронавирусната инфекция беше възприемана като нещо екзотично, кръжащо по-скоро около любопитното, но не и около страха от нея. Респектираха усилията на китайската държава в справянето с епидемията, икономическата ѝ мощ, която от години оставя съвсем осезателни следи и в бита ни:

Вече дори грипа го правят в Китай…

Уплаших се от коронавируса и реших да изхвърля всичко китайско от вкъщи. Сега стоим в празния апартамент абсолютно голи!

Китайските накладки са взели повече жертви от китайския коронавирус.

Китайските строители, които направиха болница за 48 часа, обещаха, че ще дойдат през уикенда, за да довършат магистрала „Хемус“.

Вниманието беше фокусирано повече върху вътрешните ни проблеми, чието изказване или осмиване получаваше в лицето на екзотичните новини за непознатата болест още една възможност за проява, като само тук-там се долавяше полъх на това, което ни очаква:

Търси се болен китаец, който да кихне в парламента, голямо възнаграждение!

Прочетох за коронавируса. Оказа се, че убива предимно хора над 65 години. Ми то това не е вирус, това е мечтата на пенсионния фонд!

– Тези хапчета за коронавируса ще ги пиете до края на живота си.
– Но, докторе, на рецептата пише една седмица!
– Да де, какво неясно има!

Приблизително от първата половина и най-вече средата на м. март, когато у нас беше въведено извънредното положение във връзка с разпространението на коронавирусната инфекция, настъпи осезателна промяна както в количеството създавани вицове, така и в интензивността на това създаване. Новата ситуация на тревожност и взаимна изолация зададе и основните теми – животът между четири стени и неговата непоносимост за модерния градски човек, забраните, отговорността на всеки за възпрепятстване на заразата. Част от вицовете разработваха темите посредством образи, известни и отпреди: от вицовете за семейни и познатите тегоби на семейния живот, от осмиваните политици и съмненията в тяхната лоялност към обществото, събудиха се етническите стереотипи, следите на някои от текстовете водеха и към други вицови традиции:

7-и ден вкъщи. Седнахме с жената, сипахме си по едно малко, поговорихме си... ми тя била много свястна жената[219].

Единайсти ден в изолация с жената. Викам ѝ:
– Излез нанякъде, аз ще платя глобата!!!

На вниманието на полицията! Как свекърва ми от Враца успя да дойде в Добрич?!

След 15-тото почистване на айфона със спирт Сири проговори на руски и поиска краставички...

Македонците признаха ли, че вирусът е техен?

Депутатите се отказаха от заплатите си до края на Извънредното положение...

ЗНАЧИ СКОРО ЩЕ СВЪРШИ!!!

По-голямата част от вицовете все пак бяха свързани с новите реалности, които настъпиха в нашето променено всекидневие – като тръгнем от трудното приемане на една принудена неподвижност, минем през

[219] Срв. с разказвания в Италия виц: „Останах си вкъщи заедно със семейството. Изглеждат свестни хора“ (Положението е тежко... 2020).

дистанционното обучение на децата ни и стигнем до такива подробности, каквито са носенето на маски или презапасяването с тоалетна хартия, което, оказва се, имало и терапевтичен ефект върху нашата психика (Защо изкупиха тоалетната хартия 2020):

Отивам до магазина. Толкова се вълнувам!

Хората се влюбват, разделят се, страдат, пак се влюбват... а аз тука в коридора се пързалям по чорапи.

– Господине, не прекалявате ли малко с параноята? Защо сте се облекли така?
– Пчелар съм бе, тъпак!

2039:
– Ти къде завърши основното?
– По БНТ 2. И основно, и средно. А ти?
– Аз по БНТ 4.

Кратка обява:
Млад и красив мъж със запаси от брашно и макарони търси да срещне момиче със запаси от тоалетна хартия.

Сватба по време на коронавируса. Водещият обявява:
И от кръстника – 50 ролки тоалетна хартия!

Представените текстове са само част, при това малка, от създаваните и разпространявани у нас вицове за COVID-19. Те са и само момент от динамичен и разностранен творчески процес, който всеки ден изненадваше с посоките, по които поема човешкото остроумие. Повечето вицове могат да се открият в много интернет сайтове – предавани, променяни или просто копирани един от друг. За изследователя те са документи на времето, в което живеем, за начина, по който възприемаме света и се опитваме да го конструираме.

* * *

Едно от най-любопитните и вълнуващи изследователя явления през тези първи дни беше онзи взрив от мемета[220], който само за около седмица насити социалните мрежи с огромно количество колажи и съ-

[220] Познавачите на тези форми, и особено на международната им практика, вероятно биха възразили, че не използвам названието *мийм*, което е по-близо до оригинала (англ. *meme*), а освен това и до принципите на въвеждане на подобни понятия в нашия език (срв. Фейсбук). В случая предпочитам по-популярното *меме*, както е известно в най-широки кръгове интернет потребители.

ществено обогати родното хумористично фолклорно творчество и като находчивост, и като език, и като начини за създаване на смях. За разлика от вицовете, които следваха коронавирусната зараза още от началните ѝ прояви в Китай, меметата се появиха едва когато тя дойде у нас. Това не беше закъснение или слаб рефлекс. Напротив, меметата много ясно показаха свръхвисока степен на организираност и продуктивност, каквито създаването на вицове никога не е притежавало.

Включването на меметата точно в такъв момент не беше случайно. Те са сравнително нова фолклорна форма (Shifman 2014; Milner 2016; Lankshear, Knobel 2019), която по мои наблюдения поставя особено силен акцент върху представянето на различни типове ситуации, преживявания и емоционални състояния. Характерното съчетаване на образ и слово дава големи възможности при конструирането на меметата и предпоставя необхватното им съдържателно многообразие. В същото време то прави комуникативния акт максимално информативен, директен, изразителен и въздействащ. Едва ли би имало по-подходящо средство за реагиране спрямо внезапно преобърналото се с главата надолу всекидневие на едно общество, което с изолациите в дома, с ограничените и малко на брой маршрути за движение и срещи с другите бе уязвено може би в най-интимната си природа – да бъде динамично, постоянно движещо се, бързащо.

Тематично меметата продължиха да разказват това, което вече знаехме от вицовете. Водещата нишка, около която гравитираха остроумията, е принудената несвобода, гледана в различни посоки: на семейството и оставането в дома, на намалелите възможности за излизане извън него и за общуване, на проваленитe планове за почивка, на предписанията за избягване на заразата или пък на застрашеното физическо и психично здраве в режим на изолация и неподвижност.

Най-впечатляващи и многобройни се оказаха меметата, които включваха фигурата на ген. Венцислав Мутафчийски. Човекът, който оглави мерките за справяне с COVID-19 и в продължение на повече от месец всяка сутрин информираше за разпространението на заразата, стана лице и на ограниченията, които трябваше да изтърпяват българите. Фактът, че фигурата му съчетаваше елитния медик с елитния военен, даваше допълнителна символна подкрепа на този избор.

В преобладаващите случаи „генералските“ мемета представляваха колажи от две изображения с изписани на тях послания. Обикновено разположени едно под друго, двете части на мемето влизаха в неизбежен конфликт, тъй като горната по правило изповядваше идеята за движение и общуване, а долната беше подчинена на изолацията и застоя. Втората част задължително включваше познатото от медиите лице на генерала, което предупреждаваше, забраняваше, упрекваше, а понякога и поощряваше. Уловено от камерите в няколко стереотипни мимики, то биваше непрекъснато възпроизвеждано в множеството мемета, които бързо наводниха социалните мрежи. По-интересно обаче беше

това, което се случваше в другата част, разположена над „генералската“, и беше обект на забрана, респ. одобрение, макар и по-рядко срещано.

В журналистически публикации[221] за нулево беше приемано мемето, чиято първа част използва кадър от клип към песента „Отиваме на купон!“ на младия изпълнител Джорджано, като заглавието на песента е изписано на кадъра. От втората част на колажа гледа генералът, който произнася: „Не отивате…“. Тази конструкция даде тон на голямо количество мемета. Това, срещу което се изправяше генералът, бяха популярни заглавия и фрази от поп, рок, рап, народни и попфолк песни, паметни кадри и реплики от филмовата сцена, не по-малко знаменателни мъдрости на политици; откъси от литературната класика и др. Общият знаменател на всички тези културни цитати беше значението им на движение и свобода. Мобилизирането на толкова голям и разнообразен културен ресурс може да се разглежда като вид защитна реакция пред настъпилата криза, противопоставяне, в което обществото извади на показ емблематични прояви на своята култура. За едни това ще са Джорджано и Наско Ментата, за други Софи Маринова и Емилия, за трети „Щурците“ и Лили Иванова, за четвърти Дебелянов и Багряна, за пети Ицо Хазарта и Румънеца и Енчев и т.н. В тези случаи смехът се опираше на противопоставянето между реалност и измислица, където опитът за забрана е абсурден, тъй като е насочен към неща, идващи от фикционалния свят на изкуствата. Ситуациите ставаха още по-невъзможни, когато се отнасяха до смяната на сезоните или пък до естествения ход на човешкия растеж. Поставена в своята неефективност, забраната се оказваше не просто неуместна и несъществена, но и въобще безсмислена. Макар и за момент, животът отново ставаше същият – уютен и сигурен.

* * *

В сравнение с времето, когато посрещахме COVID-19 с вълни от мемета и вицове, днес, около година по-късно, ситуацията изглежда твърде различна. През изтеклите месеци отношенията ни със заразата минаха по различни траектории, те имаха своите недоверия, съмнения и колебания, имаха спадове, периоди на спокойствие, но и пикови стойности. Бяха преустановени сутрешните брифинги на Националния оперативен щаб, от екрана трайно изчезна и лицето на неговия председател генерал Мутафчийски, други събития изместиха COVID-19 от водещото му място в новините, имаше продължителни антиправителствени протести. Така и темите, през които виждахме коронавируса, също се про-

[221] Вж. например: „Генералът каза!!!“. – https://bpost.bg/generalat-kaza/ (посетен на 29.03.2020 г.); „Генералът каза!“: Коронавайръл сензацията у нас в 15 картинки. – https://btvnovinite.bg/lifestyle/liubopitno/generalat-kaza-koronavajral-senzacijata-u-nas-v-15-kartinki.html (10.04.2020).

мениха. Изчезнаха например тези, които бяха свързани с живота под карантина. Други, като съпружеските отношения или подкупността на политиците, продължиха живота си, вероятно претендирайки да са „вечни“. Появиха се и нови, които следваха вълненията на деня – летните отпуски на море, новините за скорошно създаване на ваксина, обявеното присъствено обучение от началото на новата учебна година и мерките за безопасност и др.:

Продавам маска, носена е само една пандемия, за цени на лично, ластиците не са мръднали.

Проверих симптомите си в интернет. Оказва се, че имам нужда от слънце, плаж и море!

Как да си осигуриш дистанция на плажа?
С леко и деликатно кашляне.

Това е първата година, в която няма да отида до Фиджи заради COVID-19. Обикновено не ходя, защото нямам пари.

От толкова алкохол през карантината, сега като кихна, вместо да заразявам – дезинфекцирам.

– Свърши ли извънредното положение, Джеймс?
– Стана обстановка, сър.
– И каква е разликата, Джеймс?
– Депутатите ще вземат заплати, сър.
– Е, нали уж са без заплата до края на извънредното положение?
– Вече е обстановка, сър.

– Жена, искам да ти кажа нещо!
– Кажи бе!
– Имам любовница!
– Ох, уплаши ме, аз помислих, че имаш Корона...

Маска на лакътя е тренд, който измести трайно сандалите с чорапките...

Ако искате да направите безплатен тест за урина, пикайте под дървото:
– ако мравките пристигнат = твърде много захар
– ако пристигнат мухи = инфекция
– ако изсъхне бързо = твърде много сол
– ако сте забравили да си свалите гащите = Алцхаймер
– ако не усещате миризма = COVID-19.

УЧИТЕЛИТЕ ЩЕ БЪДАТ С ШЛЕМОВЕ В ЧАС

Аз искам допълнително кон, меч и щит.

Руската ваксина срещу COVID-19 ще се продава в разфасовки по половин литър.

– Холмс, усещам свеж въздух, слънчеви лъчи, липса на влага по лицето...
– Елементарно, Уотсън! Скъсал ти се е ластика на маската.

Може би най-осезаемата отлика, която прави впечатление за изтеклите месеци, е свързана с интензивността при създаването на вицове и мемета за COVID-19. За разлика от времето на първите прояви на заразата у нас и предприетите от властта противоепидемични мерки, когато всекидневно се раждаха десетки комични текстове и колажи, днес картината е много по-бедна. Без да е изоставена, коронавирусната тема е далече от познатата активност. При бегъл поглед по социалните мрежи, в специализираните фейсбук страници и в групите за споделяне на хумористични послания, както и в интернет колекциите с вицове, ще установим, че материали за COVID-19 се публикуват неравномерно, нарядко и дори спорадично. За сметка на това все по-често проникват, или по-скоро се завръщат, познатите теми за секса, съпрузите, политиците, отношенията между половете, блондинките и т.н. Особено любопитно е, когато това се наблюдава при сайтове и групи, чието създаване очевидно е било мотивирано от COVID-19, като се срещат и такива, които са изоставени или поне натам вървят[222].

Подобно състояние трудно кореспондира с факта, че и в момента се намираме в поредната извънредна епидемиологична обстановка; че макар и отстъпила водещото си място, заразата продължава да е сред основните теми от новините; че по сайтове и от екрана всяка сутрин продължаваме да отброяваме проведените тестове, новите заразени, постъпилите за лечение и излекуваните, загубилите, както обичат да се изразяват медиите, битката с болестта; че маските и дистанцията станаха задължителни атрибути от публичното ни поведение. Чуват се тревожни прогнози за завръщане на заразата през зимните месеци, от международния новинарски поток също зачестиха информациите за ново активизиране на COVID-19.

---

[222] Вж. например следните страници и групи във Фейсбук (наблюденията са към есента на 2020 г.):

„Да запазим хумора по време на епидемия“ (https://www.facebook.com/groups/2719937621567381);

„ГЕНЕРАЛЪТ КАЗА!!!“ (https://www.facebook.com/groups/314587096225435);

„Генералът каза“ (https://www.facebook.com/Generalutkaza);

„Генералът каза“ (https://www.facebook.com/generalakaza).

На този фон поведението на вицовете и меметата може да ни изглежда странно. Ще бъде грешно обаче да правим заключения за бързо угаснала енергия или изчерпан интерес, така характерен за нашето време. Оттеглянето им по-скоро следва логиката на отношенията ни с коронавируса. Говорим за процес, в който заразата от нещо ново, непознато и плашещо постепенно се вля в рутината на всекидневното живеене. Част от този процес беше и продължава да бъде смехът над нея. Все пак не бива да забравяме и това, че ситуацията е динамична, а картината неясна и незавършена, предлагаща още теми за размисъл.

Литература

Защо изкупиха тоалетната хартия. – *Стандарт*, 2 април 2020, https://www.standartnews.com/lifestyle-lyubopitno/zashcho-izkupikha-toaletnata-khartiya-419656.html (15.04.2020).

Положението е тежко, но не е сериозно. Подбор и превод от италиански Дария Карапеткова. – *Литературен вестник*, № 16, 2020, https://litvestnik.wordpress.com/2020/04/22/положението-е-тежко-но-не-е-сериозно/ (06.05.2020).

Станоев, Станой 2005: *Вицът и неговите послания*. София: Академично издателство „Марин Дринов".

Bischetti, Luca, Paolo **Canal**, Valentina **Bambini** 2020: *Funny but Aversive: A Large-scale Survey on the Emotional Response to Covid-19 Humor in the Italian Population During the Lockdown*. – https://psyarxiv.com/efk93/ (16.09.2020).

Jean, Joanne 2020: Do Ebola jokes in the past justify coronavirus jokes now? – http://www.thefamuanonline.com/2020/02/07/do-ebola-jokes-in-the-past-justify-coronavirus-jokes-now/ (09.07.2020).

Kuipers, Giselinde 2005: "Where Was King Kong When We Needed Him?" Public Discourse, Digital Disaster Jokes, and the Functions of Laughter after 9/11. – *The Journal of American Culture*, 28, No. 1, 70–84.

Lankshear, Colin, Michele **Knobel** 2019: Memes, Macros, Meaning, and Menace: Some Trends in Internet Memes. – *The Journal of Communication and Media Studies*, 4, No. 4, 43–57.

Milner, Ryan, M. 2016: *The World Made Meme: Public Conversations and Participatory Media*. Cambridge: MIT Press

Oring, Elliot 2003: *Engaging Humor*. Urbana: University of Illinois Press.

Shifman, Limor 2014: *Memes in Digital Culture*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Thelwall, Mike, Saheeda **Thelwall** 2020: *Retweeting for COVID-19: Consensus building, information sharing, dissent, and lockdown life*. – http://arxiv.org/abs/2004.02793 (16.09.2020).

Станой Станоев
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Акад. Георги Бончев", бл. 6
1113 София, България
stanoy.stanoev@iefem.bas.bg


"ОТИВАМЕ НА КУПОН!!"
НЕ ОТИВАТЕ...


СЕДИ ДОМА,
ЧЕТИ ШОК!
ТОЧНО
ТАКА!


РОДНИНА, МИЛИЦИОНЕР,
РОДНИНА, МИЛИЦИОНЕР
НЕ МОЖЕ!


ДА СЕ ЗАВЪРНЕШ В БАЩИНАТА КЪЩА
САМО, АКО СИ РЕГИСТРИРАН ТАМ ПО
НАСТОЯЩ АДРЕС


ПРОЛЕТТА ДОЙДЕ
ДА НЕ ИДВА


Кога ще ми излязат зъбки ?
Няма да излизат!


HOME


Български вирусолози в опит за изготвяне на ваксина за предпазване от коронавирус.....


ДОНАЛД ТРЪМП: Пробвах руската ваксина, няма странични ефекти!


Зимна колекция 2020/2021
Не скучай!
Да се подготвим за зимата!

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД АНСАМБЛОВОТО ПЕЕНЕ В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЯ

Галина Луканова

Резюме. В края на 2019 г. станахме свидетели на криза, предизвикана от разпространението на COVID-19. Пандемията промени живота и мисленето на хората, като постави колективните дейности, сред които е и ансамбловото пеене, пред сериозни предизвикателства. В предложената статия използвам метода на включеното наблюдение, за да проследя какво се случва с пеенето на живо в тази кризисна ситуация и да представя различните форми на виртуални репетиции и концерти. Представени са клипове на отделни състави, записани от дистанция, проследено е мнението на диригенти и изпълнители за измеренията от кризата и начините за справяне с нея.

Ключови думи: ансамблово пеене, COVID-19, пандемия, виртуален хор

THE CHALLENGES FACED BY ENSEMBLE SINGING IN CONDITIONS OF A PANDEMIC

Galina Lukanova

Abstract. At the end of 2019, the world witnessed a crisis caused by the spread of COVID-19. The pandemic changed people's lives and attitudes while collective activities such as ensemble singing faced serious challenges. Using the method of participant observation, the author traces recent developments in live singing and different forms of virtual rehearsals and concerts. Videos of individual ensembles recorded from a distance are presented along with the opinions of conductors and performers on the dimensions of the crisis and the ways of coping with it.

Keywords: ensemble singing, COVID-19, pandemic, virtual choir

В края на 2019 г. светът беше изправен пред тежко предизвикателство – бързо разпространяващата се пандемия от COVID-19. Липсата на достатъчно научни проучвания и информация за нейното въздействие върху човешкия организъм и за начина на пренасяне на заразата доведоха до тревожност, обществени дебати и предприемане на извънредни

епидемични мерки. Отчетени бяха нарастващ брой заразени и на 11 март 2020 г. Световната здравна организация обяви епидемията от COVID-19 за пандемия[223]. Поради приетото предположение, че заразата се пренася по въздушно-капков път, беше препоръчано (а някъде и наложено) силно ограничаване на събирането на едно място на хора, използването на предпазни маски и дезинфектанти, дистанция от 1,5–2 метра. Тези резки промени в организацията на ежедневието и начина на живот повлияха на почти всички сфери на човешка дейност, сред които попадна и ансамбловото пеене.

Ансамбловото пеене по своята същност е вид изпълнителска практика на организиран вокално-певчески колектив. Според числеността си колективът може да бъде *вокална група* (до 24 души), *камерен хор* (между 24 и 35 души), *среден хор* (от 35 до 50 души) и *голям хор* (над 60–70 души) (Янев, Гюлева 1980: 73–74). Музиката, която се изпълнява от тези колективи, е както едногласна, така и многогласна, а в зависимост от репертоара някои от съставите се специализират в по-тесни жанрови граници: за оперна музика, църковна музика, групи, изпълняващи поп аранжименти, ренесансова музика, планинарски песни, шоу хор и др. В зависимост от начина на звукоизвличане ансамблите се делят на *школувани* (с класическа вокална постановка) и *народни* (със специфично гръдно звукоизвличане), а според това дали получават финансово възнаграждение за извършваната от тях певческа и концертна дейност, съставите биват професионални (платени) и самодейни (повече вж. в Луканова 2013). Специфика на ансамбловото пеене е близкият контакт между пеещите, при който е важен синхронът между дишане и пеене. Обикновено репетициите се провеждат два пъти в седмицата, а пеенето в хор стимулира формиране на специфични общности със сходни интереси и общностен живот.

Ограничението за извършване на колективни дейности постави в необичайна ситуация хората, занимаващи се професионално или самодейно с ансамблово пеене. От първите дни на м. март 2020 г. бяха преустановени репетициите на хоровете и вокалните групи, отменихa се предвидени концерти и фестивали – както в България, така и в цяла Европа и по света. Ансамбловото пеене се оказа една от най-засегнатите от кризата колективни дейности.

Настоящото изследване представя наблюдения и размисли върху предизвикателствата пред ансамбловото пеене в условията на пандемията от COVID-19 и различните стратегии и иновации, които отделни колективи използват за справяне в кризисната ситуация. Като основен изследователски метод използвам включеното наблюдение, тъй като едно

---

[223] https://m.economy.bg/world/view/38002/Kakvo-e-pandemiya-i-koga-se-obyavyava-?fbclid=IwAR0sBTnXPBSc_GN-j7XJ2J4LNnZQaNH_SCMSwzpUQG2BCHA6qQdYWSKgtHE (28.08.2020).

от професионалните ми занимания е работата с вокални формации. От м. март 2008 г. съм диригент на Академичен хор „Света Параскева“ към Националната художествена академия, а от октомври 2014 г. – помощник диригент на Софийския камерен хор „Васил Арнаудов“. Именно тези два хора ще бъдат основните случаи, които ще разгледам в настоящия текст.

Академичният хор „Света Параскева“ е младежки състав с разнообразен репертоар, обхващащ произведения от най-старите пластове на световната музика до съвременни творби, църковни произведения, фолклорни обработки и поп музика, както и песни на различни езици: английски, немски, италиански, испански, френски, шведски, норвежки, словенски, руски, украински, арабски, санскрит. С гъвкавата си политика по отношение на състава (от камерна формация между 8 и 12 души до смесен хор от 40 певци) хорът участва в различни концертни и образователни програми и културни събития.

Софийският камерен хор „Васил Арнаудов“ е създаден през 1966 г. и е един от елитните български женски хорове. Главен диригент на състава е проф. д-р Теодора Павлович. Хорът е лауреат на български и международни конкурси и фестивали, в дискографията си има 6 издадени самостоятелни компактдиска, както и 15 компактдиска с включени записи на хора. В репертоара му присъстват творби от различни жанрове, много от които са създадени специално за него. По традиция в хора участват възпитаници на най-добрите детски хорове на София и други български градове. Голяма част от най-новата генерация на хора са професионални музиканти с различни специалности (пеене, дирижиране, музикознание, музикална педагогика и др.).

Освен прякото си участие като диригент на тези два състава използвам наблюдения над дейността на други хорови формации в България и чужбина, както и публикувани интервюта в електронните медии и неформални разговори с ръководители и участници в певчески ансамбли. Макар и все още предварителни и ограничени като обхват, наблюденията ми могат да открояят някои трудности и предизвикателства пред ансамбловото пеене в условията на пандемия и различните стратегии за справяне с тях.

В България първи мерки срещу настъпващата криза бяха предприети в началото на м. март. В принудителна ваканция излязоха общинските културни домове, читалищата, центровете за работа с деца, училищата, университетите. Репетициите на колективите, работещи в тях, бяха преустановени заради затварянето на репетиционните зали. Наложи се отмяна на планирани концерти и фестивали. Последната репетиция със Софийския камерен хор преди официалното обявяване на епидемията се проведе на 5 март 2020 г. Спирането на репетиционната дейност възпрепятства осъществяването на планираните концерти до края на концертния сезон, между които участие в честването на 200-годишнината от рождението на

Лудвиг ван Бетовен в залата на Берлинската филхармония на 1-ви май и съвместни концерти с Камерен оркестър „Софийски солисти“, Симфониета „София“, Камерен оркестър „Дианополис“ – Ямбол и др. Последният концерт на Академичния хор „Света Параскева“, вече в условията на осезаема криза, се осъществи на 6 март в клуб „Mixtape 5“ в София съвместно със симфоник-метъл групата „Bendida“. Заради усложнената обстановка в Италия и препоръка да не пътуват извън страната, за концерта не успяха да пристигнат очакваните изпълнители от Италия – група „Totem“. В същия ден, 6 март, в София бяха обявени грипна епидемия и грипна ваканция и това силно повлия на настроението и броя на публиката в залата.

След първоначалния стрес от новата ситуация много вокални формации (включително тези, с които работя аз) потърсиха алтернативен начин за работа от дистанция. При невъзможността за директно общуване голяма популярност получи програмата за конферентни разговори Зум. Опитахме се да я използваме и за провеждане на репетиции, но се оказа, че различната скорост на отделните доставчици на интернет не позволява едновременното пеене в реално време (както през Зум, така и през Месинджър и Вайбър). Дори когато участниците в конферентен разговор запяват по указан знак, звукът достига неедновременно и гласовете се застъпват и преплитат. Така виртуалните репетиции през интернет се оказаха невъзможни.

По впечатления от разговори с други диригенти като начин на работа от разстояние се наложиха два варианта. При първия ръководителят на формацията подготвя звуков файл на отделните партии, който се изпраща до певците. Всеки прослушва и научава самостоятелно своя глас, пеейки със записа – като подготовка за по-нататъшна ансамблова работа на живо. Вторият вариант са онлайн репетиции (предимно при работа с деца). В реално време се изсвирва на пиано партията, след което започва индивидуална работа с всеки певец: самостоятелно изпяване и корекция от страна на ръководителя. В това време останалите присъстващи са с изключени микрофони, за да не се смущава от допълнителни шумове връзката. И двата начина не са така ефективни като работата на живо, макар че първият – самостоятелна подготовка на певците, е често срещан в практиката, но като етап, предхождащ реалните репетиции.

Отдавна известни във виртуалното пространство са клипове, при които един певец изпълнява партиите на всички отделни гласове и после с помощта на звукозаписни програми гласовете се сглобяват, за да прозвучат едновременно. При метода, наречен „виртуален хор“, всеки хорист записва самостоятелно свой клип, после звукът се смесва: първо отделните партии, после всички гласове заедно. Обикновено всеки отделен клип се поставя в малко „прозорче“ на екрана и след видеомонтажа изглежда, като че всички пеят едновременно. Реално обаче това са записи, правени по различно време, и звукорежисьорът има ключова роля за тяхното сглобяване и за обработването на звука.

Приема се, че виртуалният хор като явление за първи път се появява в интернет пространството през 2009 г., когато млада жена, почитател на музиката на световноизвестния композитор и диригент Ерик Уитакър, записва свое видео на неговата песен „Sleep“ и я споделя в музикалния канал Ютюб. Вдъхновен от видеото, самият Уитакър призовава феновете си в интернет да се присъединят към експеримента и да запишат свои клипове, които да публикуват[224]. Това води до следващ експеримент: Уитакър прави видео, на което дирижира друго свое произведение, „Lux Aurumque“, и отново подтиква своите почитатели да се присъединят. Така се ражда първото изпълнение на „Виртуалният хор на Ерик Уитакър“ със 185 участници[225] (публикувано в Ютюб на 22 март 2010 г.). Следват още пет различни виртуални проекта, като последният е реализиран в условията на пандемия със световна премиера на 19 юли 2020 г. Видеоклипът е с изпълнение на композираната от Уитакър творба „Sing Gently“[226]. Впечатляващ е броят на участниците: 17 572 певци от 129 държави. Идеята за направата на видеото, както споделя пред хористите самият Уитакър по време на виртуалните срещи за подготовката на клипа, е заимствана от японското изкуство **кинцуги** – метод, при който счупени керамични съдове се лепят със специално лепило, смесено със злато, сребро или платина[227]. Философският смисъл на посланието е, че всеки предмет има своя история, която не бива да се пренебрегва. Счупеният съд трябва да се поправи, като при това се превръща в нещо по-хубаво, отколкото е бил оригиналът. В случая с този клип хора, народи и континенти, обединени заедно, стават по-силни, въпреки пандемията.

Поставени в условията на социална изолация и невъзможност за работа на живо, много вокални формации представиха в интернет подобни проекти с изпълнение от дистанция на многогласна музика в различни жанрове. Проблем при подготовката на тези клипове е как да се уеднакви темпото на пеене. За целта се подготвя „основа“ от гласовете, записани заедно или поотделно, често с метрономно отброяване (или с музикален съпровод). Така всеки участник в този проект може, слушайки записа в слушалки и придържайки се към зададеното темпо, да запише своя глас. Друг проблем при записи от разстояние е различната по качество снимачна и звукозаписна техника на всеки от участниците – най-често камера на мобилен телефон или компютър. Това е още едно предизвикателство при обработването на звука и сглобяването на финалното видео.

---

[224] Вж. https://ericwhitacre.com/the-virtual-choir/about (25.08.2020).

[225] https://www.youtube.com/watch?v=D7o7BrlbaDs (25.08.2020 г).

[226] https://www.youtube.com/watch?v=InULYfJHKI0&feature=youtu.be&fbclid=IwAR1adSiVuRfcsGTPxuTRfK4EEIkkDMLzCTA1dFKIHbH82kfsrdYUSySFY-4 (25.08.2020).

[227] https://bg.lipsumtech.com/kintsugi-art-ceramic-maintenance-962401 (28.08.2020).

От реализирани в България проекти на виртуален хор по време на пандемията ще посоча няколко случая. Два от видеоклиповете са на Академичния хор „Света Параскева“. В изпълнението на песента „Hallelujah“ на Ленард Коен (публикувана на 9 юни) участват 12 изпълнители: 11 певци и музикален съпровод на пиано[228]. В изпълнението на православното песнопение „Богородице Дево, радуйся“ (публикувано на 14 август) участват 12 певци[229]. Аудио- и видеообработката и на двата клипа е направена от Стефан Балев[230].

Подобни проекти представиха и други формации. Хорът „Ave Musica“ с диригент Таня Никлева-Владева записа и засне дистанционно песните „Тело Христово“ от Миодраг Говедарица (публикувана на 19 април) с 16 участници[231] и „Kiss from the Rose“ по музика и текст на Сийл в аранжимент на Стефан Вят (публикувана на 15 май) с 18 участници[232]. Хор „Алабрея“ с диригент Атанаска Попова изпълни по подобен начин фрагмент от „Salve Mater“[233] на латвийския композитор Рихардс Дурба (публикуван на 14 април) с 8 участници. По случай Деня на българската просвета и култура Детският хор „Дунавски вълни“ от Русе с диригент Весела Тодорова изпя емблематичния химн „Върви, народе възродени“ по текст на Стоян Михайловски и музика на Панайот Пипков (публикуван на 24 май) с участието на 15 деца[234].

Интересен проект реализираха младите изпълнители от вокална група „Спектрум“ с известната песен „Високо“ на група ФСБ по текст на Евтим Евтимов и музика на Румен Бояджиев (публикуван на 2 юли)[235]. Като послание във Фейсбук те споделиха работни файлове и отправиха покана към приятели и почитатели, които да се включат във финалното изпяване на популярния припев. На това предизвикателство откликнаха 84 певци от различни краища на България, а проектът беше подкрепен от Столична община като част от инициативата им „Солидарност в културата“. Още при първото си появяване във Фейсбук клипът предизвика истинска сензация, а към 29 август имаше вече над 190 000 гледания.

Клиповете с виртуални хорове от чужбина са наистина много и не биха могли да се обхванат в настоящата статия. Ще се спра на две изпълнения,

---

[228] Вж. https://www.youtube.com/watch?v=cmFmrwS4OCQ (26.08.2020).

[229] Вж. https://www.youtube.com/watch?v=cmFmrwS4OCQ (26.08.2020).

[230] По образование Стефан Балев е архитект и строителен инженер, но е създател на свой музикален канал в Ютюб, в който публикува кавъри на поп песни, музика от филми и видеоигри. В тях всеки звук е изпят от него на отделна писта, после пистите се обработват и наслагват (оригиналът е изпълнен от различни музикални инструменти или вокали). Така със своя глас изпълнява за всяка песен средно между 40 и 60 различни партии. Вж. https://www.youtube.com/user/SaAnkhAnpu/featured (26.08.2020).

[231] https://www.youtube.com/watch?v=Voaf-hu7b9w (27.08.2020).

[232] https://www.youtube.com/watch?v=OXEI2M-qBes (27.08.2020).

[233] https://www.youtube.com/watch?v=8VGgYwV8gng (27.08.2020).

[234] https://www.facebook.com/vessela.todorova/videos/3435191533177172/ (27.08.2020).

[235] Вж. https://www.youtube.com/watch?v=7qcRC_Ik5fk (27.08.2020).

които представляват интерес по различни причини. Първото е на българска фолклорна песен в хорова обработка – „Вечеряй, Радо“ на Филип Кутев[236]. Тя беше изпълнена от група за български фолклорни танци „Родина“ (Канада) и приятели (публикувана на 12 май). Участват 11 изпълнители, като само малка част от тях са българи. Вторият клип е интересен заради текста на песента. Това е една шеговита версия на известната поп песен „For the Longest Time“ на Били Джоуъл с нов, пародиен текст, написан от Зах Тимсън и Никол Андрюс и посветен на ситуацията, причинена от коронавируса (публикуван на 24 април)[237]. Участниците са представители на различни хорове от Канада. Посланието, изписано в края на клипа е: „Заедно можем да направим промяната и да помогнем на обществото. Моля, останете си вкъщи, на безопасно място и продължете да пеете!“[238]. Текстът дава хумористично описание на принудителната ситуация: карантината, заниманията вкъщи, опитите за справянето със ситуацията, дори и презапасяването с тоалетна хартия (вж. Приложението). Така песента се вписва в тенденцията на новосъздадени „корона“ творби от различни музикални стилове и жанрове (вж. статията на Вихра Баева в този сборник).

Въпреки че тези алтернативни и експериментални форми имат своето място, те не могат да заменят пеенето на живо и социалните функции, които има ансамбловото пеене – общуването между хора с близки интереси и работата в екип. За да се получи ансамбъл между гласовете, са необходими не само вокални умения, но и способност да почувстваш хората до себе си, да усетиш дишането им, да чуеш гласовете им, да се довериш на авторитета на диригента, който има задачата да обедини всички тези гласове в общо изпълнение, в общ ритъм, в обща емоция.

След обявяването на пандемията от COVID-19 най-големите оперни и драматични театри, филхармонии и хорове предоставиха записи на своя продукция. Появиха се онлайн фестивали, майсторски класове, семинари, индивидуални часове по пеене или музикален инструмент. Впечатляващ за мен е музикално-образователният проект на полския международен хоров портал Chortownia[239], създаден в периода на принудителната карантина и наречен „Цяла Полша пее вкъщи“ (#calapolskaspiewawdomu)[240]. Хорови диригенти от всички краища на страната са поканени да подготвят песен от сборник, съдържащ повече от 100 полски традиционни песни, аранжирани за тригласен хор. Всеки от диригентите последователно изпява отделните гласове, след което те прозвучават едновременно.

---

[236] https://www.youtube.com/watch?v=Io67XRK1gYs&fbclid=IwAR159hLZepVTBesU5pvSpyWSKYsNt25eRNlu9NboHFbfledB3bmHnK0MMks (27.08.2020 г.).

[237] https://www.youtube.com/watch?v=LpAKcQufacc&feature=youtu.be&fbclid=IwAR39CN4Sk2iqtp75TOasmdK8M2nei66ScM8mSQweskvI6E97kw0V3z7CSPo (27.08.2020).

[238] Превод Г. Луканова.

[239] Вж. https://chortownia.org/index.php?vaction=newsy&nid=7339&jezyk=1 (28.08.2020).

[240] https://www.youtube.com/channel/UCUVtpm-x0sHqIn1VfwIELmg (28.08.2020).

Клиповете са качени в Ютюб, а целта е да се улесни заучаването на тези песни както от поляци, така и от всеки, който желае да се докосне до полската традиционна музика в тригласен аранжимент.

Възможността за достъп до записи на стойностна музика съществува, търсят се и алтернативни начини за музикално обучение, но основните въпроси пред всички, които обичат пеенето в ансамбъл, са: Каква ще бъде съдбата на вокалните формации в условията на продължаваща пандемия? Ще се възобновят ли репетициите и концертите? Ще се възстанови ли доверието да запеем заедно? Ще се завърне ли публиката в концертните зали? В свое изявление президентът на Световната федерация за хорова музика (International Federation for Choral Music – IFCM) Емили Куо Вонг споделя за тревогата си от ситуацията в света. В публикуваната статия г-жа Вонг представя своята компания „International Cultural Center Monte Real", Португалия, която инвестира в развитието на интернет ресурси като лекции, презентации, зум семинари, бърз достъп до информация, виртуални хорови изпълнения (Vong 2020: 3). Хоровият свят се готви за различни видове сценарии, а бъдещето на пеенето на живо в ансамбъл е още неясно.

В гласовете на музиканти от различни държави звучи загриженост:

„Работя с хорове и хорова музика от 40 години, достатъчно дълго, за да кажа, че това е почти целият ми живот. Имам нужда да взема отношение относно ситуацията, причинена от коронавируса – ситуация, която ни изненада, натъжи, изплаши, но също така ни накара да си зададем въпроса как ще можем да започнем отново, когато този кошмар свърши. А дори не знаем кога ще свърши, защото „експертите" са много силни в това да ни ужасяват почти всеки ден" (Porfiri 2020: 18)[241].

Това са думи на италианския композитор и диригент Аурелио Порфири. В своята статия „Хоровете и коронавирусът… денят след това" той говори за хоровете, с които работи в Италия и които наброяват между 40 и 50 души. Според него в съзнанието на хората вече е напластен страхът да бъдат близо един до друг, а също и ужасът да не пренесат заразата в семействата си. Почти невъзможно е да бъде осигурена при пеене дистанция между хората от 1,5–2 метра. Това поставя под сериозна заплаха съществуването на по-големите вокални ансамбли. За него виртуалните хорове са интересно явление и отварят нови възможности, но това не бива да заменя пеенето на живо:

„Дори да не искаме да го признаем, ние истински се нуждаем един от друг във всички аспекти от живота си: имаме нужда да се сблъскаме с другите, да се смеем с другите, да пеем заедно, да разговаряме. Ние сме социални същества и пеенето като дейност е част от социалното общуване… не трябва да допускаме страхът да ни окове" (Porfiri 2020: 19–20)[242].

---

[241] Превод Г. Луканова.

[242] Превод Г. Луканова.

Това са думи, които и аз самата подкрепям. Хоровото пеене има своята социална функция, но сега надделява грижата за здравето – нашето и на нашите близки. В началото на м. юни в България (както и на други места по света) бяха позволени репетиции при поемането на отговорност за спазване на социална дистанция. Появиха се опити за налагане на правило за носене на маски по време на пеене, но маската затруднява както дишането, така и разпространението на звука. Опитът показа категорично, че маската не е решение за ансамбловото пеене. Топлото време през летните месеци създаде възможности за изяви на открито и някои състави, включително вокални ансамбли, осъществиха свои концерти. В същото време според Световната здравна организация пеенето продължава да е една от рисковите дейности за разпространението на вируса заради разпръскването на разстояние на секрети от евентуално заразени хора[243]. Някои експерти наричат хоровете „супер разпространители"[244]. Извършват се различни изследвания, които да покажат коя е безопасната дистанция за пеене[245].

Както по много други въпроси, и по темата за коронавируса обществото е разединено – има ли изобщо епидемия? Доколко опасна е тя за здравето на хората? Доколко това не е манипулация, която има други, скрити подбуди? Каквато и да е истината, на много места музикалната индустрия е в криза и защитните мерки, които очакваха музикантите от страна на правителствата на своите държави, се оказаха неефективни. Според изследване, публикувано на 24 август 2020 г. в интернет платформата за наемане на музиканти Encore Musicians (Англия), в месеците след обявяването на коронавирусната пандемия 64% от музикантите са принудени да изоставят професията и да потърсят друга работа[246]. Това е сериозен удар върху културата и едва ли нещата ще могат да се възстановят скоро.

Пандемията, предизвикана от COVID-19, сериозно промени не само ежедневието, но и мисленето на хората. И преди да се появи тази нова заплаха за човешкото здраве, изпълнителите и творците на ансамблова музика бяха изправени пред предизвикателството да задържат интереса и вниманието на публиката, преситена от мултимедийни и шоу програми (Баларева 2004; Луканова 2013). Тенденция е търсенето на все

---

243 https://www.who.int/news-room/commentaries/detail/transmission-of-sars-cov-2-implications-for-infection-prevention-precautions (31.08.2020).

244 https://www.abc.net.au/news/health/2020-06-14/how-can-we-resume-choir-practice-without-spreading-coronavirus/12344812?fbclid=IwAR0SRwy6qXVAlPmLUvK9943-mWHUhzujW_qHJH-Lvp_D5oco14oU_PZA3Fg (31.08.2020 г.).

245 https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-53446329?fbclid=IwAR159hLZepVTBesU5pvSpyWSKYsNt25eRNlu9NboHFbfledB3bmHnK0MMks (30.08.2020).

246 https://londonjazznews.com/2020/08/24/64-musicians-considering-leaving-the-music-profession-survey/?fbclid=IwAR3q2VdlcjJIYEJfbFtlnS37V4kHIapOFJE-pa1MOgVynJLEBCcI11JzIGE (31.08.2020 г.).

по-голяма атрактивност чрез съчетаване на ансамблово пеене с танцови движения или с мултимедия, смяна на концертните костюми, ритмизиране чрез звукоподражателни техники (тропане с крака, пляскане с ръце, щракане с пръсти, имитация на звуци), смесване на различни техники на пеене. За миг обаче не сме си представяли, че нещо ще бъде в състояние да наруши изцяло работата на вокалните и хоровите ансамбли в България и по света.

Тепърва ще се правят изводи, тепърва ще се търсят начини за връщане към нормалния начин на живот и работа. Светът обаче вече не е същият и генерално решение за излизане от кризата в сферата на ансамблovото пеене засега няма.

Литература

Баларева, Агапия 2004: Хоровото изкуство в България през втората половина на XX век. – В: *Музиколози'2004. Юбилеен сборник*. Вълчинова-Чендова, Елисавета (отг. редактор). София: Съюз на българските композитори, Секция „Музиколози", 7–33.

Луканова, Галина 2013: *Българският фолклор и хоровото дело – динамика на традициите и трансформациите.* Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор". София.

Янев, Емил, Лилия **Гюлева** 1980: *Хорознание и методика на работата с хор*. София: Издателство „Музика".

Porfirio, Aurelio 2020: Chorus and corona virus…the day after. – *International Choral Bulletin*, XXXIX, No. 3, 3-rd Quarter, 18–20.

Vong, Emily Kuo 2020: Message from the President. – *International Choral Bulletin*, XXXIX, No. 3, 3-rd Quarter, p. 3.

Галина Луканова
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Акад. Георги Бончев", бл. 6
1113 София, БЪЛГАРИЯ
mgmusic@abv.bg

ПРИЛОЖЕНИЕ

Longest Time – Quarantine Edition
Текст: Зах Тимсън и Никол Андрюс
Музика: Били Джоуъл
Изпълнение: Сборен състав от представители на различни хорове от Канада

I have been at home in quarantine
Stopping spread of COVID-19.

What else could I do?
Don't want this virus from you!
I haven't left here for the longest time.
Exercise by jogging 'round my room,
Online meetings taking place on Zoom.
Though this is safer,
We're out of toilet paper!
We haven't left here for the longest time.
Teachers try to teach their kids online.
Somehow this needs
Twice as much prep time!
Self-isolation
Is how we help our nation!
We haven't left here for the longest time.
Maybe this won't last very long.
There's no end in sight.
Though I could be wrong.
Maybe 've been hoping too hard.
But we've come this far,
And the curve's getting flatter!
If you choose to venture out today,
Stay at least two meters away!
Can't take no chances
Given certain circumstances!
We will be at home for the longest time!
I had hopeful thoughts at the start.
I said to myself:
I will do my part!
Washing hands…
Not touching my face!
I long for your embrace…
And it's all that I hope for…
It's my job to do all the right things.
Social distancing as I sing…!
I miss you so bad!
But, I think you ought to know that
I intend to stay here

For the longest time!



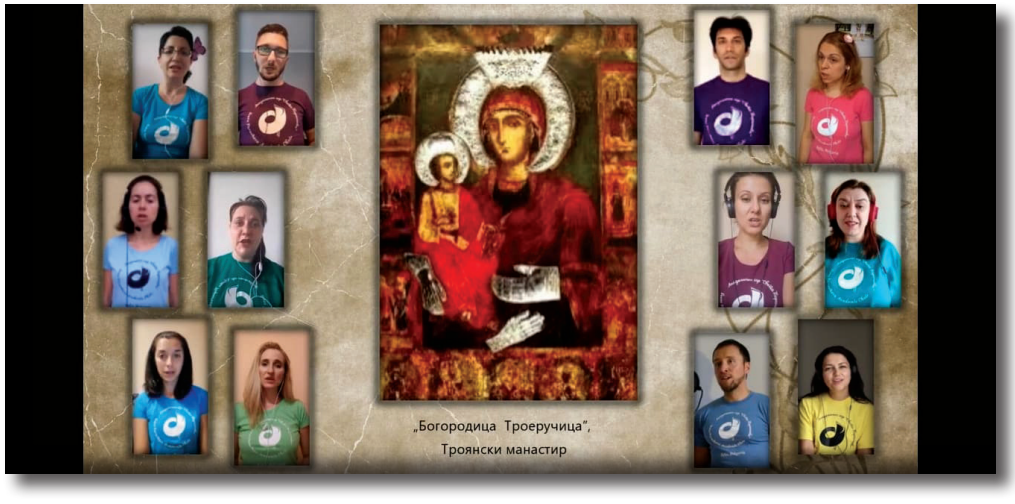
Академичен хор „Света Параскева“ към Националната художествена академия. Снимка: Личен архив



Софийски камерен хор „Васил Арнаудов“ с главен диригент проф. д-р Теодора Павлович – концерт в Любляна, Словения. Снимка: Архив на Софийския камерен хор



Академичен хор „Света Параскева“ – скрийншот от виртуалното изпълнение на песента „Hallelujah“ на Ленард Коен



Академичен хор „Света Параскева“ – скрийншот от виртуалното изпълнение на песента „Богородице Дево, радуйся“

ВИРТУАЛНОТО ХОРО. ГРУПИТЕ ПО НАРОДНИ ТАНЦИ ЗАД ГРАНИЦА ПО ВРЕМЕ НА ЕПИДЕМИЯТА ОТ COVID-19[247]

Юлия Попчева

Резюме. Репетициите на самодейните фолклорни танцови състави на българите в чужбина са място за среща и общуване и имат своята социална роля в живота на емигранта. С появата на COVID-19 и въведените в много европейски държави противоепидемични мерки събиранията в залата за танци стават невъзможни. Настоящата статия разглежда начините, по които танцовите формации пренасят дейността и общуването си онлайн, в условията на наложена социална изолация. Текстът е авторефлексивен, а авторът е пряк участник в събитията. Представени са различните виртуални комуникационни модели, които позволяват на самодейните групи да продължат изпълнението на задачите си в условия на криза. Описаните явления показват способността на тези колективи бързо да се реорганизират и адаптират в условия на извънредна ситуация, както и важното място, което заемат в живота на българските емигранти.

Ключови думи: народни танци, социална изолация, виртуални срещи

THE VIRTUAL HORO DANCE. FOLKLORE DANCING GROUPS ABROAD DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Julia Popcheva

Abstract. The rehearsals of amateur Bulgarian folklore dancing groups abroad provide its members with a place for meeting and communication and play a significant social role in the lives of the emigrants. With the Covid-19 epidemic and the implementation of anti-epidemic regulations in a number of European countries, the gatherings in dancing halls became impossible. The article explores how different dance formations managed to transfer their activity and communication online in a situation of imposed social isolation. The text is self-reflexive, as the author participated directly in the events described. Various virtual communication

[247] Авторът благодари за частичната подкрепа на Министерството на образованието и науката на България по Национална научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“, одобрена от РМС № 577 от 17 август 2018 г.

models that allow the amateur groups to continue performing their tasks in crisis conditions are presented. The described phenomena show the ability of these groups to quickly reorganize and adapt to emergency situations. The analysis also points to the important place which these groups occupy in the lives of Bulgarian emigrants.

Keywords: folklore dancing, lockdown, virtual meetings

Танцът в съвременността има множество проявления: от елитарно сценично изкуство до простичко ритмично поклащане в нощните клубове. В исторически план обаче той играе важна роля в развитието на културите и обществата като неделима част от ритуалността, изразяването на емоции и общуването. В социално отношение неговата функционалност се свързва както с физическата естетика (Willis et al. 1990: 65) и начина на забавление (McRobbie 1984), така и със символиката, която носи в обредността, в културните събития, в социалната комуникация и в политическите действия (Giurchescu 2001: 110). Ясно изразена е и връзката му със света на невидимите сили, със сакралното (Щърбанова 1995).

Репетициите на самодейните групи за български народни танци носят удоволствие и разтоварват от напрежението. За много хора те са хоби, разнообразие, начин да повишат физическата си активност. За българите в чужбина тези репетиции са много повече. Те са място за среща между „свои", разговори на родния език, време за споделяне – на проблеми, надежди и очаквания. За емигрантите тези срещи създават социалната среда, която подсилва етническата идентичност и социализация (срв. с Giurchescu 2001: 111), а също и начин за представяне на собствената пред приемащата култура (Leal 2002: 239). Те пресъздават и атмосферата, която ги пренася у дома. Родината символично присъства в репетиционната зала, защото „когато аз съм с нашия ансамбъл, забравям, че не съм в България … всяка седмица аз съм си там"[248]. Ако децата емигранти общуват помежду си в българските неделни училища (там, където има организирани такива), то често за възрастните такава възможност предоставят предимно танцовите състави по места. В някои случаи, както в гр. Бордо, Франция, или в гр. Голуей, Ирландия, групата по народни танци е единствената институция, която предлага регулярни сбирки на българите от региона. Именно затова и дейността на танцовите състави на българите в чужбина има своите не само културни – с оглед опазването и предаването на нематериалното ни културно наследство, но и социални измерения (вж. Матанова, Гергова 2017; Grancharova 2013; Тончева 2009).

С напредване на заболеваемостта от COVID-19 в Европа през пролетта на 2020 г. много държави въведоха противоепидемични мерки, свързани със значителна социална дистанция, която на места прерасна и в социална изолация. Макар и с различни имена, такава социална изо-

[248] ИЕФЕМ–АЕИМ № 1085-III: 25.

лация беше въведена при много строги правила в Италия[249], Франция[250] и Испания[251], където хората бяха ограничени не само по отношение на срещи с близки и познати, но и нямаха право да се отдалечават от дома си. Беше *време на изключение* (по Appadurai 2020), в което държавите не само имаха нужда, но и регламентираха пълната мобилизация на своите общества в борбата с болестта. Ежедневието ни се пренесе онлайн, а срещите на живо станаха невъзможни. Заради извънредната ситуация танцовите състави трябваше да прекратят дейността си в познатия ѝ традиционен вид. Танцьори и ръководители обаче намериха нови начини за общуване, „срещи" и дори „танцуване".

Статията има за цел да разгледа иновативните решения, които някои танцови състави на българи в чужбина приложиха по време на социалната изолация в периода март – май 2020 г. Фокусът на проучването пада върху формите на съпреживяване на конкретната криза в изцяло дигитална среда и техния обхват. Разглежда се и промяната във функционалността на групите с оглед на извънредната ситуация. Основната част от изследването е осъществена чрез включено наблюдение във виртуалните репетиции на групите „Старият чинар" в гр. Барселона, Испания, „Гайтани" от гр. Бордо и „От извора" от гр. Лион, Франция. Проучена е и онлайн дейността на танцовите колективи в градовете Арма, Великобритания, Париж, Франция, и Верона, Италия. Проведени са и редица неформални разговори и дълбочинни интервюта чрез приложението за съобщения Месинджър. В допълнение са ползвани и пасивни методи за онлайн наблюдение като спотайване (lurking) и ретроспективен анализ (вж. Hine 2000: 21–23; Kozients 2015), които касаят проследяването на активността на фейсбук страницата на събора „На мегдана на другата България"[252] и комуникацията между различните танцови състави.

Макар в основата си проучванията да са направени в дигитална среда поради специфичните условия на живот, то дълбочината на изследване и участие в онлайн процесите е обусловена от предварително установените лични отношения с танцьори и ръководители на трите „посещавани" танцови състава. На практика онлайн проучването не се различава от класическото включено наблюдение, а по-скоро се явява негово

---

[249] В Италия пълната социална изолация е наложена от 10 март до 4 май 2020 г. с т.нар. Decreto #IoRestoaCasa (декрет #оставамвкъщи). – http://www.governo.it/it/coronavirus-misure-del-governo (21.10.2020).

[250] Във Франция т.нар. confinement беше въведен за периода 17 март–11 май 2020 г. – https://mobile.interieur.gouv.fr/Actualites/L-actu-du-Ministere/Coronavirus-COVID-19-Informations-recommandations-mesures-sanitaires (27.08.2020).

[251] В Испания т.нар. estado de alarma беше въведен с декрет на 15 март 2020 г. и облекчаван в различните зони на страната до края на юни 2020 г. – https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2020-3692 (27.08.2020).

[252] Официална фейсбук страница на събора „На мегдана на другата България": https://www.facebook.com/groups/sabornmndb (29.08.2020).

естествено продължение. И тук подкрепям мнението на Бари Уелман и Милена Джулиа, че интернет е само още един от многото начини, по които едни и същи хора общуват помежду си (Wellman, Gulia 1999: 169). Разглеждането на съпреживяването включва до голяма степен и наблюдения от първо лице, затова и наративът е изведен през личния разказ.

Виртуалните репетиции

Когато пристигнах във Франция с цел обучение в Университета на Бордо през януари 2020 г., никой не предполагаше каква епидемиологична обстановка ни предстои. Не очаквахме, че от 17 март до 11 май 2020 г. ще прекараме дните си затворени и в изолация заради пандемията от COVID-19. Беше време, в което навън се излизаше само с декларация, в рамките на километър от дома и само за час. Беше време, в което не само връзката с България се случваше онлайн, но и тази с най-близките приятели от съседния квартал. Оказах се в ситуация на пълна изолация в студентското общежитие, в което не познавах никого; в държава, чийто език не говорех. Без българите в Бордо и Лион изследователският ми дух може би щеше да оцелее, но в чисто човешки план нямаше да се справя. Сходна бе и ситуацията в останалите държави – обект на изследването. Особено тежка беше обстановката в Италия и Испания, където също за напускане на дома се изискваше попълването на конкретен документ.

С настъпването на *конфинмона* (регламентираната социална изолация) животът във Франция замря. Повечето хора си останаха вкъщи, част от тях – работещи дистанционно, останалите – в очакване да се завърнат на работните си места, неизвестно кога. С огромен брой заразени и висока смъртност, държавата се бореше с вируса, а хората – с изолацията. Част от танцовите състави, чиято дейност проследявам повече от година, пренесоха активностите си онлайн. Вместо да скучая затворена в стаята си, неочаквано получих възможността да „участвам" в репетиция в Лион във вторник, в Бордо – в сряда, и в Барселона – в петък, без да напускам общежитието си. Всяка седмица пътувах виртуално, за да се срещам със сънародници и приятели, за да споделяме общата любов към танца, но и да си поговорим за тревогите на деня, да се поздравим за празници или просто да си окажем подкрепа. Така отпразнувахме Цветница и Великден.

Трите състава, на чиито репетиции присъствах онлайн, избраха различни подходи за реализация на дейността си, но запазиха непроменени деня и началния част на заниманията. Всички те се насочиха към ползването на социалните мрежи и в частност Фейсбук, а „Старият чинар" и Скайп.

В „Гайтани" – Бордо ползвахме общия чат на танцьорите в Месинджър. Включвахме се в уречения ден и час и също като на реална репети-

ция си разказвахме как сме, как вървят едни или други дела. Общият разговор бързо измести желанието ни за танцуване и след първите две или три срещи създадохме една виртуална седянка за споделяне на преживелици и емоции, но най-вече за повдигане на духа. На тези съвместни седенки се обсъждаха предстоящите дейности на групата и как ще продължи нейното съществуване след вдигане на мерките за социална изолация.

„От извора" – Лион провеждаха репетициите си в рамките на затворена фейсбук група[253], до която достъп имаха само членове на танцовия състав. В репетиционния ден и час на живо се включваше един от преподавателите. Докато той показваше стъпки и хора и пускаше музика, участниците в репетицията танцуваха по домовете си пред свързаното с интернет устройство. Те обаче не бяха пасивни наблюдатели, а можеха да оставят коментари под излъчваното видео и така да общуват с ръководителя и останалите танцьори. Диалогът беше вербално-писмен, като водещият на репетицията отговаряше на написаните коментари или провокираше такива. Макар да не се виждаха едни други, участниците в репетицията все пак общуваха помежду си и не бяха само пасивни наблюдатели на видеоурок, а и всичко се случваше в реално време.

Същият принцип на работа избраха и от група „Чемшир" от гр. Арма, Северна Ирландия[254], с чиято дейност се запознах едва към края на изследвания период. Освен виртуални репетиции обаче, в затворената си група[255] „чемширите" споделяха и допълнителна информация. Достъпен за всички танцьори беше специално разработен видеоурок за екзерсис, видеоклипове на танци и хора, заснети преди време в репетиционната зала или повдигащи духа кратки видеа на хореографката Пламена Чемширова с фрагменти от музика и хоро.

Фолклорната формация „Старият чинар" от Барселона първоначално ползваше публичната си фейсбук страница[256], но по-късно пренасочи репетициите си към затворена група. Принципът на работа беше като този на „От извора", но в репетициите можеше да се включи всеки, независимо дали преди това е бил част от танцовия състав. Така дори хора, които се намираха в България, участваха в живите включвания. Преминаването към закрити репетиции беше провокирано от множество негативни коментари на външни за колектива хора, свързани с начина на преподаване. Те създаваха напрежение за защитаващите

---

[253] Затворена група във Фейсбук „Ударна група От Извора", ползвана за провеждане на репетиции. – https://www.facebook.com/groups/150641991812838 (27.08.2020).

[254] https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=803688260039175&id=100011940244404 (27.08.2020).

[255] Затворена фейсбук група „РЕПЕТИЦИЯ Чемшир", създадена специално след въвеждането на противоепидемичните мерки, свързани с COVID-19. – https://www.facebook.com/groups/2572142819708094 (27.08.2020).

[256] Вж. https://www.facebook.com/StariatChinar (27.08.2020).

ръководителя си танцьори, стресирани достатъчно от самата социална изолация. Именно това доведе до преминаване на вариант със затворена група, само за членовете на състава. Отделно в Скайп се срещаха само напреднали танцьори, разучаващи нов хореографски танц, чието поставяне беше започнало преди коронавирус кризата.

Наблюденията ми показват още, че много танцови клубове прекратиха репетициите си, но членовете им продължиха да общуват активно в социалните мрежи. Такъв е случаят с група „Слънчогледи" от Голуей, Ирландия, с група „Нашенци" от Верона, Италия, както и с танцовите клубове в Тулуза и Монпелие, Франция.

На „среща" с другите

Социалната изолация и забраната за срещи и събирания доведоха и до нови форми на споделяне между танцьори и танцови състави. Група „Зора" от Париж създаде видеоклип, с който разказва как танцьорите запазват духа си по време на затварянето по домовете си[257]. Коментарът под видеото гласи: „Деветнайсет дни в изолация, а ние работим, учим, танцуваме... и пак работим, и пак учим, и пак танцуваме. Вдъхновени от ансамбъл „Тракия", ние – ансамбъл „Зора", ви поздравяваме и ви желаем да бъдете здрави преди всичко и да съумеете да сте позитивни в тези трудни за всички ни дни".

Подобна, но много по-мащабна инициатива разгърнаха и от клуб „Нашенци" – Верона, домакини на шестото издание на пътуващия събор „На мегдана на другата България"[258]. Групата беше изправена пред дилемата дали и под каква форма да продължи организацията на събитието, предвидено за 20 и 21 юни 2020 г. Към момента на въвеждане на социалната изолация за него имаше 66 записани групи или няколко хиляди танцьори. В опит да повдигнат духа на съставите участници бъдещите домакини предложиха онлайн инициативата „Пускам, пускам кърпичка".

Основната цел на проекта, както споделя ръководителката на състава от Верона Калинка Георгиева, беше „да продължим да танцуваме, да излезем от този стрес и от тези негативни новини, които идваха постоянно". Съгласно идеята на организаторите всяка група участник изработваше собствено видео. Тъй като танцьорите бяха затворени по домовете си, те трябваше да подготвят индивидуални записи с изиграване на няколко стъпки под музикален съпровод в стаята, на балкона или на двора

---

[257] https://www.facebook.com/ensemblezora/videos/238074154236747 (27.08.2020).

[258] Съборът „На мегдана на другата България" е фестивал, който събира самодейни танцови състави на българи – емигранти в различни европейски държави (вж. Борисова 2019; Попчева 2020).

си. Макар разделени в пространството, тях ги обединяваше бялата платнена кърпичка, която държаха в ръка. В края на всяко лично изпълнение кърпичката биваше хвърляна извън кадър, все едно прелита до дланите на следващия участник. Получи се ефект от типа „предай нататък", а в същото време противоепидемичните мерки не бяха нарушени.

Готовите видеа на колективите се качваха във фейсбук страницата на събора, където може да бъде проследена цялата история на „кърпичката". В инициативата се включиха общо 28 танцови състава на българи емигранти в Италия, Испания, Великобритания, Белгия, Дания, Швеция, Швейцария, Германия, Франция и Малта. Активността и атрактивността им показаха, че въпреки кризата не само танцьорите, но и групите останаха свързани помежду си. Това е и още едно потвърждение, че в рамките на Европа българските мигрантски танцови състави са изградили устойчива комуникационна мрежа помежду си (Попчева 2020: 288–289).

С постепенното премахване на противоепидемичните мерки и отпадането на забраните за общуване в края на пролетта виртуалните срещи започнаха да преминават в реални. Падането на ограниченията за срещи на открито подтикна групите към събирания в паркове и градини. Постепенно отвориха и залите за танци, макар и с по-малък брой присъстващи, а онлайн репетициите бяха заменени с общуване на живо при първа възможност.

Вместо заключение

„Виртуалното хоро" на българите зад граница е един от начините за преодоляване на личностната криза, провокирана от социалната изолация. Със запазването на същия ден и час на провеждане онлайн репетициите са „сламката нормалност" в едно радикално променено ежедневие – *ежедневие на очакването* (по Andits 2020). Те продължават да осигуряват така нужната регулярна среща на българите в очакваното време, макар и в променено пространство. Както казват самите танцьори, при танцовите репетиции в чужбина „целта е друга, нищо не е на всяка цена … тук хората идват да си разпуснат, да си се видят"[259]. Дори и пренесени онлайн, те си остават зони на комфорт, пряко свързани с вече установени отношения и практики (Маева 2018: 283), въпреки изнасянето им извън познатата локация – репетиционната зала.

Постепенното затихване на „виртуалното танцуване" с поетапното отпадане на мерките за социална изолация идва да покаже, че това е по-скоро краткотрайно и неустойчиво явление, провокирано от кризисната ситуация. То се явява компромис или алтернативно решение, породено от нуждата за преодоляване на външно наложени обстоятелства.

[259] Д. Стр. – 23 г., жена, танцьор в танцов състав „Гайтани", гр. Бордо, Франция.

В същото време обаче е и непълноценен отговор на създалата се ситуация, тъй като не успя да замени напълно или да туширa желанието за физическа близост и споделяне на едно общо изживяване. Българският народен танц по своята същност изисква колективно, а не индивидуално участие. Той събира хората, които се движат в общ ритъм, в еднаквост или близост на стъпката и по този начин създават единно и съвместно преживяване. Именно това единение с другите не може да бъде осигурено във виртуалната среда, тъй като дори и свързан, човек все пак остава сам. Разговорът е възможен, но не и хватът за ръце. Стъпките се възпроизвеждат, но без да се създава онази резонансна вибрация, породена от общото потропване на няколко чифта крака. Това са причините виртуалното хоро да остане спорадично, извънредно и провокирано от контекста на своето време – явление на социалната изолация.

Онлайн репетициите ни откъсваха от общата тревожност на средата и множеството ограничения, за да ни пренесат отново в онази, „малката България" от репетиционната зала, и продължиха да изпълняват своята роля на устойчива социална среда за нуждаещите се от нея сънародници: „Все пак сме си българи и това е една частица от нас […] Това дали си танцувал, или не, не е толкова важно; по-важното е да сме заедно, да си спомняме за България и една частица от българското да продължава да гори в нас"[260]. И макар „да не е същото", онлайн репетициите ни помогнаха да преминем през периода на изолация по-леко и в някаква близост до „нормалното" ежедневие. Те бяха необходимият мост за общуване между сънародниците и тяхното значение тепърва ще се оценява.

Литература

Борисова, Мариянка 2020: Културно наследство зад граница: Пътуващият събор „На мегдана на Другата България". – В: *Етнология в променящия се свят. Сборник в чест на 80-годишния юбилей на проф. дфн Радост Иванова.* Съст. Лулева, Анна, Божидар Алексиев, Владимир Пенчев, Галина Лозанова, Дария Василева, Димитър Атанасов, Златина Богданова, Иванка Петрова, Катя Михайлова. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов", 415–426.

Гергова, Яна, Таня **Матанова** 2017: Музика и танци: фолклорни формации, събори, хорове. – В: *Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности зад граница.* Съст. Пенчев, Владимир, Мариянка Борисова, Валентин Воскресенски, Николай Вуков, Лина Гергова, Яна Гергова, Боян Кулов, Таня Матанова, Катя Михайлова, Йордан Янев. София: Парадигма, 167–191.

Маева, Мила 2018: *Българските емигранти в Англия – минало и съвременност*. София: Парадигма.

Тончева, Веселка 2009: „България" във Виена – места, музика, идентичности. – *Български фолклор*, № 1, 36–50.

[260] З. Хр. – 42 г., жена, танцьор в танцов състав „Гайтани", гр. Бордо, Франция.

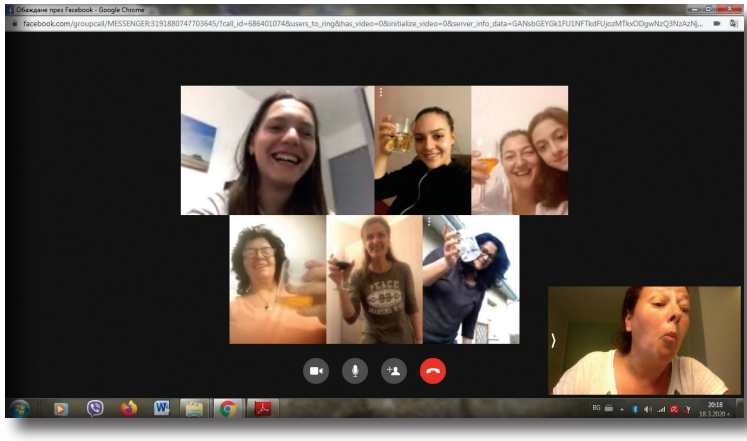
Попчева, Юлия. 2020. Мегданът на българските емигранти. – *Българска етнология*, № 2, 275–293.
Щърбанова, Анна 1995: Танцът като пътуване в света на сакралното. – *Български фолклор*, № 1–2, 64–73.

Andits, Petra 2020: Waiting during the time of COVID-19. – *Social Anthropology magazine*, 28 (2), 220–221.
Appadurai, Arjun 2020: The COVID exception. – *Social Anthropology magazine*, 28 (2), 221–222.
Giurchescu, Anca 2001: The Power of Dance and Its Social and Political Uses. – In: *Yearbook for Traditional Music*, 33, 109–121.
Grancharova, Evgenia 2013: Folklore Dance Clubs: A New Phenomenon in Modern Bulgarian Urban Culture – *Our Europe. Ethnography – Ethnology – Anthropology of Culture*, 2, 177–194.
Hine, Christine 2000: *Virtual Ethnography*. London: Sage.
Kozinets, Robert 2015: *Netnography: Redefined.* Los Angeles, London: Sage.
Leal, Joao 2002: Identities and Imagined Homelands: Reinventing the Azores in Southern Brazil. – *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 11 (2), 233–254.
McRobbie, Angela 1984: Dance and Social Fantasy. In: *Gender and Generation*. Angela McRobbie, Mica Nava (eds.). London: Macmillan, 130–161.
Wellman, Barry, Milena **Gulia** 1999: Virtual Communities as Communities: net surfers don't ride alone. − In: *Communities in cyberspace.* Marc A. Smith, Peter Kollock (eds). London: Routledge, 167–194.
Willis, Paul, Simon **Jones**, Joyce **Canaan**, Geoff **Hurd** 1990: *Common Culture: Symbolic Work at Play in the Everyday Cultures of the Young*. Los Angeles, London: Open University Press.

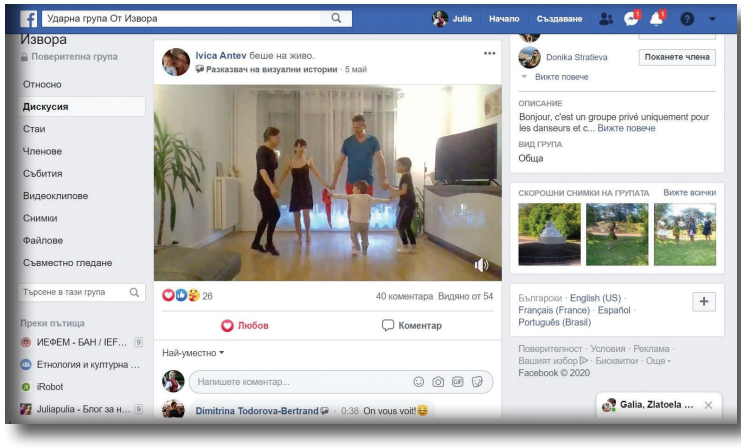
Архивни единици

ИЕФЕМ–АЕИМ № 1085-III. Събор на българите емигранти „На мегдана на другата България", гр. Ла Нусия и гр. Бенидорм, Испания, 10–12.05.2019 г. Записал: Юлия Попчева.

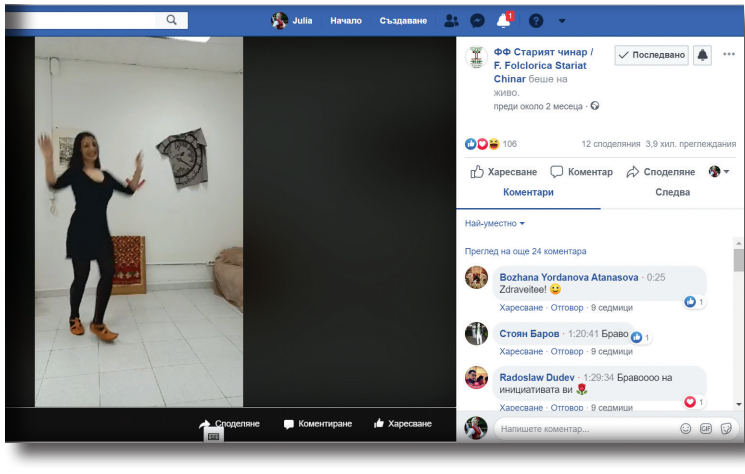
Юлия Попчева
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Московска" 6А
1000 София, България
jpop4e@gmail.com



Онлайн среща на група „Гайтани“, гр. Бордо, Франция, 18.03.2020 г.



Онлайн репетиция на група „От извора“. 5.05.2020 г.



Онлайн репетиция на група „Старият чинар“, гр. Барселона, Испания, 3.04.2020 г.

ОТКРОЕНИТЕ НИШИ НА КУЛТУРНА УЯЗВИМОСТ ПРИ ЕПИДЕМИЯТА ОТ ТОРС (SARS) В АЗИЯ ПРЕЗ 2002–2003 Г. – СПОМЕНИ И ВПЕЧАТЛЕНИЯ НА ЕТНОЛОГА ОЧЕВИДЕЦ

Еля Цанева

Резюме. В статията се споделят лични наблюдения и впечатления на авторката – очевидка и съпреживяла кризата на атипичната вирусна пневмония в Китай и Азия в началото на XXI в., както и нейните изводи – вече като професионална етноложка, относно някои от тези културни „пролуки“, които отварят и облекчават пътя на вируса. Направен е опит да се открият „нишите“ в китайската култура, позволили развитието на масови рискови обществени фактори, причинили появата и хода на епидемиологичната криза. Показана е връзката между социалнокултурните и социалнополитическите условия в надигане и акумулиране на кризата, в препятстване или стимулиране на нейното решаване.

Ключови думи: епидемия, култура, риск, ТОРС, Китай

HIGHLIGHTED NICHES OF CULTURAL VULNERABILITY DURING THE SARS EPIDEMIC IN ASIA IN 2002–2003. MEMORIES AND IMPRESSIONS OF THE EYEWITNESSING ETHNOLOGIST

Elya Tzaneva

Abstract. In this article, the author shares personal observations and impressions as an eyewitness of the atypical pneumonia crisis in China and the whole of Asia in the early twenty-first century. She also presents her conclusions as a professional ethnologist about some of the cultural “gaps” that open and ease the path of the virus. An attempt is made to highlight the “niches” in Chinese culture that allowed the evolvement of mass social risk factors causing the emergence and deployment of the epidemic crisis. The paper shows the link between sociocultural and sociopolitical conditions in the rise and accumulation of the crisis and in preventing or stimulating its resolution.

Keywords: epidemic, culture, risk, SARS, China

Сред постоянните пътища за тематично обновяване на науката, включително и на съвременната етнология, са тези, при които ученият е споходен от някакъв изследователски шанс – събитие в личния му живот, което да го насочи към неразработено и актуално поле. Едно такова случайно обстоятелство доведе и мен до инициативата за изграждане на български изследователски колектив по темата „Антропология на бедствията и катастрофите“ и нейното поставяне – без демонстративна амбиция и все още на основополагащо равнище, във фокуса на съвременната българска етнология. Този мой личен стимул бе базиран върху една възможност за наблюдение на бедствена ситуация, която получих в Китай през далечните 2002–2003 г., един от редките моменти на докосване до изследователска находка, която времето напред превърна в научна поанта. Все пак обаче не бих ровила из хаотичните си и понякога плашещи спомени за тогавашните събития, ако световната тревога на днешния ден – нестихващата пандемия на COVID-19, не показваше толкова безспорни прилики до случилото се в началото на хилядолетието (както по отношение на медицинските и лечебно-организационни проблеми в разразилото се бедствие, така и по отношение на обществените и общностни реакции, нагласи и рецепции на решенията от различен характер). Въпреки че посочените категории са в предметното поле на социалните и хуманитарни науки, частично и на етнологията, нямам нито илюзия, нито очакване, че точно етнологичният поглед ще даде спасителни идеи, решаващи съображения и ще допринесе директно за справяне с бедствие от биологичен характер. В същото време обаче този поглед уплътнява анализите за нагласите на хората – индивиди, но и събрани в групи от различен тип и култура, с които те пристъпват и към бедствието, и към мерките за него; също така може да прецизира и задълбочи поведенческия анализ на факторите за появата и развитието на стратегиите за реагиране, както и да ги насочи по-точно и фокусирано. Етнологията проследява епидемиите с тези два акцента: нагласи и изградени върху тях стереотипи на поведение – това е и селективната ми гледна точка към обстоятелствата около „китайския вирус“.

Следващите редове са концентриран разказ за събитията около епидемията от SARS/TOPC[261] в Китай и Югоизточна Азия с подбор върху онези характеристики на бедствената ситуация, в които се откриват типологични паралели с днешната пандемична картина по отношение предимно на възможни рискови фактори и социалнокултурни условия, допуснали настаняването ѝ сред хората. Първите детайлни описания на събитията и фактите около тези моменти бяха представени наскоро

[261] Названията са съответно официалното английско и българско обозначение на епидемията: SARS – Severe Acute Respiratory Syndrom, и тежък остър респираторен синдром.

след приключването на епидемията (Цанева 2006: 267–281; Tzaneva 2012: 226–250), но тогава те не привлякоха особен интерес (сигурно като малко вероятни за случване сред европейските общества) и останаха само за научно-организационна употреба – наличието им обаче оправдава твърде фрагментарната фактология в настоящото изложение.

Новият век тъкмо бе отключил за Югоизточна Азия своя невъобразим потенциал от очаквания и надежди: заминаваше си годината на Коня (2002) и захващаше тази на Козата (2003) – две от най-близките и нужни на хората животни, които ги даряваха с обич и вярност, а също така с ресурс за препитание, т.е. за оцеляване. В Китай набъбваше една гигантска промяна, застрашителна с неизвестността си, макар тя все още да не бе потеглила: а иманентното спокойствие на Водната коза, прогнозирано и очаквано за настъпващата 2003-та, в знанието на тамошното общество трябваше да осигури спокойствието, статиката и инерцията на живота в познатия му вид, оставането в сянката на комфорта и далеко от упреците на света. Точно това, уви, не се случи. През последните месеци на 2002-ра и началните на следващата година станах пряк свидетел, който съпреживя директно цялата скàла на разпространението, пика и отшумяването на тежката ситуация на SARS/TOPC (синдрома на атипичната пневмония) в Китай. За Китай и Азия, в определени дълги моменти – за целия свят, това бе първото от много време, а и първото от цяла поредица, изпитания на цивилизационната устойчивост. За етнолога то бе шанс да се види зараждането, кулминацията и битката на една стара и натежала от рационално знание и митологичен мистицизъм континентална култура с неочакван и тежък епидемичен агент от реален и коварен вирусен тип[262].

Наблюдавайки и преживявайки комплексното протичане на катастрофата и особено – официалната и неофициалната реакция към нея (първоначално хаотична, после планова), постепенно се убедих, че етнологичните наблюдения могат да дадат ценна перспектива към появата, разпространението и кулминацията на подобни кризи. Ето по каква причина: въпросната епидемия беше допусната да се развие до степен,

---

[262] Да припомня статистиката: Първият регистриран случай на заболяването бе от ноември 2002 г., последният – от юни 2003 г. Епидемията не беше китайски, а напълно азиатски, дори световен феномен. Общата цифра на заболелите по света (обхванати са и петте континента) бе 8069, от които 775 губят живота си, а 7452 са излекувани. Процентът на смъртност бе изчислен на 10%, като е най-висок в Китай. Там заболелите са 5327, от които 348 – починали, 4933 – излекувани; в Хонконг цифрите бяха съответно 1755 за заболелите, 299 – починали, и 1433 – излекувани. В Азиатския регион след това се нареждат Тайван: 304/47/--; Сингапур: 206/32/172; Виетнам, Филипините, Тайланд и Малайзия. В тази статистика с починали пациенти влизат също САЩ и Канада, Франция; а само със заболели – Германия, Италия, Англия, Индия, Южна Корея, Швеция, Швейцария, Испания, Южна Африка, Русия, Румъния, Ирландия, Нова Зеландия, Кувейт, Испания, Финландия, Колумбия, Макао, Монголия.

която застраши сериозно региона, и поради характера на пренасяне на заразата – по въздушен път, да създаде епидемиологична ситуация в целия свят. За погледа на етнолога беше ясно, че едно предварително съобразяване с културните особености на населението в региона би могло да насочи преодоляването на кризата към по-целесъобразен и ефективен път. Фактори като традиционните модели на поведение, традиционния начин на хранене, характера на общуването, особеностите на традиционните поминъци и особено – характеристиките на обгрижване на възрастните и болните, на култа към мъртвите и към прадедите в китайската култура, трябваше да се вземат под внимание, за да не се достигне до размерите на разпространение на заразата, които практически се случиха. В тези именно насоки видях впоследствие и откроените **културни ниши на уязвимост** в обществото и в отделните общности и групи сред хората в Китай, в които бедствието удобно се намести и устремно започна да поразява и руши живота. За тези ниши ще стане дума в следващите редове, но веднага искам да изтъкна, че сами за себе си те нито родиха, нито развиха, нито подпомогнаха бедствието; това бе причинено от двете паралелни неадекватни реакции на ранните симптоми и първите прояви на бедствените факти. Първата реакция бе на официалната държавна власт (която скри истината[263], а китайците слушат и следват властта си), втората – на културата на засегнатото население (което, поради изброените стереотипи, не отговори на призивите за бързо предпазване на здравите и моментално хоспитализиране и изолиране на болните). По отношение на първата реакция вината се пое от „идеологическата надстройка“ на управлението и от официалната власт. Втората „виновна“ реакция обаче бе резултат от игнориране

---

[263] За българския читател ще е интересно може би как се „повдигна завесата“ на информацията и се разкриха картината и мащабът на бедствието. Ситуацията бе премълчавана докъм февруари 2003 г., т.е. в продължение на поне 4 дълги месеца от ескалиращо бедствие; епидемията бе отричана и никаква международна публичност не бе дадена. В средата на февруари обаче събитията се промениха след една драматична пресконференция на правителството, след която бяха уволнени и обвинени високостоящи политици, вкл. министърът на здравеопазването и кметът на Пекин. В качеството на личен спомен ще споделя, че тази пресконференция (проведена в голямата зала на агенция „Синхуа“) бе предавана по официалната китайска телевизия CCTV, която вече имаше и английски канал, и събра пред екраните буквално целия китайски и чужд политически, дипломатически, икономически, централен, регионален и местен елит. СЗО бе информирана за ситуацията, но инерцията на преодоляване на мълчанието все още не бе активна. Едва в края на април, след невероятно смелата постъпка на един пекински лекар – д-р Джан Уанион, да обяви самопожертвователно пред китайски и хонконгски журналисти, а после и пред американски медии, че само в неговата болница в Пекин има повече болни от ТОРС, отколкото официално се съобщават за цял Китай, нещата се промениха драстично. Държавата и партията заедно, войската и целият властови апарат поеха безкомпромисната битка с епидемията.

и неприличане на онази група от професионалисти, която можеше да предвиди и така да предпази от неадекватно поведение – пренебрегнати бяха етнолозите. Днес се знае, че новопоявилата се тогава мистериозна болест е вид атипична пневмония, чийто заразен агент е изменен коронавирус от животински произход – тогава това бяха циветските котки. Но обстоятелствата от социалнополитически, икономически и културен характер са тези, които можеха да спрат и елиминират, както и да стимулират и разпространят вируса. Тогава просто не се направи връзката между някои съществени рискови фактори, създали условия за поява и задълбочаване на заразата, и специфични културни характеристики, върху които именно етнолозите са призвани да съсредоточават вниманието си. В този смисъл намирам, че посочените реакции бяха **рисковите фактори**, които насочиха бедствието да се намести в подходящите за него културни ниши.

Първата откроена и безспорна специфика на вируса – мутирал вирус у диви животни, с които хората живеят в близост, който се разпространява чрез вдишване на капчици, съответно стимулиран от топъл климат, ниска хигиена и набор от подпомагащи го културни специфики, откроi началното развитие на епидемията с изходна точка китайския Юг – провинция Гуандун. Провинциите и градските агломерации около Южнокитайско море са едни прекрасни места, историческа врата към тази част на света и днес са емблема за успеха и процъфтяването на държавата. Там населението не просто се събира по традиция за отбелязването на коледно-новогодишните празници на западния свят и следващия ги китайски пролетен фестивал, там се стичат хиляди – местни и гости, туристи и официални лица, политици и дипломати, търговци и интелектуалци, привлечени от очарованието на южните брегове. Тук е мястото да се припомни един известен стереотип на общуване – китайците обичат „да се срещат“ наместо „да си пишат“ или „да си телефонират“; личният контакт и директната среща и комуникация обаче безспорно облекчават пътя на вируса и създават средата за него.

Добре помня, че седмиците между Коледа и Нова година в Гуандун бяха необичайно дъждовни и хладни: градските агломерации на Шенжен и Хонконг посрещаха гостите си за празниците с нетипичната палитра от чадъри и неочакваната досадна нужда да се носят връхни дрехи. Според мнения на наблюдатели климатичните странности често предшестват или съпътстват развитието на други природни, биологични или социални аномалии по пътя на превръщането им в кризи. По стечение на обстоятелствата със семейството ми прекарвахме празниците в Шенжен и добре помня необичайния за тези места новогодишен климат: влажно и дъжделиво наместо сухо и слънчево, една „особена“ и „различна“ картина, която в повечето култури би се преценила като „предвещаваща беда“. Едно чувство обаче доминираше – впечатлението за пренаселеност, за струпване на прекомерна човешка маса. Един

чуждестранен гост в града тогава ми каза, че още от ноември хората в града са споменавали за „много лош грип“ и дори са си слагали маски, а чужденците приемали това с насмешка. Добре помня и невъзможно натъпканата чакалня на жп гарата в града, където всеки измежду десетките хиляди пътуващи като че ли гледаше да се доближи, пипне, щипне и си поиграе с малката ми „европейска“ дъщеря… а вирусът вече е бил във въздуха. Все още си спомням и чувството за принадлежност в едно анонимно качество към голяма група от хора, тълпа – хилядите пътници с деца и багаж в ръце, на гръб, на рамене, на глава, върху кобилици наоколо… Безброй хора в една чакалня, които кашляха, кихаха, хранеха се, бореха се с хремите си, хъркаха по пейките и говореха шумно на милиметри един от друг. Когато кризата удря големи човешки агломерации, нейният ефект е по-катастрофичен и дълготраен; с други думи, рискът от катастрофи в пренаселените центрове е функция на степента на уязвимост – икономическа и социална, на доходите на населението или стандарта на живот и на управление (Pelling 2003). *Идеята за социална и физическа дистанция* бе чужда на мисленето и поведението на хората, на средата и ситуацията и именно в отговор на традиционната нагласа за тесен контакт пътят на бедствието бе открит.

По-късно, през ранните летни месеци, когато вирусът бе вече изолиран от диви животни, продавани по пазарите в провинцията, се оформи и първият рисков фактор, предпоставил появата на кризата: мястото на тези животни в ежедневието на китайците от Юга, устойчивото им присъствие в културата им. Южната част на Китай е известна с обширните си и богати пазари на живи диви животни (някои от тях се отглеждат с търговска цел, но не са „одомашнени“ и запазват биологичните си характеристики от стадия на свободното им съществуване). При това те се отглеждат в непосредствена близост до хората, практически живеят и контактуват с тях в среда с невисока и често заплашителна като стандарт хигиена, без да са „домашни животни“. Ястията от такива животни са добре рекламирана и скъпа атракция за чужденците. А етнолозите знаят, че това е едно изключително допълнение към невероятната кулинарна субкултура, поддържана и развивана там вече повече от 2500 години. Те са силно привлечени от диетата на населението на Юга, както и от начина на приготвяне на храната – всяка част от дивото или полудиво животно си има роля и смисъл, преработва се особено и най-вече – особено се поднася на масата като време и стил, по специален начин се консумира. Оттук дивите или полудиви животни тръгват към ресторантите и пазарите на цялата страна – всякакви видове диви кучета (особено търсени са миещите се кучета), порове, язовци, къртици. По повод на лабораторните изследвания върху коронавируса по-късно световна печална слава добиха гуандунските циветски котки, за които се предположи, че са основните и първоначални носители на вируса, и впоследствие със специално правителствено решение бяха изтребени около 10 000 от тях.

Допускането е, че директното пренасяне на вируса тогава от животните към хората е ставало чрез храната, поднесена в суров или полусуров вид и далеч невинаги сготвена с китайска изискаността и скрупульозност[264].

Традиционната масова нагласа за хранене и общуване при хранене, която в Китай носи мощни културни наслагвания, е също възможен „виновник". Всеки, посетил дори за кратко страната, е бил свидетел на задължителния модел на колективните блюда: безброй общи малки и по-големи купи, регулярно сменящи се с пълни и нови, последователното топене на пръчките за хранене в тях и любезността от общото колективно удоволствие, усещането за заедност и добра воля, идеята за сърдечност и благоразположение. Ето няколко мнения, публикувани в китайските медии, на хора с различен възрастов и професионален статут по въпросите на културата на хранене в периода на кризата: Ли Джиан, професор по социология в Университета Цинхуа: за китайците е много важно да усетят приятелската радостна атмосфера на общата трапеза; „Освен това, китайските традиционни начини на хранене заздравяват отношенията между хората. Ако не беше това, много хора изобщо не биха си помислили да излязат навън да се хранят". Той добавя, че хранителните навици като „важна част от китайската култура не се променят лесно; затова когато епидемията бе преодоляна и страхът прогонен, съвсем естествено е хората да се върнат към старите си практики". Пак според него „самостоятелните прибори са част от западната култура, която акцентира върху индивидуалността". Чен Уейн, собственик на ресторант в Пекин, казва: „Не мисля, че много китайци харесват самостоятелните прибори", добавяйки, че някои са открито враждебно настроени към тях: „Много хора идват тук със семействата си, а кой сервира самостоятелни прибори у дома си? За много от хората да предложиш самостоятелни прибори означава да си екстравагантен и нелюбезен". Мен Ян, журналистка, описва отиването си на вечеря с приятели скоро след затихване на епидемията: „Съпругът ми предложи общи прибори и съдейки по лицата на хората наоколо, никой не би се противопоставил на това, дори много да искаше да получи самостоятелни". Според Дзан Хун от Китайската ресторантьорска асоциация колективните прибори се ценят като символ на солидарността и дружбата в кръга, където се практикуват: „Те са част от китайската култура" (Classic Catering Conflict 2004).

Когато бедствието се разрази и започна внимателно вглеждане във възможните пътища, подпомогнали разпространението му, този стереотип на хранене като проводник на епидемията се оказа най-напред и най-лесен за диагностиране и съответно – за вземане на мерки. Стотици, хиляди ресторанти, заведения и места за общо хранене из малки и големи, включително многомилионни градове, бяха затворени, настойчиво се

[264] В други публикации са подробно изброени екзотичните ястия, приготвяни от тях, начинът им на поднасяне и консумиране (Цанева 2006: 271–273).

внушаваше хората да си купуват продукти от магазините и да си готвят у дома. Това нанесе удар върху баланса между отделната личност, малката и по-широка група и колективната култура. Тук етнологичният поглед обаче констатира нещо неочаквано: поне това, което се наблюдаваше в големите градове, показа, че затварянето на заведенията за колективно хранене и принудителното отказване от традицията основна функция на храненето да бъде действието му като механизъм за комуникация се възприеха от обществото без очаквания ропот и съпротива, без ярки прояви на несъгласие и борба, както това се случи с други мерки, които също се вклиниха в посочения баланс. Фактът има своето вероятно обяснение[265], освен това традиционните навици бяха възстановени много бързо след бедствието. Обръщайки поглед отново към днешната епидемична криза, ясно се вижда, че всяка заплаха за санитарното състояние и комуникационния стереотип, предпоставящ нарушена санитарна гаранция, трябва да бъде елиминирана. Впечатлението ми е, че по отношение на хранителните специфики мерките през 2003-та се спазваха стриктно и безропотно – вероятно още една особеност на отношението на китайското общество към държавните решения. Доколко обаче това бе последователно?

Отговор ще даде представянето на следващата възможност, отворена от традиционната култура, за вместване в нея на рисков зародиш като стимул на кризата – става дума за някои поведенчески културни реакции при определени ситуации. Всички култури в света имат респект към отишлите си близки и го изразяват по различен начин и дълбочина. В Китай още от времето на Средното царство този култ върви последователно към един апогей с идеята, че всичко в земния живот на хората започва да се осмисля като прелюдия към небесния. В книгата си за обредите Конфуций дава описание на множество церемонии към този култ и в него са проследими еволюцията и споменатата тенденция в тях. Тази еволюция върви към вярването, че основателите на родовете, пренесли се в света на духовете, оказват оттам влияние върху живота и съдбата на своите потомци и затова контактът между живите и мъртвите трябва да се ревитализира, подчертава, подхранва и демонстрира безусловно. Китайската културна традиция е уникална и ненадмината с величината на родово-семейния пантеон и с детайлността, продължителността и дълбината на поминалните практики към представителите му. Така сравнително елементарният спомен за покойниците, както вероятно е изглеждал култът първоначално, се замени с поклонение, извършвано стриктно вече от страх пред онези нещастия и беди, които могат да връхлетят потомството, ако пренебрегне своите мър-

[265] Възможно обяснение е, че краткосрочната промяна на хранителните навици пред лицето на епидемията в Китай имаше вече своя прецедент от 1989 г., когато страната бе връхлетяна от епидемия на хепатит А. Тя се зароди тогава в Шанхай и през 2003 г. медиите активно напомняха, че целият град тогава възприе за кратко употребата на самостоятелни прибори, без това да удари съществено индустрията.

тъвци. Говорейки за култа, някои изследователи употребяват квалификации като „хипертрофно“, идолопоклоническо отношение, един суеверен култ, който „в много отношения противоречи на здравия разум, защото създава особени ненормални условия на живот, свързвайки свободата на действия на живите в зависимост от разположението на отдавна починалите прадеди“ (Макгован 2003: 324). Личното ми впечатление не споделя тази крайна оценка, но и аз намирам, че в условията на смъртоносна болестна заплаха безкомпромисният пиетет към близките страдащи и починали е хипертрофично засилен в обществото. Отношението към възрастните и болни хора, като една повсеместна културна рефлексия на отношението към починалите прадеди, е еднозначно и еднакво у всички слоеве на китайския народ, сред всички образователни, възрастови, имотни, характерологични и пр. категории китайци, във всички части на държавата. Както привържениците на конфуцианството, така будистите и даоистите са обграждали агонизиращия близък човек и веднага след настъпване на смъртта са изпълвали помещението с гръмки вопли и наричания, в които и до ден-днешен са съхранени мотиви от древния обичай „призоваване на душата“ (страстни призиви към душата на покойния да се върне при живите). Задължителна и до днес практика е всеки близък на покойника да постави в ръката му косъм от косата си в знак на това, че и след прераждането ще бъдат заедно. Смъртта у дома е благословена в китайската култура: дори когато човек издъхнел на улицата, отслужва му се нарочна молитва и заупокоен молебен, след който душата му (по-точно, една специална част от „тройната“ му душа) се поселва в домашния олтар и остава там (Малявин 2000: 566 и сл.). Така че и в наши дни в Китай е безкомпромисно изискването във фаталния момент човекът да бъде сред близките си, плътно обграден и обгрижен от тях и „да изпусне“ тройната си душа, държейки ръката на скъпите си хора и чувствайки до себе си техния дъх – тогава за тях остава неговата благословия и светлина. От гледна точка на битката със заразата обаче така безспорно се създава контингент от хора, потенциално готови да се изложат на заразата, докато полагат усилия да запазят за болния традиционния стандарт на обгрижване. Именно тук рискът произлиза от традиционния поведенчески стереотип.

В тези и подобни (макар по-меки) пристрастия се вклинява през 2003 г. и иска да ги разсече наложената официална политика на бързо и категорично откъсване на болния от средата и близките му, затварянето му в изолатор с неизвестен край – политиката на стигмата. Тази стигма, наложена от официалните власти върху диагностицираните с вируса пациенти, бе непробиваема, тя се налагаше месеци наред с цялата строгост и безкомпромисност на закона, властта и оръжието. Много бързо китайците осъзнаха, че техен скъп човек, който отиде на преглед при лекар за измерване на температура, може никога повече да не се прибере у дома и неговата благословена аура да изчезне завинаги за близките му зад стените на карантинните отделения. В рамките на броени дни това се превърна

в кошмар за средностатистическия китаец; тази възможност сриваше за него един дълго граден с търпение и съзнателност културен модел, в който начинът на напускане на земния свят бе най-съществен момент. Масовата реакция бе светкавична и крайна, реакция не просто на съпротива, а на отказ: болните започнаха да се крият, пазени еднакво плътно от близки и далечни хора. С течение на месеците това фатално несъобразяване с един устойчив културен формат се превърна в основен проблем за официалните власти, които прибегнаха към силови мерки за откриване и хоспитализиране на заразените. Сведенията за поведението на тези власти в сегашния COVID проблем говорят за взета поука от описвания случай.

Ето защо ми се струва, че сред всички нарушени стереотипи от мерките против епидемията най-тягостен бе сривът при погребалната обредност в китайската култура. Там връзката на човека с културата е особено отчетлива; ако тя се загуби, ако изчезне човешката зависимост от културния етос, това неизбежно има травматичен ефект. Силата на културната памет и обреда като протектор, интегратор и система за сигурност бе подложена на опасност, когато китаецът се опитваше да си направи медицинските изследвания и по ред причини бе принуден да се отдалечи от културния навик и от онези културни ценности, които му дават повишена социална сигурност. Наблюденията върху тази ситуация внушават, че културата осигурява протекция срещу висока цена: силната привързаност на личността към определен начин на живот води до по-дълбоко чувство на загуба, когато е откъсната и обособена от културния стереотип (на тази травма е посветено изследването на De Vries 1996, което би ползвало всички подобни ситуации).

Списъкът на културните стереотипи, засегнати от взетите мерки, е значително по-дълъг от маркираните. Но и само представените показват ясна картина: при наложеното първоначално официално информационно затъмнение за мащаба на заразата, при съответното запазване на ритъма на живота такъв, какъвто го е постановила традицията, като мощен допълнителен и определящ фактор за влошаване на ситуацията се проявяват невзетите под внимание културни практики и стандарти, нагласи и съществуващи поведенчески модели. С голяма предпазливост все пак бих заключила, че етнологичният поглед и преценка, анализ и съвет са стратегически потребни за правилното управление на кризата, защото внасят някои обяснителни и насочващи идеи в линиите на реагиране с оглед постигането на по-адекватна цялостна картина на бедствието, изграждането на по-ефективна стратегия към преодоляването му. За да завърша разказа, ще спомена, че обстановката в Китай се промени коренно с излизането на високопоставени политици публично с изявления за размера на бедствието, за вината на прикрилите го и за програми на оцеляване. Те бяха насочени към промяна и омекотяване на действието именно на горепосочените антропологични характеристики и китайците – с присъщата им дисциплинираност и убеденост в

правотата на управниците си – ги приложиха качествено и бързо. Тази сфера – полето на менталния и психологически контекст като културно-историческа даденост, са една следваща възможност за антропологична оценка. Ето защо е извън съмнение: комплексният отговор със съобразяване на факторите от различно естество, включително и етнологично, се очаква от просветената интелигентна и ангажирана към хората политическа власт – това е урокът на китайския вирус от началото на века, чийто прочит е все още отворен.

Литература

Макгован Джон, Иван **Коростовец** 2003: *Жизнь и нравы Старого Китая*. Смоленск: Русич.

Малявин, Владимир 2000: *Китайская цивилизация*. Москва: Издательство „Астрель".

Цанева, Еля 2006: Риск, криза и култура (борбата на Китай с вируса на атипичната пневмония през 2003 г.). – В: *Етнологията вчера, днес и утре.* Изследвания, посветени на 65-годишния юбилей на доц. д-р Николай Колев. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий", 267–281.

Classic Catering Conflict 2004*: Culture vs Caution* (Jan 12).

De Vries, Marten 1996: Trauma in cultural perspective. – In: Van der Kolk, B. A., McFarlan A. C., Weisaeth L. (eds.). *Traumatic Stress.* New York: NY Guilford Press.

Palakudiyil, Tom, Mary **Todd** 2003: F*acing up to the storm – How Local Community Can Cope with Disaster*: Lessons from Orissa and Gujarat. London: Christian Aid.

Pelling, Mark 2003: *The Vulnerability of Cities: Natural Disasters and Social Science*. London: Earthscan Publications Ltd.

Tzaneva, Elya 2009: Two Cultures' Reaction to a Pandemic (Ethnological Observations on China Combating the Atypical Pneumonia Virus – SARS, in 2003, and Bulgaria Facing a Bird Flu in 2006). – In: *Disasters, Culture, Politics. Chinese-Bulgarian Anthropological Contribution to the Study of Critical Situations.* Eds. E. Tzaneva, Fang S., Liu M. Newcastle: CSP, 224–249.

Еля Цанева
Българска академия на науките
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
ул. „Акад. Георги Бончев", бл. 6
1113 София, България
elya.tsaneva@iefem.bas.bg

АВТОРИТЕ В СБОРНИКА

Албена Георгиева е доктор на филологическите науки и професор в секция „Антропология на словесните традиции“ в ИЕФЕМ – БАН. Основни области на изследователските ѝ интереси са типология на устните разкази, функции на фолклорното разказване, локална религиозна култура и др. Автор е на книгите „Етиологичните легенди в българския фолклор“ (София, 1990), „Разкази и разказване в българския фолклор“ (София, 2000), „Образи на другостта в българския фолклор“ (София, 2003) и „Фолклорни измерения на християнството. Устни разкази и локална религиозност в района на Бачковския манастир „Успение на Пресвета Богородица“ и на Хаджидимовския манастир „Св. Великомъченик Георги Победоносец“ (София, 2012), както и на редица студии и статии.

Ангелина Илиева е главен асистент, доктор в ИЕФЕМ – БАН. Научните ѝ интереси са насочени към съвременната популярна култура, медийната антропология, изследванията на играта. Публикувала е статии и студии за клубовете за научна фантастика и фентъзи в България, историческите възстановки, железопътния моделизъм. Автор е на монографичното изследване върху ролевите игри на живото действие „Ларп културата: между и отвъд“ (София, 2018).

Анелия Касабова е доцент, доктор в ИЕФЕМ – БАН. Научните ѝ интереси са насочени към история на етнологията, история на социалната работа, отношения между половете, семейни и репродуктивни политики, визуална етнология. Подробна информация: http://iefem.bas.bg/wp-content/uploads/2019/11/Anelia.Kassabova.BG_2019.pdf.

Вихра Баева е доктор по фолклористика и доцент в секция „Антропология на словесните традиции“ в ИЕФЕМ – БАН. Проучванията ѝ са в сферата на религиозната култура, традиционните празници и ритуали, символната антропология и българския словесен фолклор. Автор е на монографиите „Разкази за чудеса. Локална традиция и личен опит“ (София, 2001; 2013) и „Нишката на живота. Между коланчето за рожба и Богородичния пояс“ (София, 2012), както и на научнопопулярната „Голяма книга на българските празници и обичаи“ в съавторство с В. Тончева (София, 2019). Съставител и редактор на „Речник на термините от словесния фолклор – България“ с Я. Отченашек (София–Прага, 2013) и отговорен редактор на сборника с фолклорни материали „Змей. Змеица. Ламя и хала“ (София, 2016).

Владимир Домозетски е докторант в ИЕФЕМ – БАН. Научните му интереси са насочени към представянето на фигурата на чужденеца през ролята на медиите и политическия дискурс и релацията между местни и чужденци. Дисертационният му труд е на тема: „Между България и Италия: съвременни форми на мобилност и миграция в антропологическа перспектива“.

Галина Луканова е главен асистент, доктор в ИЕФЕМ – БАН. Диригент е на Академичен хор „Света Параскева“ към Националната художествена академия и втори диригент на Софийския камерен хор „Васил Арнаудов“. Научните ѝ

интереси са насочени към образование, обработки на фолклорна музика, хорово дело, съвременност. Автор е на статии, публикувани в научни списания и на дисертационния труд „Българският фолклор и хоровото дело – динамика на традициите и трансформациите".

Десислава Пилева е доктор по етнография, главен асистент в ИЕФЕМ – БАН. Научните ѝ интереси са в областта на мобилността и миграциите, социокултурната адаптация, междукултурното взаимодействие в рамките на смесени семейства.

Еля Цанева е доцент, доктор в ИЕФЕМ – БАН. Научните ѝ интереси са насочени към теория на етничността, некръвно родство и антропология на бедствията и катастрофите. Публикувала е монографии, студии и статии по темите в български, английски, руски и китайски източници. Създател на българо-китайска мрежа за проучване на бедствията – издадени са три научни сборника.

Ивайло Марков е доктор по етнография, главен асистент в ИЕФЕМ – БАН. Научните му интересите са насочени към изследвания на мобилността и миграциите, границите и граничните региони, културното наследство и социокултурните трансформации в Балканския регион.

Михаела Виденова е доктор по етнология при ИЕФЕМ – БАН, психотерапевт с професионална супервизия към БОАП „К. Г. Юнг" и обучаваща се към Международната асоциация по аналитична психология. С научни интереси в областта на аналитичната психотерапия, психологическата антропология и българската традиционна култура.

Невена Димитрова е главен асистент, доктор в ИЕФЕМ – БАН. Научните ѝ интереси са насочени към културната антропология, средновековната философия, епистемологията, философските и религиозни дискурси в традиционен контекст. Работи в Националния център за нематериално културно наследство, като интересите ѝ са посветени на събирането и съхраняването на архивни материали от българската фолклорна среда. Автор е на монография, посветена на проблема за познанието в Ранна Византия: „The Problem of Human Knowledge according to Saint Maximus the Confessor" (Oregon, 2016).

Петър Петров е доцент, доктор в ИЕФЕМ – БАН. В обсега на изследователските му интереси попадат историческите и съвременните процеси на модернизация и европеизация, прилагането на аграрни и екологични политики на местно равнище, използването на земята и промените в (агро)културните пейзажи, взаимовръзките между социалния и растителния свят, културните ориентации и практики при централно дирижиране и в кризисни ситуации.

Станой Станоев е доцент, доктор в ИЕФЕМ – БАН. Изследователските му интереси са в полето на съвременните фолклорни форми, вицовете и вицовото разказване, градската култура и празничност. Автор е на монографията „Вицът и неговите послания" (София, 2005).

Юлия Попчева е докторант в секция „Балканска етнология" на ИЕФЕМ – БАН. В момента подготвя дисертационен труд с фокус върху българската микрообщност като социокултурно явление на съвременността както в България, така и в чужбина. Специализирала е в университети в Испания и Франция, където проведе и част от своите теренни проучвания.

ЕТНОЛОГИЯ И ЕПИДЕМИИ

Социокултурни измерения на пандемията от COVID-19

Рецензенти *доц. д-р Валентина Ганева-Райчева*
доц. д-р Николай Вуков

Българска
Първо издание

Редактор *Светлана Филчева*
Художник на корицата *София Попйорданова*
Графичен дизайнер *Вероника Томчева*

Формат pdf

www.press.bas.bg
ISBN **978-619-245-094-6**

Предлаганият сборник е научна рефлексия по „гореща" тема, пример на спешна антропология, антропология в кризисни, екстремни, с дълбок емоционален заряд, ситуации. Тези ситуации са предизвикателство за изследователя, защото той е едновременно в няколко хипостази (на наблюдател, участник и анализатор)... В този труден за всички период с неясен край идеята да бъдат описани и анализирани случващото се и последствията от една все още недостатъчно позната и неовладяна вирусна инфекция приемам като голямо предизвикателство и поздравявам авторите за смелостта им.

Доц. д-р Валентина Ганева-Райчева
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
Българска академия на науките

С богатството от свидетелства за преживяването на пандемията и с многообразието от подстъпи за нейното аналитично осмисляне в етнологична перспектива сборникът „Етнология и епидемии" предлага убедителен пример за своевременното и задълбочено включване на етнолози и антрополози в осмислянето на актуална, социално значима и в много отношения болезнена тема. Без съмнение сборникът ще предизвика вниманието на широк кръг читатели.

Доц. д-р Николай Вуков
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей
Българска академия на науките

9 786192 450946